

UCHWAŁA NR XL/361/22
RADY MIEJSKIEJ W MSZCZONOWIE

z dnia 26 stycznia 2022 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki Nad Zabytkami Gminy Mszczonów na lata 2022 - 2025

Na podstawie art. 18 ust.2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym (tekst jednolity Dz. U. z 2020 r. poz. 713 ze zm.^[1]), art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jednolity Dz. U. z 2021 r. poz. 710 ze zm.^[2]), po uzyskaniu pozytywnej opinii Mazowieckiego Konserwatora Zabytków, Rada Miejska w Mszczonowie uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się Gminny Program Opieki Nad Zabytkami Gminy Mszczonów na lata 2022 - 2025, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Burmistrzowi Mszczonowa.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Mazowieckiego.

Przewodniczący Rady
Miejskiej

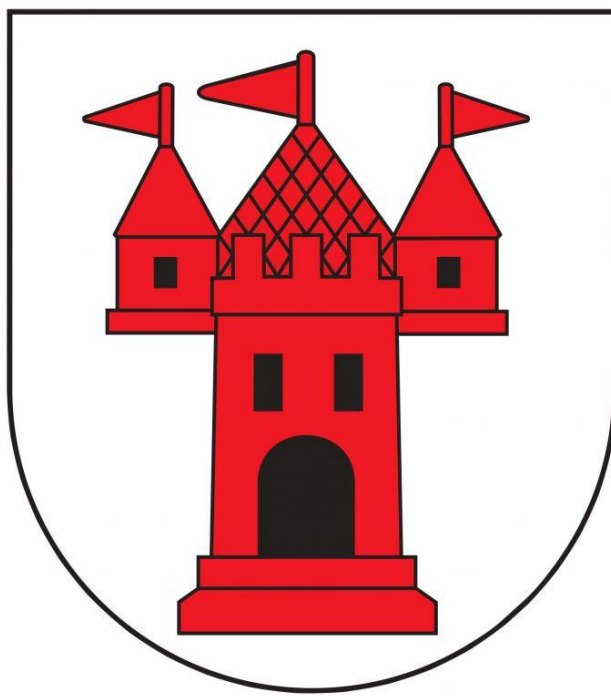
Łukasz Koperski

^[1] zmiany tekstu jednolitego ogłoszone w Dz. U. z 2021 poz. 1834

^[2] zmiany tekstu jednolitego ogłoszone w Dz. U. z 2021 poz. 954

Załącznik do uchwały Nr XL/361/22
Rady Miejskiej w Mszczonowie
z dnia 26 stycznia 2022 r.

**GMINNY PROGRAM OPIEKI
NAD ZABYTKAMI
GMINY MSZCZONÓW
NA LATA 2022 – 2025**

Opracowanie:
ARCHFOTO TECHNOLOGY Bogusław Okupny

Spis treści

1. Wstęp	3
2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami	4
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	4
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	14
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	15
4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa	19
4.3. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu	26
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	27
5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy)	28
5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy	32
5.2.1 Charakterystyka geograficzna gminy Mszczonów	31
5.2.2 Zarys dziejów obszaru gminy	34
5.2.3 Dziedzictwo niematerialne	44
5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	48
5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków	49
5.4.1. Zabytki nieruchome ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków	52
5.4.2. Stanowiska archeologiczne ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków	54
5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy	59
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń	68
7. Założenia programowe	72
7.1. Priorytety, kierunki działań i zadania programu opieki	72
7.2. Kierunki działań programu opieki oraz działania programu	73
8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami	79
9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami	80
10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami	81
11. Bibliografia	85

1. WSTĘP

Przedmiotem opracowania „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Mszczonów na lata 2022-2025 jest dziedzictwo kulturowe w granicach administracyjnych gminy, zaś jego celem jest określenie zasadniczych kierunków działań inicjowanych przez władze gminy na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami znajdującymi się w granicach gminy. Najpełniejszą definicję dziedzictwa kulturowego wypracował Jan Pruszyński (J. Pruszyński, *Dziedzictwo kultury Polski. Jego straty i ochrona prawna*, t. 1, Kraków 2001, s. 50), stwierdzając, że jest to: „*zasób rzeczy nieruchomych i ruchomych wraz ze związanymi z nimi wartościami duchowymi, zjawiskami historycznymi i obyczajowymi uznawany za godny ochrony prawnej dla dobra społeczeństwa i jego rozwoju oraz przekazania następnym pokoleniom z uwagi na zrozumiałe i akceptowane wartości historyczne, patriotyczne, religijne, naukowe i artystyczne, mające znaczenie dla tożsamości i ciągłości rozwoju politycznego, społecznego i kulturalnego, dowodzenia prawd i upamiętniania wydarzeń historycznych, kultywowania poczucia piękna i wspólnoty cywilizacyjnej*”.

Celem Programu jest stworzenie kompleksowej, wieloletniej strategii opieki nad zabytkami na terenie gminy Mszczonów. Program opieki nad zabytkami gminy Mszczonów jest narzędziem zarządzania lokalnym dziedzictwem i powinien pomóc w aktywnym zarządzaniu zasobem, jakim jest dziedzictwo kulturowe gminy. Wskazane w programie działania mają za cel poprawę stanu zabytków, ich adaptację i rewaloryzację. Niezwykle istotne jest, aby w działania na rzecz realizacji zadań nakreślonych w programie włączyli się mieszkańcy, poprzez różne formy swojej aktywności zawodowej oraz poza zawodowej. Poprzez działania edukacyjne program powinien też budzić w lokalnej społeczności świadomość wspólnoty kulturowej i znaczenia lokalnych wartości oraz poczucie dumy i identyfikację z tak zwaną małą ojczyzną. Program jest dokumentem uzupełniającym w stosunku do innych aktów planowania gminnego.

Niniejszy program został opracowany zgodnie z wytycznymi Narodowego Instytutu Dziedzictwa realizując wymóg art. 87 **ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (Dz. U. 2021 poz. 710 ze zm.) oraz dokumentami programowymi o zasięgu ogólnokrajowym oraz wojewódzkim, powiatowym, gminnym.

Wiele elementów budujących Program zaczerpnięto z odpowiednich polityk, programów i planów sektorowych o randze krajowej, wojewódzkiej i powiatowej. Zaproponowane w programie opieki nad zabytkami działania mają pomóc w poprawie substancji zabytkowej, jej rewaloryzacji oraz w upowszechnianiu i promowaniu dziedzictwa kulturowego zaś proponowane rozwiązania odpowiadają ustawowym regulacjom z zakresu ochrony zabytków. Wskazane w programie działania nie stanowią nakazów i zakazów a wyznaczają jedynie cele strategiczne, kierunki działań wynikające z diagnozy zasobów dziedzictwa kulturowego. Zaproponowane zadania, rozwiązania odpowiadają ustawowym regulacjom z dziedziny ochrony zabytków w Polsce. Program obejmuje jedynie plan zadań do realizacji, nie stanowi natomiast formy aktu prawa miejscowego. Należy w tym miejscu podkreślić, że za zabytki odpowiedzialni są ich właściciele i użytkownicy. Program ma służyć pobudzeniu mechanizmów regulujących opiekę nad zabytkami oraz ukształtowaniu dobrych praktyk w tej dziedzinie. Stanowi podwalinę współpracy między samorządem gminy, właścicielami zabytków i Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Współpraca ta rozwijana w kolejnych latach powinna przynieść korzyści lokalnej społeczności, z których najistotniejszą jest zachowanie naszego dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń.

Gminny Program opieki nad zabytkami opracowywany jest w cyklach 4-letnich, a z jego realizacji wójt, burmistrz, prezydent miasta co 2 lata sporządza sprawozdanie, które przedstawia Radzie Gminy.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Obowiązek sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami wynika z art. 87 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2021 poz. 2710 ze zm.), który stanowi, iż: *Zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami.*

Główne cele wykonania programu opieki nad zabytkami określone zostały w art. 87 ust. 2 u.o.z.o.z. i są nimi:

- 1) *uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;*
- 2) *zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;*
- 3) *wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;*
- 4) *podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;*
- 5) *określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;*
- 6) *podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.*

Sposób procedowania z programami opieki nad zabytkami oraz obowiązek sporządzania sprawozdań wynikają z art. 87 ust. 3-6 u.o.z.o.z.:

3. *Wojewódzki, powiatowy i gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje odpowiednio sejmik województwa, rada powiatu i rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.*
4. *Programy, o których mowa w ust. 3, są ogłaszane w wojewódzkim dzienniku urzędowym.*
5. *Z realizacji programów zarząd województwa, powiatu i wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy.*

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE

W obowiązującym systemie prawnym obowiązek ochrony zabytków przez państwo i każdego obywatela wywodzi się z Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Zgodnie z zawartymi tam regulacjami Rzeczypospolita Polska strzeże dziedzictwa narodowego oraz stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju. Stanowi ponadto, że każdy obowiązany jest do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za jego pogorszenie.

Podstawowym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami jest wymieniona wcześniej ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece

nad zabytkami, zwana dalej u.o.z.o.z. (t.j. Dz. U. 2021 poz. 710 ze zm.). Ustawa ta definiuje pojęcie zabytku, jego ochrony i opieki.

Zgodnie z definicją ustawową, zabytek jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich część lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki lub zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Ustawa wyróżnia trzy kategorie zabytków, którymi są zabytki nieruchome, zabytki ruchome i zabytki archeologiczne.

Zabytkami nieruchomymi są w szczególności:

- krajobrazy kulturowe;
- układy urbanistyczne i zespoły budowlane;
- dzieła architektury i budownictwa;
- dzieła budownictwa obronnego;
- obiekty techniki, a zwłaszcza kopalnie, huty, elektrownie i inne zakłady przemysłowe;
- cmentarze;
- parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni;
- miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

Zabytkami ruchomymi są w szczególności:

- dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej;
- kolekcje stanowiące zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje;
- numizmaty oraz pamiątki historyczne, a zwłaszcza militaria, sztandary, pieczęcie, odznaki, medale i order;
- wytwory techniki, a zwłaszcza urządzenia, środki transportu oraz maszyny i narzędzia świadczące o kulturze materialnej, charakterystyczne dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentujące poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego;
- materiały biblioteczne;
- instrumenty muzyczne;
- wytwory sztuki ludowej i rękodzieła oraz inne obiekty etnograficzne;
- przedmioty upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Zabytkami archeologicznymi są w szczególności:

- pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa;
- cmentarzyska;
- kurhany;
- relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie mogą podlegać też nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Zgodnie z art. 4 u.o.z.o.z., ochrona zabytków polega w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;

- udaremnienie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Z kolei zgodnie z art. 5 u.o.z.o.z., opieka nad zabytkami sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega w szczególności na zapewnieniu warunków :

- naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Ustawodawca w art. 7 u.o.z.o.z. ustanowił formy ochrony zabytków, którymi są:

- wpis do rejestru zabytków;
- wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- uznanie za pomnik historii;
- utworzenie parku kulturowego;
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo

w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Rejestr zabytków dla zabytków znajdujących się na terenie danego województwa prowadzi wojewódzki konserwator zabytków. Do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Analogicznie dokonuje się wpisu do rejestru zabytku ruchomego. Do rejestru można również wpisać otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwę geograficzną, historyczną lub tradycyjną tego zabytku.

Listę Skarbów Dziedzictwa prowadzi minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Na Listę Skarbów Dziedzictwa wpisuje się zabytek ruchomy o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego, na podstawie decyzji wydanej przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, z urzędu albo na wniosek właściciela zabytku ruchomego.

Za pomnik historii może zostać uznany zabytek nieruchomy wpisany do rejestru lub park kulturowy o szczególnej wartości dla kultury o określonych granicach. Uznania takiego dokonuje Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej w drodze rozporządzenia na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i dziedzictwa narodowego, który składa wspomniany wniosek po zasięgnięciu opinii Rady Ochrony Zabytków.

Utworzenie parku kulturowego następuje w drodze podjęcia uchwały przez radę gminy, po uprzednim zasięgnięciu przez radę opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Uchwała określa nazwę parku kulturowego, jego granice, sposób ochrony, a także odpowiednie zakazy

i ograniczenia. Wójt, burmistrz, prezydent miasta, w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, sporządza plan ochrony parku kulturowego, który wymaga zatwierdzenia przez radę gminy.

Szczególnie praktyczne znacznie dla ochrony zabytków mają wymienione wyżej formy ochrony, które występują na etapie planistycznych prac urbanistycznych bądź też projektowych związanych przygotowaniem inwestycji. W związku z powyższym Ustawodawca w art. 19 u.o.z.o.z. zawarł niżej wymienione postanowienia.

W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę:

- zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- parków kulturowych.

W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:

- zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:

- ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- ochronę zabytków nieruchomych, innych niż wymienione wyżej, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.

W wymienionych wcześniej studium i planie zagospodarowania przestrzennego ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Dokumenty te, uwzględniają również ustalenia gminnego programu opieki nad zabytkami.

Projekty i zmiany planu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania.

Zgodnie z art. 21 ustawy, podstawą sporządzenia wojewódzkich, powiatowych i gminnych programów opieki nad zabytkami są ewidencje zabytków. Na poziomie gminy wójt, burmistrz, prezydent miasta prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta, burmistrza, prezydenta miasta w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Sposób prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę

niezgodnie z prawem, reguluje szczegółowo rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 roku w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2021 r. poz. 36).

Aktami powszechnie obowiązującego prawa zawierającymi regulacje odnoszące się ochrony zabytków są m. in. następujące ustawy:

Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. 2021 poz. 1372 ze zm.)

Samorząd gminy ponosi współodpowiedzialność za zachowanie dóbr kultury, co wynika z ustawy samorządowej jak i ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. W świetle art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy o samorządzie gminnym: do zadań własnych gminy należą sprawy kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a w myśl art. 7 ust. 1 pkt 13: cmentarzy gminnych. Obowiązek opieki nad zabytkami wynika zaś z art. 5 i art. 71 pkt. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Gminie przysługuje prawo pierwokupu w wypadku sprzedaży nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków lub prawo użytkowania wieczystego takiej nieruchomości, co wynika z art. 109 ust. 1 pkt 4 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. 2021 poz. 1899 ze zm.).

Do kompetencji Rady Gminy należy stanowienie w drodze uchwały szczegółowych warunków i trybu przyznawania stypendiów dla osób zajmujących się twórczością artystyczną, upowszechnianiem kultury i opieką nad zabytkami, co wynika z art. 18 ust 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym oraz art. 7b ust. 3 ustawy z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2020r. poz. 194 ze zm.)

Ustawa z 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. 2021 poz. 741 ze zm.).

Na mocy ustawy planowanie i zagospodarowanie przestrzenne musi uwzględnić wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego, zabytków oraz dóbr kultury współczesnej:

- zgodnie z art. 1 ust. 2 pkt 4 planowanie i zagospodarowanie przestrzenne musi uwzględniać wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej;
- w art. 10. ust. 1 pkt 4 ustawa określa, że w studium uwzględnia się uwarunkowania wynikające w szczególności ze stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej;
- w art. 10 ust. 2 pkt 4 w studium określa się w szczególności obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej;
- artykuł 11 stanowi że studium musi zostać zaopiniowane przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.

W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego będącym aktem prawa miejscowego ustawa nakazuje obecność następujących elementów:

- w art. 15 ust. 2 pkt 3, 3a, 4 – obowiązkowe określenie zasad ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu, dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych oraz dóbr kultury współczesnej;
- w art. 15 ust. 3 pkt 6 – określa się granice pomników zagłady oraz ich stref ochronnych, a także ograniczenia dotyczące prowadzenia na ich terenie działalności gospodarczej, określone w ustawie z dnia 7 maja 1999 r. o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady;

Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. 2021 poz. 2351 ze zm.).

W myśl art. 2 ust. 2 pkt 3 ustawy prawo budowlane przepisy ustawy nie naruszają przepisów odrębnych, a w szczególności o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz. U. 2021 poz. 1973 ze zm.).

W dziale IV traktującym o ochronie powierzchni ziemi, w art. 101 ustawa określa, że ochrona powierzchni ziemi polega m. in. na zachowaniu funkcji kulturowych a w punkcie 2) litera f) stanowi, o zachowaniu zbioru dziedzictwa archeologicznego.

Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. 2021 poz. 1098 ze zm.).

Zgodnie z art. 19 ust. 1 pkt 3 ustawy o ochronie przyrody dla parku krajobrazowego sporządza się projekt planu ochrony a zgodnie z tym artykułem ust. 6b projekt uchwały o przyjęciu planu ochrony wymaga zaopiniowania przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Artykuł 23a ust. 1 ustawy o ochronie przyrody określa wykaz obiektów o istotnym znaczeniu historycznym i kulturowym;

Zgodnie z ust. 4 art. 23a ustawy o ochronie przyrody projekt uchwały, o której mowa w ust. 1, wymaga uzgodnienia z właściwym regionalnym dyrektorem ochrony środowiska i zaopiniowania przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Zgodnie z art. 83a ust. 1 ustawy o ochronie przyrody zezwolenie na usunięcie drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości wydaje wójt, burmistrz albo prezydent miasta, a w przypadku gdy zezwolenie dotyczy usunięcia drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków – wojewódzki konserwator zabytków.

W myśl art. 83f ustawy o ochronie przyrody przepis ten dotyczy także krzewów, drzew i krzewów owocowych na terenie nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków.

Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (Dz. U. 2021 poz. 485).

Rewitalizacja obszarów zdegradowanych w świetle przepisów ustawy z dnia 9 października 2015r. o rewitalizacji stanowi fakultatywne zadanie własne gminy, co oznacza, że nie wszystkie gminy muszą uczynić użytek z instrumentów prawnych i finansowych unormowanych w ustawie. Regulacje zawarte w ustawie mają na celu umożliwienie prowadzenia rewitalizacji na obszarach rewitalizacji w sposób zintegrowany i kompleksowy.

Gminny program rewitalizacji jest zasadniczym dokumentem służącym zaplanowaniu i realizacji procesu rewitalizacji. Ma on charakter strategii, w której dokonuje się pogłębionej diagnozy stanu obszaru rewitalizacji oraz planuje i koordynuje działania służące osiągnięciu wizji stanu obszaru po rewitalizacji. Służy również koordynacji działań rewitalizacyjnych z szeregiem innych dokumentów gminnych. Gminny Program Rewitalizacji nie stanowi aktu prawa miejscowego. Nie wiąże mieszkańców ani przedsiębiorców. Stanowi dokument o charakterze wewnętrznym, wiążący wójta gminy.

Ustawa nie wprowadza bezpośrednio problematyki ochrony zabytków, ale wprowadza m.in. znaczące ułatwienia dla ich właścicieli i narzędzia ochrony historycznych układów urbanistycznych.

Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. 2021 poz. 1899 ze zm.).

Zgodnie z art. 6 pkt 5 i 5a) ustawy o gospodarce nieruchomościami opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ochrona Pomników Zagłady w rozumieniu przepisów o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady oraz miejsc i pomników upamiętniających ofiary terroru komunistycznego, są celami publicznymi w rozumieniu ustawy.

Zgodnie z art. 13 ust. 4, 5 ustawy o gospodarce nieruchomościami sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków a także będących cmentarzami ujętymi w wojewódzkiej ewidencji zabytków stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek, wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

W art. 29 ust. 2 ustawy o gospodarce nieruchomościami jest mowa, że jeżeli przedmiotem umowy o oddanie nieruchomości gruntowej w użytkowanie wieczyste jest nieruchomość wpisana do rejestru zabytków, przy określaniu sposobu korzystania z tej nieruchomości można nałożyć, w razie potrzeby, na nabywcę obowiązek odbudowy lub remontu położonych na niej zabytkowych obiektów budowlanych, w terminie określonym w umowie.

Art. 96 ust. 1a ustawy o gospodarce nieruchomościami ustawy o gospodarce nieruchomościami stanowi, że w odniesieniu do nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków decyzję o podziale nieruchomości wydaje się po uzyskaniu pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na podział tej nieruchomości.

Bardzo istotnym, z punktu widzenia gminy, jest art. 109 ust. 1 pkt 4, zgodnie z którym gminie przysługuje prawo pierwokupu w przypadku sprzedaży nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków lub prawa użytkowania wieczystego takiej nieruchomości.

Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (u.o.p.d.k.) (Dz. U. 2020 poz. 194 ze zm.).

Art. 1 ust. 2 u.o.p.d.k. stanowi, że państwo sprawuje mecenat nad działalnością kulturalną polegający na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami.

Do kompetencji Rady Gminy należy stanowienie w drodze uchwały ustanowienie szczegółowych warunków i trybu przyznawania stypendiów dla osób zajmujących się twórczością artystyczną, upowszechnianiem kultury i opieką nad zabytkami co wynika z art. 18 ust 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym oraz art. 7b ust. 3 ustawy z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej.

Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. 2020 poz. 902 ze zm.).

Zgodnie z art. 1 ustawy o muzeach muzeum jest jednostką organizacyjną nienastawioną na osiągnięcie zysku, której celem jest gromadzenie i trwała ochrona dóbr naturalnego i kulturalnego dziedzictwa ludzkości o charakterze materialnym i niematerialnym, informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury

polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie korzystania ze zgromadzonych zbiorów.

Artykuł 5 ust. 3 ustawy o muzeach stanowi, że muzeami samorządowymi są muzea utworzone albo przejęte przez jednostki samorządu terytorialnego. Artykuł 5 ust. 4 stanowi, że podmioty tworzące muzea są obowiązane do zapewnienia środków do utrzymania i rozwoju muzeum, zapewnia bezpieczeństwa gromadzonym zbiorom i sprawowania nadzoru nad muzeum.

Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2019 r. poz. 1479).

Ustawa w art. 3 stanowi, że biblioteki i ich zbiory stanowią dobro narodowe oraz służą zachowaniu dziedzictwa narodowego. Biblioteki organizują i zapewniają dostęp do zasobów dorobku nauki i kultury polskiej oraz światowej.

Zgodnie z art. 19 ust. 1 ustawy o bibliotekach, biblioteki publiczne są organizowane w sposób zapewniający mieszkańcom dogodny dostęp do materiałów bibliotecznych i informacji, a w myśl art. 19 ust. 2 gmina organizuje i prowadzi co najmniej jedną gminną bibliotekę publiczną, wraz z odpowiednią liczbą filii i oddziałów oraz punktów bibliotecznych.

Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych (u.g.c.w) (Dz. U. z 2018 r. poz. 2337).

Zgodnie z art. 1 ust. 1 ustawy z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych, grobami wojennymi w rozumieniu ustawy są groby i miejsca spoczynku:

- 1) poległych w walkach o niepodległość i zjednoczenie Państwa Polskiego;
- 2) osób wojskowych, poległych lub zmarłych z powodu działań wojennych, bez względu na narodowość;
- 3) sióstr miłosierdzia i wszystkich osób, które, wykonując zleczone im czynności przy jakiegokolwiek formacji wojskowej, poległy lub zmarły z powodu działań wojennych;
- 4) jeńców wojennych i osób internowanych;
- 5) uchodźców z 1915 r.;
- 6) osób wojskowych i cywilnych, bez względu na ich narodowość, które straciły życie wskutek represji okupanta niemieckiego albo sowieckiego od dnia 1 września 1939 r.;
- 7) ofiar niemieckich i sowieckich obozów, w tym cmentarzyska ich prochów;
- 8) osób, które straciły życie wskutek walki z narzuconym systemem totalitarnym lub wskutek represji totalitarnych lub czystek etnicznych od dnia 8 listopada 1917 r. do dnia 31 lipca 1990 r.

Zgodnie z art. 7 ust. 1 u.g.c.w. bezpośredni dozór nad stanem grobów i cmentarzy wojennych sprawują gminy, jeżeli czynności dozoru nie poruczono zrzeszeniom i organizacjom społecznym a w razie uszkodzenia grobu lub jakiegokolwiek urządzeń na cmentarzu wojennym wójt (burmistrz, prezydent miasta) lub inny podmiot sprawujący opiekę nad grobami i cmentarzami wojennymi jest obowiązany zawiadomić o tym wojewodę (art. 7 ust. 2 u.g.c.w.).

W gminie znajdują się dwa cmentarze wojenne w Podlindowie i Zimnicach, na których pochowani są żołnierze polegli w działaniach podczas I wojny światowej. Natomiast na cmentarzach w Lutkowie i w Mszczonowie znajdują się groby żołnierskie.

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (u.d.p.p.w). (Dz. U. 2020 poz. 1057 ze zm.).

Ustawa w art. 4 ust. 1 pkt 16 u.d.p.p.w określa, iż wśród zadań publicznych znajdują się działania m. in. w zakresie kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego.

W art. 19b u.d.p.p.w zawarte są regulacje, które określają prawa i obowiązki mieszkańców w zakresie realizacji wybranych przez nich działań w ramach inicjatyw lokalnych, jak i za pośrednictwem organizacji pozarządowych lub innych podmiotów wymienionych w art. 3 ust. 3 tej ustawy. Zgodnie z art. 19d ustawy organ wykonawczy jednostki samorządu terytorialnego zawiera na czas określony umowę o wykonanie inicjatywy lokalnej z wnioskodawcą.

Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych (Dz. U. z 2019 r. poz. 1170 ze zm.).

Na podstawie art. 7 ust. 1 pkt 6 ustawy o podatkach i opłatach lokalnych grunty i budynki wpisane indywidualnie do rejestru zabytków, pod warunkiem ich utrzymania i konserwacji, zgodnie z przepisami o ochronie zabytków, z wyjątkiem części zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej, zwolnione są od podatku od nieruchomości.

Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce: podsumowanie

Dziedzictwo kulturowe stanowi szczególny zasób wspólnot lokalnych. Samorząd gminy, jako podstawowa jednostka samorządu terytorialnego w Rzeczypospolitej Polskiej ma bardzo szerokie kompetencje w dziedzinie ochrony zabytków i dziedzictwa narodowego:

- wyłącznie od gminy zależy należyte zagospodarowanie otoczenia wokół zabytku, gdyż właściwą formą tej ochrony jest miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego – art. 19 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2021 poz. 710 ze zm.); planowanie przestrzenne jest również podstawowym narzędziem kształtowania i ochrony krajobrazu;
- jednostki samorządu terytorialnego powinny uchwalić programy opieki nad zabytkami (art. 87 u.o.z.o.z.), realizując cele wytyczone na szczeblu centralnym w krajowym programie ochrony zabytków i opiece nad zabytkami (art. 87 u.o.z.o.z.);
- gmina jest organem egzekucyjnym decyzji wydawanych przez miejskich konserwatorów zabytków, a więc odpowiada za skuteczność m.in. decyzji nakazujących i zakazujących określonego działania, stanowiącego zagrożenie dla zabytku nieruchomego i wartości w nim zapisanych (art. 19 § 2 oraz art. 20 § 1 pkt 2 ustawy z dnia 17 czerwca 1966 r. o postępowaniu egzekucyjnym w administracji);
- rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, jest właściwa rzeczowo w zakresie ustanowienia parku kulturowego oraz ochrony konserwatorskiej w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego (art. 16–20 u.o.z.o.z.);
- zabytki są istotnym elementem rozwoju regionalnego i z tego względu problemy dotyczące ich ochrony powinny być uwzględniane w dokumentach strategicznych (szczególnie ważnych na poziomie województwa);
- zgodnie z art. 81 ust. 1 u.o.z.o.z. organy stanowiące gminy, powiatu i województwa mogą udzielić dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale; zgodnie z 81 ust. 2 dotacja, w zakresie określonym w art. 77 u.o.z.o.z, może być udzielona w wysokości do 100% nakładów

- koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków;
- gmina jest zobowiązana do prowadzenia ewidencji zabytków, która powinna stanowić kompletne i podstawowe źródło wiedzy na temat zasobu zabytkowego Polski (art. 22 ust. 4 u.o.z.o.z.);
 - jednostki samorządowe są zobowiązane do sporządzenia wojewódzkiego, powiatowego i gminnego programu opieki nad zabytkami (art. 84 u.o.z.o.z.);
 - gminy i powiaty, a także ich związki, mogą na podstawie stosownych porozumień wykonywać część kompetencji władczych wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 96 ust. 2 u.o.z.o.z.);
 - starosta jest upoważniony, w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, do umieszczania na zabytku nieruchomym – wpisanym do rejestru zabytków – znaku informacyjnego o tym, że zabytek ten podlega ochronie (art. 12 ust. 1 u.o.z.o.z.);
 - gminie przysługuje prawo pierwokupu w wypadku sprzedaży nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków lub prawa użytkowania wieczystego takiej nieruchomości (art. 109 ust. 1 pkt 4 u.g.n.);
 - do kompetencji Rady Gminy należy stanowienie w drodze uchwały szczegółowych warunków i trybu przyznawania stypendiów dla osób zajmujących się twórczością artystyczną, upowszechnianiem kultury i opieką nad zabytkami (art. 18 ust 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym oraz art. 7b ust. 3 ustawy z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej);
 - jednostki samorządu terytorialnego pełnią wiodącą rolę w przyjmowaniu funduszy strukturalnych przez sektor kultury;
 - gminie przysługuje prawo umieszczenia na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru znaków informacyjnych (art. 12 ust.1); ustanowienia społecznych opiekunów zabytków (art. 103 ust.1); wydawania decyzji o czasowym zajęciu zabytku nieruchomego lub wywłaszczanie tego zabytku (art. 50 ust.3 i art.112-125 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997r. o gospodarce nieruchomościami);
 - burmistrzowie i wójtowie mają obowiązek przekazywania wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków przyjętych zawiadomień o odkryciu przedmiotu o cechach zabytku lub znalezieniu zabytku archeologicznego (art. 32 ust.2).

Jak wynika z powyższego, rola samorządu terytorialnego w ochronie dziedzictwa kulturowego jest współcześnie bardzo ważna, choć nie zawsze należycie zidentyfikowana. Efektywne wykonywanie wskazanych zadań własnych ma nie tylko znaczenie dla zachowania zasobu zabytkowego, ale również, jeżeli zostanie właściwie rozpoznane, korzystnie wpływa na rozwój lokalny, pobudzając wzrost ruchu turystycznego, a w konsekwencji rozwój gospodarczy i tworzenie nowych miejsc pracy. Trzeba jednak pamiętać, że jednostki samorządu terytorialnego są również, zgodnie ze statystykami prowadzonymi przez Narodowy Instytut Dziedzictwa, właścicielem ok. 20% zabytków nieruchomych i w związku z tym są zobowiązane do ich zachowania w należyтым stanie. Obowiązek opieki obciążający właścicieli to: naukowe badanie i dokumentowanie zabytków, prowadzenie wymaganych prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, zabezpieczenie i utrzymanie zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystanie z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; popularyzowanie i upowszechnianie wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury (art. 5 u.o.z.o.z.). Zadania własne poszczególnych jednostek samorządu terytorialnego, odnoszące się do zachowania dziedzictwa kulturowego, należy więc postrzegać

niezmiernie szeroko, a więc również z perspektywy gminy, powiatu i województwa jako właścicieli zabytków.

Do obowiązków organów samorządowych wszystkich szczebli należy ponadto uwzględnienie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji (art. 18 ust.1):

- koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- strategii rozwoju województw;
- planów zagospodarowania przestrzennego województw; planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej;
- analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu;
- strategii rozwoju gmin;
- studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin;
- miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego;
- decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej oraz decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

Z punktu widzenia mocy prawnej poszczególnych źródeł prawa umowy międzynarodowe, w tym także prawo Unii Europejskiej, sytuowane są ponad ustawami i rozporządzeniami krajowymi. Dlatego też prawo krajowe musi być dostosowane do standardów minimalnych przewidzianych przez prawa międzynarodowe i europejskie. W ramach działalności UNESCO powstawały akty prawne o charakterze uniwersalnych, wielostronnych umów międzynarodowych. Rzeczpospolita Polska ratyfikowała oraz opublikowała w Dzienniku Ustaw RP umowy międzynarodowe, które stały się źródłem praw i obowiązków, do przestrzegania których zobowiązane są organa administracji publicznej oraz obywatele.

Obok ratyfikowanych umów międzynarodowych, zgodnie z zasadą pierwszeństwa regulacji zawartych w ratyfikowanych przez Polskę umowach międzynarodowych, na określenie celów i kierunków działań w obszarze ochrony zabytków pośrednio wpływ mają również akty o charakterze zaleceń. W sposób szczególny należy mieć na względzie bogaty dorobek UNESCO. Ważnym źródłem standardów są m.in.:

- 1) *Rekomendacja w sprawie ochrony piękna i charakteru krajobrazów oraz miejsc* (1962);
- 2) *Rekomendacja dotycząca ochrony dóbr kultury zagrożonych przez prace publiczne lub prywatne* (1968), *Rekomendacja dotycząca ochrony dziedzictwa kulturowego i naturalnego na poziomie narodowym* (1972);
- 3) *Rekomendacja w sprawie ochrony i współczesnego znaczenia miejsc historycznych* (1976);
- 4) *Rekomendacja dotycząca ochrony zespołów zabytkowych i tradycyjnych oraz ich roli w życiu współczesnym* tzw. „Rekomendacje Warszawskie” (1976);
- 5) *Rekomendacja w sprawie ochrony kultury tradycyjnej i folkloru* (1989);
- 6) *Rekomendacja w sprawie historycznego krajobrazu miejskiego* (2011).

Niezwykle istotnym dokumentem, określającym poglądy społeczności międzynarodowej w sprawie ochrony miast historycznych i tzw. podejścia krajobrazowego w tej ochronie, jest *Rekomendacja w sprawie historycznego krajobrazu miejskiego* (2011), wprowadzająca pojęcie

podejścia krajobrazowego. Jest ono stosowane w celu „rozpoznania, ochrony i zarządzania w odniesieniu do obszarów historycznych, poprzez uwzględnienie współzależności form materialnych, organizacji przestrzennej i powiązań, cech przyrodniczych i kontekstu, a także wartości społecznych, kulturowych i ekonomicznych”.

Podstawą prawną podejmowania i realizacji polityki kulturalnej przez Unię Europejską jest art. 167 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (wersja skonsolidowana: Dz. Urz. C 326 z 26.10.2012). Unia przyczynia się do rozwoju kultur państw członkowskich w poszanowaniu ich różnorodności narodowej i regionalnej, podkreślając znaczenie wspólnego dziedzictwa kulturowego;

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Mszczonów, w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami jest zbieżny ze strategicznymi celami państwa prezentowanymi w następujących poniżej dokumentach.

4.1.1. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022.

Ten podstawowy dokument dla systemu ochrony dziedzictwa kulturowego Rzeczypospolitej został przyjęty na podstawie przepisów art. 84 i 85 ust.1 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami Uchwałą nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r.

Program ten ma określać cele i kierunki działań, a także zadania związane z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami, sposób finansowania wspomnianych działań, a także harmonogram. Celem głównym programu na lata 2019-2022 jest: „Stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami”. Owo założenie będzie realizowane za pomocą celów szczegółowych:

CEL I - Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego
1. Kierunek działań: • Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym • Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym
CEL II - Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami
1. Kierunek działań: • Merytoryczne wsparcie działań w zakresie ochrony nad zabytkami • Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego
CEL III - Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego
1. Kierunek działań: • Upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego i jego wartości • Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej kontroli nad zabytkami

Podmiotem wiodącym, realizującym Program jest Narodowy Instytut Dziedzictwa. Ponadto Program realizować będą wojewódzcy konserwatorzy zabytków, dyrektorzy urzędów morskich, Narodowe Muzeum Morskie w Gdańsku oraz inne podmioty w zależności od potrzeb.

Na realizację działań Programu na lata 2019-2022 przewiduje się finansowanie z budżetu państwa w kwocie 25 mln 617 tys. zł.

4.1.2. Koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju 2030 (KPZK 2030)

Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 (KPZK 2030) została przyjęta uchwałą Rady Ministrów Nr 239 z dnia 13 grudnia 2011 r. i jest najważniejszym krajowym dokumentem strategicznym dotyczącym ładu przestrzennego kraju w perspektywie kilkunastoletniej.

W dokumencie przedstawiono wizję zagospodarowania przestrzennego Polski do 2030 r. Celem strategicznym KPZK 2030 jest efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej terytorialnie zróżnicowanych potencjałów rozwojowych dla osiągania następujących, ogólnych celów rozwojowych: konkurencyjności, zwiększania zatrudnienia, sprawności funkcjonowania państwa oraz spójności w wymiarze społecznym, gospodarczym i terytorialnym w długim okresie.

4.1.3. Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju „Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności”

Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju „Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności” została przyjęta Uchwałą Nr 16 Rady Ministrów z dnia 5 lutego 2013 r. Polska 2030. Trzecia Fala Nowoczesności jest dokumentem o charakterze analitycznym i rekomendacyjnym, powstałym na bazie ustawy o zasadach prowadzenia polityki rozwoju z dnia 6 grudnia 2006r. Określa on główne trendy, wyzwania i scenariusze rozwoju społeczno-gospodarczego Polski, a także kierunki przestrzennego zagospodarowania kraju, z uwzględnieniem zrównoważonego rozwoju. Stanowi opis nowego projektu cywilizacyjnego, zorientowanego na przyszłość, w perspektywie do 2030 roku. Głównym celem dokumentu **Polska2030** jest poprawa jakości życia Polaków mierzona wskaźnikami jakościowymi, a także wartością oraz tempem wzrostu polskiego PKB.

4.1.4. Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 z perspektywą do 2030 r.

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 z perspektywą do 2030 r. została przyjęta Uchwałą Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r. Dokument ten jest aktualizacją średniookresowej Strategii Rozwoju Kraju 2020. i jest obowiązującym, kluczowym dokumentem państwa polskiego w obszarze średnio- i długofalowej polityki gospodarczej. Strategia stanowi podstawę dla zmian w systemie zarządzania rozwojem, w tym obowiązujących dokumentów strategicznych: strategii, polityk, programów. Głównym celem Strategii Odpowiedzialnego Rozwoju jest „Tworzenie warunków dla wzrostu dochodów mieszkańców Polski przy jednoczesnym wzroście spójności w wymiarze społecznym, ekonomicznym, środowiskowym i terytorialnym”.

W poniższym opisie głównych obszarów koncentracji działań oraz obszarów wpływających na osiągnięcie Strategii odniesiono się jedynie do tych, które są związane z ochroną zabytków i dziedzictwa narodowego.

W celu szczegółowym III – skuteczne państwo wymieniono „Obszar E-państwo” i projektem strategicznym realizowanym w jego ramach jest digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej. Służyć temu ma kontynuacja procesów związanych z digitalizacją, przechowywaniem i udostępnianiem różnego typu zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków), w tym do celów ponownego wykorzystywania, w ramach którego digitalizację należy rozumieć jako nowoczesną formę konserwacji i zabezpieczania najcenniejszych zasobów kultury.

Wśród obszarów wpływającym na osiągnięcie celów Strategii wymieniono „Kapitał ludzki i społeczny” i czwartym z kierunków interwencji w tym obszarze wymieniono: wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej. W działaniach do 2030 r. ma to się przejawiać w:

- ochronie i promocji dziedzictwa narodowego poprzez
 - wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmocniania kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty;
 - inwestycje w dziedzictwo narodowe (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO).
- Wzmocnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych, poprzez:
 - uczestnictwo i zwiększanie dostępu do instytucji i dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym),
 - likwidację „białych plam” w dostępie do kultury.

4.1.5. Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030

Dokument został przyjęty uchwałą nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r. i stanowi kontynuację oraz aktualizację Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego, przyjętej 26 marca 2013 r. i jest instrumentem realizacji Strategii na Rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 z perspektywą do 2030 r.

W części Strategii poświęconej diagnozie obszaru „kultura” wskazano na:

- zły stan zabytków,
- niewykorzystany potencjał szlaków kulturowych,
- niewystarczający poziom ochrony zbiorów chodzących w skład narodowego zasobu bibliotecznego,
- brak spójnej i aktualnej krajowej koncepcji rozwoju cyfrowych zasobów kultury
- deficyt kompetencji kulturowych,

ale wskazano także na rosnący potencjał muzeów w zakresie budowania kapitału społecznego.

Jak główny cel Strategii przyjęto wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. W części poświęconej celom, kierunkom interwencji oraz narzędziom realizacji celu przyjęto trzy cele szczegółowe:

- Cel szczegółowy 1. Zwiększenie zaangażowania obywateli w życie publiczne,
- Cel szczegółowy 2. Wzmocnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich,
- Cel szczegółowy 3. Zwiększenie wykorzystania potencjału kulturowego i kreatywnego dla rozwoju.

W strategii podkreślono, iż podstawą budowania silnego kapitału społecznego jest wzmacnianie prospołecznych postaw i tożsamości opartych na wspólnym dorobku kulturowym, co osiąga się poprzez szacunek do tradycji oraz poczucie przynależności do wspólnoty i jej historii. Istotnym elementem Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego będą działania ukierunkowane na wzmocnienie i wykorzystanie potencjału kultury i zasobów dziedzictwa narodowego na rzecz utrwalania wzorców i kompetencji sprzyjających rozwojowi kapitału społecznego. Wśród zadań realizowanych w ramach celu szczegółowego 2 wyróżniono następujące priorytety:

- tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze,
- ochronę dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury poprzez:
 - dalsze inwestowanie w zachowanie obiektów zabytkowych oraz usprawnianie systemu ochrony zabytków,
 - wsparcie zabytków uznanych za Pomniki Historii, między innymi poprzez projekt strategiczny „Rozwój Turystyki Kulturowej” obejmujący działania na rzecz zabytków uznanych za Pomniki Historii na tych szlakach,
 - kontynuację projektu „Krajobraz mojego miasta”, którego celem jest zapobieżenie chaosowi reklamowemu i zrównoważonemu planowaniu przestrzeni miejskiej,
 - rozbudowywanie kolekcji dzieł sztuki współczesnej,
 - poszukiwanie i odzyskiwanie zrabowanych podczas II wojny światowej dzieł sztuki,
- digitalizację, cyfrową rekonstrukcję i udostępnianie dóbr kultury poprzez między innymi realizację projektu strategicznego „Digitalizacja i Rozwój Kultury Cyfrowej”, w ramach którego zostaną podjęte następujące zadania:
 - kontynuacja procesu digitalizacji wszystkich rodzajów zasobów dziedzictwa kulturowego, w tym zasobów muzealnych, archiwalnych, audiowizualnych, bibliotecznych i zabytkowych w państwowych instytucjach kultury i archiwach,
 - systemowe udostępnianie zdigitalizowanych zasobów dziedzictwa kulturowego przez budowę centralnych punktów dostępu do zasobów kultury, nauki i administracji,
 - inwentaryzacja cyfrowych zasobów kultury, obejmująca instytucje kultury, archiwa i inne jednostki, w tym naukowe, prowadzące lub zlecające digitalizację i przechowujące cyfrowe zbiory,
 - Podnoszenie kompetencji cyfrowych,
 - nowelizacja przepisów regulujących całość polskiej przestrzeni internetowej,
- umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę, między innymi poprzez:
 - realizację do 2022 r. strategicznego projektu „Niepodległa” oraz wykorzystanie instrumentów „polityki pamięci” po 2022 r.
- wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.

W Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego wymieniono szereg projektów strategicznych, które przypisano do zakresu interwencji, wśród których należy wymienić:

- Digitalizacja i Rozwój Kultury Cyfrowej,
- Dziedzictwo Buduje Wspólnotę (utworzenie sieci muzeów historycznych, których głównym celem jest opowiadanie o historii Polski z różnych perspektyw)
- Niepodległa (budowa kapitału społecznego i wspólnoty obywatelskiej, zogniskowany wokół obchodów 100 rocznicy odzyskania niepodległości Polski, obejmujący m.in. kształtowanie postaw patriotycznych, budowanie pamięci zbiorowej i spójnego wizerunku Polski, włączanie obywateli do działania na rzecz dobra wspólnego)

- Program Rozwoju Uniwersytetów Ludowych – których celem jest wzrost poziomu edukacji ustawicznej dorosłych mieszkańców gmin wiejskich i wiejsko miejskich oraz zwiększenie poziomu kapitału społecznego na obszarach wiejskich i w małych miastach.
- Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami,
- Rozwój Turystyki Kulturowej.

4.1.6. Ochrona dziedzictwa niematerialnego

16 sierpnia 2010 r. w Polsce weszła w życie Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Decyzją Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 15 lutego 2010 roku, zadania wynikające z realizacji zapisów Konwencji UNESCO z 2003 roku w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, zostały powierzone Narodowemu Instytutowi Dziedzictwa, co jest realizacją zapisu artykułu 13 Konwencji, pkt. d, iii, w sprawie powołania instytucji dokumentujących niematerialne dziedzictwo kulturowe i umożliwiających dostęp do tego dziedzictwa.

4.2 Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Mszczonów, w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami jest zbieżny ze strategicznymi dokumentami wykonanymi na poziomie województwa, prezentowanymi w następujących poniżej dokumentach.

4.2.1 Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do roku 2030.

Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do roku 2030 przyjęta została Uchwałą nr 158/13 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 28 października 2013 r. Jest to dokument własny samorządu wojewódzkiego i podstawowy dokument polityki regionalnej określający wizję, cele rozwoju społeczno-gospodarczego województwa, a także działania służące ich realizacji.

W Strategii zidentyfikowano obszary strategicznej interwencji (OSI) i na poziomie regionalnym wyznaczono dwa typy OSI: bieguny wzrostu oraz problemowe, będące barierą rozwoju regionu. Obszar gminy znalazł się w obszarze biegunu wzrostu w postaci Obszaru metropolitalnego Warszawy.

4.2.2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego (PZPWM)

Obowiązujący obecnie Plan zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego został przyjęty Uchwałą nr 22/18 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 19 grudnia 2018 r.

Z Planu wynikają następujące uwarunkowania i zadania dla gminy i miasta Mszczonów, które w sposób bezpośredni i pośredni przyczynią się do propagowania dziedzictwa kulturowego:

- podniesienie poziomu bezpieczeństwa, między innymi przez budowę dróg rowerowych;

- budowę infrastruktury rowerowej wzdłuż dróg krajowych i wojewódzkich o wysokim natężeniu ruchu samochodowego, zarówno w ramach ogólnych inwestycji drogowych, jak i jako samodzielne inwestycje krajowego i wojewódzkiego zarządcy drogi;
- zachowanie ładu przestrzennego lub jego kreowanie, szczególnie w miejscach o istotnym znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego poprzez:
 - ochronę i kształtowanie struktur przestrzennych historycznych miast i wsi w oparciu o ochronę pola ekspozycji i eksponowanie dominant architektonicznych; kształtowanie przestrzeni publicznych w nawiązaniu do tradycji miejsca,
 - eksponowanie w strukturze przestrzennej ośrodków miejskich i wiejskich najcenniejszych zasobów dziedzictwa regionu,
 - kształtowanie i ochronę krajobrazów kulturowych m.in. poprzez utworzenie parków kulturowych.
 - adaptację obiektów zabytkowych dla współczesnych funkcji kulturalnych, turystycznych i edukacyjnych;
 - zagospodarowanie i udostępnianie stanowisk archeologicznych posiadających czytelną formę krajobrazową w celach dydaktycznych, naukowych i turystycznych

4.2.3. Program Opieki nad Zabytkami w województwie mazowieckim 2018-2021

Dokument został przyjęty uchwałą Nr 174/18 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 13 listopada 2018 r. „**Program Opieki nad Zabytkami w województwie mazowieckim 2018 – 2021**” jest dokumentem uzupełniającym w stosunku do innych dokumentów planistycznych województwa, a jego rolą jest promocja idei ochrony zabytków i opieki nad zabytkami stanowiącymi nieodzowny element zrównoważonego rozwoju zarówno mniejszych środowisk, jak też całego województwa.

W Programie dokonano bardzo rzetelnej, wieloaspektowej analizy stanu dziedzictwa kulturowego w województwie mazowieckim, zarówno w aspekcie ilościowym jak i jakościowym. Wśród zagrożeń dla dziedzictwa wymienia się następujące, związane z:

- lokalizacją zabytku – zagrożenie związane z położeniem i dostępnością zabytku; najbardziej zagrożone są zabytki archeologiczne, zabytki zlokalizowane w miejscach odludnych, zabytki przechowywane na otwartej przestrzeni (np. zabytki techniki,), zabytki poddane silnej presji otoczenia;
- materiałem i konstrukcją zabytku, wśród których przykładem mogą być zabytki drewniane, które są zagrożone na korozję biologiczną i zagrożone pożarem;
- presją rynkową – ryzyko szczególnie silne w większych miastach z uwagi na ceny gruntu;
- nieustaloną własnością – niemożliwość podjęcia interwencji z uwagi na niemożność ustalenia właściciela;
- brakiem odpowiedniego nadzoru lub niedostateczną formę ochrony;
- niewłaściwą konserwację, wskutek nieodpowiednich działań podejmowanych przez właścicieli, np. termomodernizacje bez uzgodnień dewastujące elewacje;
- agresywną ekspozycję reklam, które szpecą i zasłaniają coraz większe powierzchnie;
- brakiem sankcji prawnych, związane z niskimi karami za zniszczenie zabytków;

- brakiem świadomości wartości obiektu;
- „porzucone” wątki dziedzictwa, na przykład zabytki osadnictwa olenderskiego wzdłuż Wisły pomiędzy Warszawą a Płockiem, cmentarze i świątynie nieobecnych obecnie na Mazowszu wyznań (na przykład cmentarze ewangelickie) .

Z analizy SWOT (strony słabe-mocne, szanse-zagrożenia) w dokumencie znajdujemy generalny wniosek, który brzmi: przez najbliższe 4 lata należy wykorzystać dobrą koniunkturę, której pojawienie się zawdzięcza się nowym instrumentom prawnym (ustawa „krajobrazowa”, ustawa o rewitalizacji), nowym rozwiązaniom instytucjonalno-finansowym oraz rozwojowi technologii cyfrowych dla wzmocnienia opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim. Ograniczone środki nie powinny być rozpraszane, ale skupić się powinno na obszarach priorytetowych, czyli najmniej trwałe elementy dziedzictwa, których ocalenie jest najpilniejszym zadaniem, czyli: architektura drewniana, krajobraz kulturowy, dziedzictwo niematerialne. Jednym z kluczowych zadań musi być tworzenie cyfrowych dokumentacji obiektów zabytkowych.

W trakcie analizy SWOT ujawniono następujące istotne problemy:

- bardzo niskie wydatki gmin na ochronę zabytków i opiekę nad nimi – jedynie 6 zł rocznie na mieszkańca, co nie pozwala nawet na nie pogarszanie się stanu zabytków;
- nierealistyczne oczekiwanie gmin na wsparcie rządowe dla poprawy stanu zabytków – główny ciężar utrzymania zabytków spoczywa na ich właścicielach;
- konieczne jest opracowanie jednolitej metodologii i zunifikowanych standardów do określenia stanu zabytków.

Po diagnozie stanu opieki nad zabytkami, autorzy zdefiniowali misję opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim: podnieść skuteczność opieki nad zabytkami i dziedzictwem niematerialnym.

Określono strategiczne obszary programu:

Obszar strategiczny A: Edukacja kształtująca świadomość i postawy	
Cel A.1	Wprowadzić elementy edukacji o dziedzictwie; w tym – w edukacji powszechnej
Przedsięwzięcie A.1.1.	Tożsamość lokalna - wartość unikalna
	1. lekcje szkolne o dziedzictwie regionalnym i lokalnym; 2. opracowanie serii regionalnych pomocy naukowych nawiązujących do dziedzictwa; 3. opracowywanie podręczników gwar lokalnych, kompendiów lokalnych tradycji i zwyczajów itp.; 4. konkurs dla nauczycieli na pomoc naukową kształtującą wiedzę o zabytkach; 5. tworzenie przez uczniów i nauczycieli form gier o tematyce związanej z dziedzictwem regionu; 6. zajęcia pozalekcyjne połączone z wycieczkami do muzeów i zwiedzaniem zabytków; 7. przygotowanie scenariuszy lekcji i wskazówek dydaktycznych do Mazowieckiego Centrum Wiedzy o Zabytkach.
Forma realizacji:	Konkursy ofert, projekty własne samorządu województwa, wspólna realizacja przedsięwzięć z innymi podmiotami, dotacje celowe dla IK, inne formy współpracy
Finansowanie	Fundusze rządowe na działania modelowe, środki z programu PO WER, środki własne samorządów, budżet Samorządu Województwa Mazowieckiego, inne źródła
Przedsięwzięcie A.1.2.	„Odkrywamy nasze dziedzictwo” - coroczny konkurs fotograficzny

	Przedsięwzięcie będzie realizowane w formie corocznego wojewódzkiego konkursu fotograficznego pod patronatem Marszałka. Każda edycja konkursu może zostać poświęcona innemu zagadnieniu, np. zabytkom drewnianym, dworom, pałacom i parkom, dziedzictwu niematerialnemu
Forma realizacji:	konkursy ofert, projekty własne samorządu województwa, wspólna realizacja przedsięwzięć z innymi podmiotami, dotacje celowe dla IK, inne formy współpracy
Finansowanie	budżet Samorządu Województwa Mazowieckiego, inne źródła.
Cel A.2	Wesprzeć edukacyjnie samorządy lokalne i właścicieli zabytków
Przedsięwzięcie A.2.1.	Mazowieckie Centrum Wiedzy o Zabytkach
	Centra Wiedzy to zgromadzone w jednym miejscu i udostępniane przez strony internetowe (podmiotowe strony BIP) informacje dotyczące danego zagadnienia, których celem będzie wspieranie podmiotów polityki miejskiej, a zwłaszcza samorządów lokalnych, w przygotowaniu i realizacji działań dotyczących złożonych lub nowych aspektów rozwoju miast. Pozwoli to skupiać w jednym miejscu, dostępnym dla wszystkich użytkowników, aktualną i pełną wiedzę na dany temat. Zadaniem centrów będzie przede wszystkim: informowanie o tematach będących przedmiotem zainteresowania danego centrum; proponowanie i promowanie rozwiązań i dobrych praktyk w dziedzinach, które są zidentyfikowane jako nowe lub trudne; upowszechnianie wzorcowych dokumentów i schematów postępowania. Treści udostępniane przez centra wiedzy będą wytwarzane nie tylko przez właściwe resorty, ale także przez JST i ich korporacje, ekspertów, jednostki naukowe itd. Będą to dokumenty, podręczniki, ekspertyzy, zestawy dobrych praktyk i wszelkie inne informacje, które mogą w danej dziedzinie być przydatne samorządom. Mazowieckie Centrum Wiedzy o Zabytkach tworzone będzie poprzez umieszczanie treści dotyczących ochrony i opieki nad zabytkami, na przykład na istniejącej platformie internetowej Wrota Mazowsza (http://www.wrotamazowska.pl), stronie internetowej Samorządu Województwa Mazowieckiego (www.mazovia.pl), albo w innej wybranej lokalizacji.
Forma realizacji:	program własny samorządu województwa z udziałem partnerów zewnętrznych (samorządy, MWKZ, NID, NGO, inni interesariusze) jako dostarczycieli treści do Centrum Wiedzy.
Finansowanie	budżet Samorządu Województwa Mazowieckiego, inne źródła
Przedsięwzięcie A.2.2.	Konkurs „Renowacja Roku”
	stworzenie (lub ufundowanie) nagrody dla najlepszych renowacji zabytków. Nagroda miałaby charakter honorowy lub – w miarę możliwości – również finansowy.
Forma realizacji:	Konkursy ofert, projekty własne samorządu województwa, wspólna realizacja przedsięwzięć z innymi podmiotami, dotacje celowe dla IK, inne formy współpracy.
Finansowanie	budżet Samorządu Województwa Mazowieckiego, inne źródła.
Przedsięwzięcie A.2.3.	Dziedzictwo niematerialne - na listę UNESCO
	Przedsięwzięcie będzie polegało na wspólnym z zainteresowanymi podmiotami przygotowywaniu i opracowywaniu wniosków o wpis na krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego. W tym celu powstanie program wpisywania na tę listę zwyczajów, przekazów ustnych, wiedzy i umiejętności oraz związanych z nimi przedmiotów i przestrzeni kulturowych
Forma realizacji:	Konkursy ofert, projekty własne samorządu województwa, wspólna realizacja przedsięwzięć z innymi podmiotami, dotacje celowe dla IK, inne formy współpracy.
Finansowanie	budżet Samorządu Województwa Mazowieckiego, inne źródła.

Obszar strategiczny B: Optymalizacja systemu dostępu do środków

Cel B.1	Zoptymalizować system dotacji wojewódzkich
Przedsięwzięcie B.1.1.	<i>Dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy obiektach zabytkowych</i>
	Przedsięwzięcie polega na organizowaniu corocznego naboru wniosków o udzielenie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach. Samorząd województwa określi priorytety zwiększające szanse na dotacje niektórych kategorii obiektów. Przy opracowywaniu zasad dofinansowania należy rozważyć następujące kryteria: • Obiekty, których wsparcie jest najpilniejsze z uwagi na ich stan lub rodzaj zagrożeń (np. architektura drewniana); • Obiekty, które są szczególnie ważne dla krajobrazu kulturowego województwa.
Forma realizacji:	przedsięwzięcie własne samorządu województwa.
Finansowanie	budżet Samorządu Województwa Mazowieckiego, inne źródła
Cel B.2	Wzorcowo dbać o zabytki własne województwa
Przedsięwzięcie B.2.1.	<i>Finansowania prac przy obiektach zabytkowych, których właścicielem jest Samorząd Województwa Mazowieckiego</i>
	Przedsięwzięcie dotyczy finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy obiektach zabytkowych (ruchomych i nieruchomych), których właścicielem jest Samorząd Województwa Mazowieckiego lub jego jednostki organizacyjne. W ramach przedsięwzięcia raz w roku będzie organizowany nabór wniosków o dotacje celowe na prace przy zabytkach będących własnością samorządu lub jego jednostek organizacyjnych. Jednostki organizacyjne Samorządu Województwa będące posiadaczem zabytku, albo posiadające w trwałym zarządzie zabytek, który wymaga najpilniej wsparcia finansowego (np. najgorszy stan techniczny) otrzymałaby dodatkowe środki na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku. DKPiT opracuje regulamin naboru wniosków oraz wzór wniosku o dotację celową.
Forma realizacji:	przedsięwzięcie własne samorządu województwa.
Finansowanie	budżet Samorządu Województwa Mazowieckiego, inne źródła

Obszar strategiczny C: Wypracowanie skutecznych narzędzi działania	
Cel C.1	Ograniczać ryzyko utraty najmniej trwałych elementów dziedzictwa
Przedsięwzięcie C.1.1.	<i>Inwentaryzacja i wyodrębnienie typów zabudowy drewnianej województwa</i>
	- dokonanie kwerendy w dostępnych publikacjach, badaniach i pracach naukowych, celem wychwycenia możliwie pełnej listy stylów zidentyfikowanych i opisanych dotychczas; - przeprowadzenie badań terenowych, w ramach których powstanie dokumentacja fotograficzna i zostanie opracowana pełna typologia stylów architektury drewnianej województwa mazowieckiego, w podziale na jego regiony kulturowe, wraz z dokumentacją przykładów.
Forma realizacji:	Konkursy ofert, projekty własne samorządu województwa, wspólna realizacja przedsięwzięć z innymi podmiotami, dotacje celowe dla IK, inne formy współpracy.
Finansowanie	budżet Samorządu Województwa Mazowieckiego, inne źródła
Przedsięwzięcie C.1.2.	<i>Spójny krajobraz kulturowy - katalog projektów</i>

Przedsięwzięcie będzie miało formę zlecenia dla specjalistycznego wykonawcy, którego zadaniem będzie opracowanie projektów budynków np. domów jednorodzinnych, obiektów użyteczności publicznej oraz typowych obiektów użytkowych, w dwóch wariantach: • projektów „rekonstrukcyjnych”, odtwarzających zarówno wygląd, jak i – w uzasadnionym zakresie – technologię wykonania oraz zastosowane rozwiązania materiałowe i konstrukcyjne budownictwa tradycyjnego – dedykowanych do stosowania na obszarach szczególnej ochrony krajobrazu kulturowego; • Projektów „zharmonizowanych”, o cechach i rozwiązaniach współczesnych, jednak w możliwie wysokim stopniu dopasowanego do tradycyjnego krajobrazu kulturowego poszczególnych części województwa mazowieckiego. Projekty obu kategorii będą nieodpłatnie udostępnione wszystkim zainteresowanym podmiotom. W ten sposób elementy tradycyjnej zabudowy pojawią się w krajobrazie kulturowym Mazowsza. Katalog powstanie w oparciu o wyniki Przedsięwzięcia C.1.1, a w jego zakres – w drugim etapie – wejdzie dodatkowo rozpoznanie typów budownictwa murowanego, z uwzględnieniem specyfiki rejonów.	
Forma realizacji:	Konkursy ofert, projekty własne samorządu województwa, wspólna realizacja przedsięwzięć z innymi podmiotami, dotacje celowe dla IK, inne formy współpracy
Finansowanie	budżet Samorządu Województwa Mazowieckiego, inne źródła.
Przedsięwzięcie C.1.3.	Nasza żywa tradycja
Przedsięwzięcie może mieć formę zróżnicowanego wsparcia zarówno dla inicjatyw już utrwalonych i powtarzanych cyklicznie, jak i dla nowo kreowanych inicjatyw na rzecz lokalnego dziedzictwa. Sugeruje się, aby jednym z obszarów priorytetowych przedsięwzięcia były ginące zawody, w tym także miejskie. Towarzyszyć temu powinna rozbudowa portalu „Mazowiecki Szlak Tradycji” o kolejne punkty oraz ścieżki tematyczne.	
Forma realizacji:	Konkursy ofert, projekty własne samorządu województwa, wspólna realizacja przedsięwzięć z innymi podmiotami, dotacje celowe dla IK, inne formy współpracy
Finansowanie	budżet Samorządu Województwa Mazowieckiego, inne źródła.
Cel C.2	Poprawić współpracę na rzecz dziedzictwa
Przedsięwzięcie C.2.1.	Stala współpraca Samorząd Województwa - MWKZ - oddział NID
Przedsięwzięcie polega na wypracowaniu formuły regularnego kontaktu merytorycznego pomiędzy trzema wymienionymi instytucjami w celu – w szczególności: • wspólnego planowania i skoordynowanego finansowania programu badań nad dziedzictwem (odrębny program D.1.1.); • podejmowania wspólnych inicjatyw edukacyjnych i upowszechnieniowych w zakresie wiedzy o dziedzictwie województwa mazowieckiego; • podejmowania wspólnych inicjatyw promocyjnych na rzecz dziedzictwa; • współpracy przy aktualizacji WPOnZ. Realizacja przedsięwzięcia uzależniona jest od deklaracji oddziału NID oraz Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.	
Forma realizacji:	przedsięwzięcie partnerskie z MWKZ i NID.
Finansowanie	Budżety wszystkich trzech zaangażowanych instytucji, inne źródła
Cel C.3	Wzmocnić potencjał promocyjny zabytków
Przedsięwzięcie C.3.1.	Tworzyć system wymiany wiedzy w zakresie opieki nad zabytkami

Przedsięwzięcie polega na inicjowaniu i współorganizowaniu przez Samorząd Województwa konferencji służących wymianie wiedzy i dobrych praktyk w zakresie ochrony zabytków i opieki nad nimi na terenie województwa. Konferencje powinny być otwarte i bezpłatne dla wszystkich właścicieli zabytków i odbywać się nie rzadziej, niż co dwa lata (optymalnie – co roku). Przedsięwzięcie będzie uruchomione pod warunkiem uzyskania współpracy i współfinansowania zainteresowanych współorganizatorów	
Forma realizacji:	Konkursy ofert, projekty własne samorządu województwa, wspólna realizacja przedsięwzięć z innymi podmiotami, dotacje celowe dla IK, inne formy współpracy.
Finansowanie	budżet Samorządu Województwa Mazowieckiego, budżety współorganizatorów, inne źródła
Przedsięwzięcie C.3.2.	<i>Promocja zabytków poprzez tworzenie i rozwój istniejących szlaków kulturowych</i>
	Przedsięwzięcie polega na tworzeniu i rozwoju – z uwzględnieniem istniejącej koncepcji pasm przyrodniczo-kulturowych – szlaków turystycznych wyznaczających trasę zwiedzania miejsc pamięci albo zabytków powiązanych tematycznie lub podobnych rodzajowo, co umożliwi wspólną promocję i włączenie szlaku w programy edukacyjne. Co do miejsc pamięci związanych z tradycjami narodowo-wyzwoleńczymi lub państwowotwórczymi, należy uwzględnić – przykładowo – ważne obiekty w Warszawie takie jak nekropolie narodowe na Powązkach czy obiekty związane z uchwaleniem Konstytucji 3 Maja, a poza Stolicą – pole Bitwy Warszawskiej, czy obiekty związane z żyrardowskim Strajkiem Szpularek (1883) – pierwszym po Powstaniu styczniowym zrywem Polaków przeciwko caratowi. Co do zabytków – wstępnie proponuje się następujące tematy szlaków (są to jedynie propozycje wstępne): • dwory i pałace Mazowsza; • „Świdermajer” (zabytki drewnianej architektury letniskowej powstającej na przełomie XIX i XX wieku na południowy wschód od Warszawy, wzdłuż Kolei Nadwiślańskiej na tzw. linii otwockiej); • zabytki obronne Mazowsza; • neogotyki nadwiślański.
Forma realizacji:	Konkursy ofert, projekty własne samorządu województwa, wspólna realizacja przedsięwzięć z innymi podmiotami, dotacje celowe dla IK, inne formy współpracy
Finansowanie	budżet Samorządu Województwa Mazowieckiego, inne źródła.
Obszar strategiczny D: Wzmocnienie zasobów wiedzy fachowej	
Cel D.1	Tworzyć system wiedzy o zabytkach i dziedzictwie niematerialnym
Przedsięwzięcie D.1.1.	<i>Program badań we współpracy z MWKZ i oddziałem NID</i>
	w ramach stałej współpracy Samorządu Województwa z MWKZ i oddziałem terenowym NID (odrębny program C.2.1.) zostanie wypracowany program badań nad zabytkami województwa mazowieckiego oraz zasady współfinansowania badań (lub finansowania odrębnego, jednak w sposób skoordynowany) i wzajemnego udostępniania sobie wyników badań. Realizacja przedsięwzięcia uzależniona jest od deklaracji oddziału NID oraz Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.
Forma realizacji:	Konkursy ofert, projekty własne samorządu województwa, wspólna realizacja przedsięwzięć z innymi podmiotami, dotacje celowe dla IK, inne formy współpracy
Finansowanie	Budżety wszystkich trzech zaangażowanych instytucji, inne źródła.
Cel D.2	Radykalnie poprawić wykorzystanie technik cyfrowych
Przedsięwzięcie D.2.1.	<i>Wzorcowa dokumentacja cyfrowa wybranych zabytków województwa</i>

	Przedsięwzięcie polega na opracowaniu wzorcowej pełnej dokumentacji cyfrowej wybranych obiektów zabytkowych, których właścicielem jest samorząd województwa i publiczne udostępnienie tej dokumentacji w Centrum Wiedzy o Zabytkach. Dokumentacja wzorcowa powinna być zgodna z opublikowanymi przez Narodowy Instytut Dziedzictwa zaleceniami dotyczącymi podstawowych elementów składowych dokumentacji rysunkowej oraz parametrów technicznych odwzorowania wraz z pożądanymi formatami plików dla sporządzania dokumentacji architektonicznych zabytkowych obiektów budownictwa drewnianego i murowanego za pomocą metod cyfrowych – metodą skaningu laserowego, fotogrametrii naziemnej oraz modelowania bryłowo – powierzchniowego (MESH).
Forma realizacji:	Konkursy ofert, projekty własne samorządu województwa, wspólna realizacja przedsięwzięć z innymi podmiotami, dotacje celowe dla IK, inne formy współpracy
Finansowanie	Budżety wszystkich trzech zaangażowanych instytucji, inne źródła.
Przedsięwzięcie D.2.2.	Konkurs „Zdigitalizuj zabytek”
	W ramach corocznego konkursu na najlepiej wykonaną digitalizację (dokumentację cyfrową) zabytku jednemu projektowi w każdym roku zostanie przyznana Nagroda Marszałka.
Forma realizacji:	Konkursy ofert, projekty własne samorządu województwa, wspólna realizacja przedsięwzięć z innymi podmiotami, dotacje celowe dla IK, inne formy współpracy. W ramach przedsięwzięcia dofinansowanie otrzymają najlepsze projekty dotyczące digitalizacji obiektu zabytkowego lub innych zasobów zabytkowych. Powstała dokumentacja może zostać udostępniona jako wzorcowy przykład digitalizacji.
Finansowanie	budżet Samorządu Województwa Mazowieckiego, inne źródła.

4.3. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu

4.3.2. Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Żyrardowskiego

Do chwili obecnej nie uchwalono Programu, nie istnieje także program za lata ubiegłe.

4.3.3. Strategia rozwoju dla Powiatu Żyrardowskiego na lata 2015-2025

Strategia została przyjęta Uchwałą Nr X/57/15 Rady Powiatu Żyrardowskiego z dnia 24 września 2015 r. Jest dokumentem długookresowym, określającym generalny kierunek działania powiatu oraz przedstawiającym metody i narzędzia jego wdrażania.

Na terenie powiatu żyrardowskiego zorganizowanym upowszechnianiem kultury zajmują się:

- biblioteki,
- centra kultury i domy kultury (GCK Powozownia w Radziejowicach, MOK w Mszczonowie, CK w Żyrardowie, MDK w Żyrardowie),
- Muzeum Zachodniego Mazowsza w Żyrardowie

W powiecie organizowane są cykliczne imprezy:

- Międzynarodowe Dni Ochrony Zabytków – Konwersatorium Wiedzy o Historii i Zabytkach Ziemi Żyrardowskiej,
- Samorządowe Dożynki Powiatu Żyrardowskiego,
- Bieg rodzinny im. J. Chełmońskiego.

Wizja powiatu żyrardowskiego: Powiat żyrardowski przyjaznym miejscem do życia i rozwoju oraz bezpiecznym obszarem o nowoczesnej infrastrukturze i czystym środowisku.

4.3.3. Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktów zbrojnych i sytuacji kryzysowych Powiatu żyrardowskiego.

Powiat żyrardowski posiada aktualny Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktów zbrojnych i sytuacji kryzysowych. Dokument nie jest on dostępny na stronach internetowych powiatu a prezentowane poniżej uwagi dotyczą modelowego planu ochrony zabytków. Ochrona zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, polega na wykonywaniu następujących przedsięwzięć:

- prace przygotowawcze w okresie poprzedzającym wystąpienie konfliktu zbrojnego lub sytuacji kryzysowej,
- prace w okresie podwyższonej gotowości, to jest w okresie narastania bezpośredniego zagrożenia,
- reagowanie w czasie wystąpienia i trwania konfliktu zbrojnego lub sytuacji kryzysowej,
- zabezpieczenie i dokumentowanie po zakończeniu konfliktu zbrojnego lub sytuacji kryzysowej.

4.3.4. Inicjatywy Lokalne o charakterze regionalnym

Lokalna Organizacja Turystyczna Mazowska Zachodniego

Lokalna Organizacja Turystyczna Mazowska Zachodniego jest stowarzyszeniem posiadającym osobowość prawną i działa w oparciu o przepisy ustawy z dnia 7 kwietnia 1989 roku Prawo o stowarzyszeniach (Dz. U. z 2020 r., poz. 2261), ustawy z dnia 25 czerwca 1999 roku o Polskiej Organizacji Turystycznej (Dz. U. z 2018r. poz. 563), a także opierając się na statucie uchwalonym przez Walne Zgromadzenie Członków. Została powołana do życia przez jednostki samorządu terytorialnego (Miasto Żyrardów, Miasto i Gminę Grodzisk Mazowiecki, Miasto i Gminę Mszczonów, Gminę Żabia Wola, Gminę Radziejowice, Gminę Wiskitki, Gminę Puszcza Mariańska, Powiat Żyrardowski), organizacje społeczne (fundacje i stowarzyszenia – na przykład Fundacja imienia Józefa Chełmońskiego), szereg instytucji (na przykład Muzeum Mazowska Zachodniego w Żyrardowie) oraz osoby prywatne i podmioty gospodarcze.

Stowarzyszenie Gmin i Powiatów Zlewni Rzeki Jeziorki

Stowarzyszenie Gmin i Powiatów Zlewni Rzeki Jeziorki jest organizacją gmin i powiatów zlewni rzeki Jeziorki, powstało w 2001 roku z inicjatywy Gminy Piaseczno i Powiatu Piaseczyńskiego. Celem jego działania jest wspieranie działań samorządowych na rzecz zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego na terenie działania Stowarzyszenia, a w szczególności szeroko pojętą ochroną środowiska obszaru zlewni rzeki Jeziorki, gdyż pierwszoplanowymi zadaniami są: zahamowanie degradacji środowiska, kontynuacja procesu oczyszczania wód i obszaru zlewni rzeki Jeziorki i całościowe uregulowanie gospodarki wodno-ściekowej na terenie działania Stowarzyszenia.

Do Stowarzyszenia należą powiaty: grójecki, piaseczyński i żyrardowski oraz gminy: Piaseczno, Konstancin-Jeziorna, Lesznów, Góra Kalwaria, Prażmów, Chynów, Grójec, Mszczonów, Pniewy i Tarczyn.

Lokalna Grupa Działania Stowarzyszenie „Ziemia Chełmońskiego”

Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania Stowarzyszenie „Ziemia Chełmońskiego” została wpisana do Krajowego Rejestru Sądowego w sierpniu 2008 r. i obejmuje swoim działaniem tereny 10 gmin: Baranów, Grodzisk Mazowiecki, Jaktorów, Mszczonów, Nowa Sucha, Radziejowice, Rybno, Sochaczew, Teresin, Żabia Wola.

Na lata 2014-2020 obowiązywała Lokalna Strategia Rozwoju Lokalnej Grupy Działania „Ziemia Chełmońskiego”. i do końca grudnia 2020 r. nie został opracowany dokument na kolejne lata.

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy)

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Mszczonów zgodny jest z następującymi dokumentami wykonanymi na poziomie gminy:

5.1.1. Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego w gminie Mszczonów

Na terenie gminy Mszczonów obowiązuje 95 miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. W tabeli poniżej zostały wymienione te miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, w których znalazły się zapisy dotyczące zasad ochrony dóbr kultury.

	Nazwa planu	Uchwała i data uchwalenia	Zapisy ochronne
1.	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego miasta Mszczonowa (etap I)	Uchwała Rady Miejskiej w Mszczonowie Nr XIX/151/04 z dnia 28 maja 2004 r.	Plan wyznacza granice stanowisk archeologicznych i konserwatorskich stref archeologicznych, W planie wykaz obiektów wpisanych do rejestru ora znajdujących się w ewidencji konserwatorskiej
2.	zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Radziejowice	Uchwała Rady Gminy Radziejowice nr XV/83/2004 r. z dnia 11 lutego 2004 r.	W planie wykaz obiektów wpisanych do rejestru ora znajdujących się w ewidencji konserwatorskiej
3.	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Mszczonów obejmujący miejscowość Pogorzałki	Uchwała Nr XXVII/281/08 Rady Miejskiej w Mszczonowie z dnia 23 grudnia 2008r.	Stanowisko archeologiczne: AZP 62-62/1
4.	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Mszczonów obejmujący fragment miejscowości Marków - Świnice	Uchwała Nr XI/84/11 Rady Miejskiej w Mszczonowie z dnia 31 sierpnia 2011r.	Stanowisko archeologiczne: AZP 62-61/68

5.	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Gminy Mszczonów obejmujący fragment miejscowości Szeligi, Gurba i Lublinów.	Uchwała Nr XVI/124/11 Rady Miejskiej w Mszczonowie z dnia 19 grudnia 2011r.	Stanowiska archeologiczne: 62-61/22, 62-61/23)
6.	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Gminy Mszczonów obejmujący fragment miejscowości Wólka Wręcka i Wręcza A.	Uchwała Nr XV/109/11 Rady Miejskiej w Mszczonowie z dnia 28 listopada 2011r.	Stanowiska archeologiczne: AZP 34/6261, AZP 66/6261. Obiekt pod ochroną konserwatorską na działce nr ew. nr 64/5 w Wólce Wręckiej (dom mieszkalny drewniany nr 4 z 1935r
7.	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Gminy Mszczonów obejmujący fragment miejscowości Olszówka, Wręcza, Wręcza A.	Uchwała Nr XV/111/11 Rady Miejskiej w Mszczonowie z dnia 28 listopada 2011r.	Stanowiska archeologiczne: AZP 61-61/12, 62-61/38, 62-61/53, 62-61/54, 62-61/55
8.	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Gminy Mszczonów obejmujący fragment miejscowości Marków-Świnice, Wręcza, Świnice, Długowizna, Lublinów, Czekaj, Grabce Józefpolskie	Uchwała Nr XVI/123/11 Rady Miejskiej w Mszczonowie z dnia 19 grudnia 2011r.	Stanowiska archeologiczne: AZP 62-61/7, 62-61/57, 62-61/58, 59
9.	W sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Mszczonów obejmującego fragment miejscowości Szeligi, Lublinów i Gurba.	Uchwała XVI/124/11 Rady Miejskiej w Mszczonowie z dnia 2011-12-1	Stanowiska archeologiczne: 62-61/22, 62-61/23
10.	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Gminy Mszczonów obejmujący fragment miejscowości Badowo Mściska	Uchwała Nr XL/317/13 Rady Miejskiej w Mszczonowie z dnia 19 listopada 2013r.	Stanowiska archeologiczne: 62-62/20 i 62-62/21. Strefa ochrony konserwatorskiej wokół zabytkowego dworu oraz otaczającego go parku dworskiego w Badowie Mściskach wyznaczona zgodnie z granicami własności, a także granicami terenów, oznaczoną na rysunku planu specjalnym symbolem graficznym
11.	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego obejmujący fragment miejscowości Wymysłów, fragment miejscowości Marków Towarzystwo oraz miasta Mszczonowa	Uchwała Nr XLVIII/391/14 Rady Miejskiej w Mszczonowie z dnia 20 sierpnia 2014r.	Stanowiska archeologiczne: AZP 62-61/44, 45, 49
12.	w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Mszczonów obejmującego fragment miasta Mszczonowa	Uchwała Nr IX/48/15 Rady Miejskiej w Mszczonowie z dnia 2015-05-28	Stanowisko archeologiczne: AZP62-62/ 32

13.	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Gminy Mszczonów obejmujący fragment miejscowości Osuchów.	Uchwała Nr XXIII/163/16 Rady Miejskiej w Mszczonowie z dnia 1 czerwca 2016 r.	Stanowisko archeologiczne: AZP 63-62/1. zespół pałacowy: - pałac (dwór) murowany, sprzed 1866 - 81r, - park krajobrazowy, II poł. XIXw; 2) aleja lipowa przydrożna składająca się z trzech odcinków, druga poł. XIXw. 1. jednostronne zadrzewienie lipowe przy kościele, 2. Al. Lipowo – Jesinowa przed parkiem wzdłuż ul. Mszczonowskiej, 3. Al. Lipowa przy drodze Osuchów – Lutkówka; 3) cmentarz rzymsko – katolicki; 4) kościół par. p.w. św. Stanisława (wraz z otaczającym drzewostanem; 5) dzwonnica kościoła par. p.w. św. Stanisława (II poł. XVIII w.; 6) cmentarz przykościelny (wraz z ogrodzeniem i bramą) założenie I poł. XIXw.
14.	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Gminy Mszczonów obejmujący fragment miejscowości Adamowice, fragment miejscowości Gurba i fragment miejscowości Powązki.	Uchwała Nr XXIV/174/16 Rady Miejskiej w Mszczonowie z dnia 29 czerwca 2016r.	Stanowiska archeologiczne: AZP 63-61/3 i AZP 63-61/4
15.	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Gminy Mszczonów obejmujący fragment miejscowości Sosnowica.	Uchwała Nr XXVII/195/16 Rady Miejskiej w Mszczonowie z dnia 5 października 2016 r.	Stanowiska archeologiczne: 62-61/46 i 62-61/50
16.	w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Gminy Mszczonów obejmującego fragment miasta Mszczonowa.	Uchwała Nr XXXVI/263/17 Rady Miejskiej w Mszczonowie z dnia 2017-03-29	Stanowiska archeologiczne: 62-61/65 i 62-61/14 pozostałości wsi i miasta historycznego Mszczonów
17.	w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Mszczonów obejmującego fragment miasta Mszczonowa	Uchwała Nr XLII/292/17 Rady Miejskiej w Mszczonowie z dnia 2017-08-16	Stanowiska archeologiczne: AZP 62-62/32, 62-62/32
18.	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Gminy Mszczonów obejmujący fragment miejscowości Wręcza oraz fragment miejscowości Wręcza A.	Uchwała Nr II/7/18 Rady Miejskiej w Mszczonowie z dnia 28 listopada 2018r.	Stanowiska archeologiczne: 62-61/52, 62-61/56

5.1.2. Strategia Rozwoju Gminy Mszczonów na lata 2015-2020 z perspektywą do 2025 roku

Uchwałą nr XXIII/161/16 Rady Gminy Mszczonów z dnia 1 czerwca 2016 r. przyjęto do realizacji Strategię Rozwoju Gminy Mszczonów na lata 2015-2020 z perspektywą do 2025 roku. W Strategii

została sformułowana wizja, która określa wytyczne dotyczące kierunku i sposobu działania Władz Samorządowych Gminy przyjętego na okres do 2025 roku: „Gmina Mszczonów atrakcyjnym miejscem rozwoju społeczno-gospodarczego oraz inwestycyjnego, wyróżniającym się w skali regionu i kraju, posiadającym przyjazną środowisku gospodarkę oferującą mieszkańcom dobrą jakość życia i oferującą kompleksową obsługę dla osób odwiedzających gminę”. Tak nakreślonej wizji odpowiada misja „zbudowanie konkurencyjnego ośrodka gminnego, wykorzystującego własny potencjał produkcyjno-usługowy oraz turystyczny i rekreacyjny, dogodne położenie geograficzne i walory naturalne dla wzmocnienia współpracy społeczno-gospodarczej i tworzenia harmonijnych warunków rozwoju życia na terenie Gminy”. Główny cel określono na „wzrost konkurencyjności gminy opartej na potencjale własnym dla rozwoju zrównoważonej gospodarki o środowiskowych walorach technologicznych i dynamicznej przedsiębiorczości z udziałem aktywnie zawodowo i społecznie mieszkańców”. Dla jego realizacji wskazano między innymi cel strategiczny (Cel 2) w obszarze turystyki, sportu i rekreacji z dwoma celami operacyjnymi:

- Cel operacyjny 2.1: budowa potencjału turystycznego z wykorzystaniem wód geotermalnych
- Cel operacyjny 2.2: rozwój oferty turystycznej i produktu turystycznego oraz rekreacyjno-sportowego Gminy.

Przy okazji opisu celu strategicznego w obszarze turystyki, sportu i rekreacji autorzy opracowania podali dane, z których wynika, że turystyka stanowi trzecią co do wielkości działalność społeczno-gospodarczą w Unii Europejskiej, dając ponad 10% miejsc pracy i generując 10% PKB. Przemysł turystyczny jest ponadto jedną z niewielu branż, która się rozwija pomimo ogólnego kryzysu. Wobec planowanej rozbudowie basenów termalnych w Mszczonowie nacisk powinien być położony na elementy sprzyjające kreowaniu działań w obszarze rekreacji, sportu i turystyki: rozwój bazy hotelowej i turystycznej dodatkowo obsługującej ruch tranzytowy i turystyczny z uwagi na bliskość Warszawy oraz ruch turystyczny w Polsce centralnej.

W Raporcie o stanie Gminy Mszczonów za 2019 r. przedstawiono realizację Strategii i w przypadku realizacji Celu 2.1: budowa potencjału turystycznego z wykorzystaniem wód geotermalnych osiągnięto następujące wyniki:

- turystyczne obiekty noclegowe w gminie – 3 obiekty, w 2020 r. wartość docelowa wynosi 4 obiekty;
- osiągnięto stan 3,4 km oznakowanych tras rowerowych; ogółem na terenie gminy jest 7 tras rowerowych;
- osiągnięto stan 3 tras spacerowych;
- na terenie gminy istnieje jeden zintegrowany produkt turystyczny.

5.1.1. Program Rewitalizacji Miasta Mszczonowa na lata 2016-2023

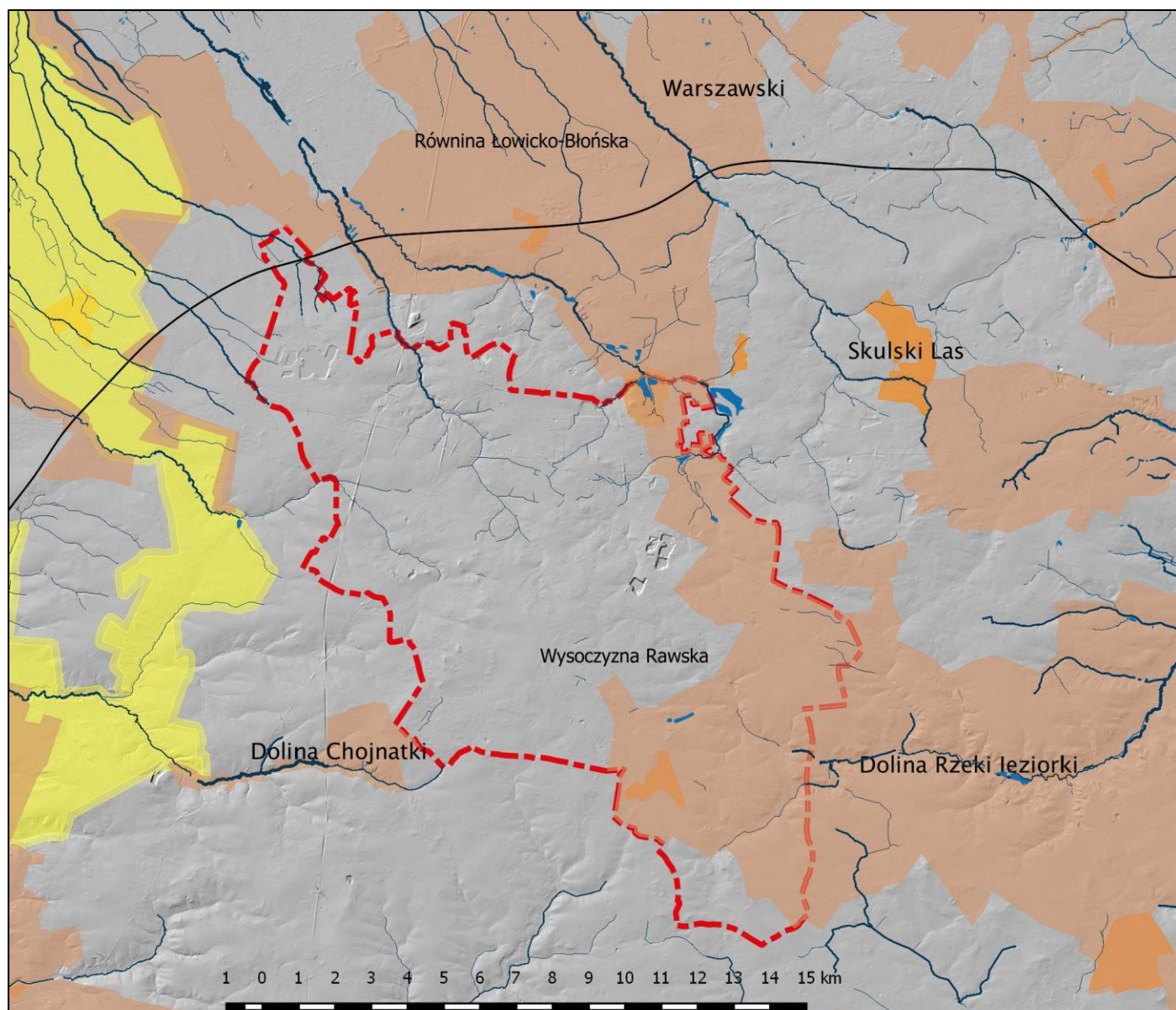
Uchwałą nr XXXVII/266/2017 Rady Gminy Mszczonów z dnia 12 kwietnia 2017 r. przyjęto do realizacji Program Rewitalizacji Miasta Mszczonowa na lata 2016-2023. Celem głównym rewitalizacji jest społeczno-gospodarczy i funkcjonalny wzrost znaczenia obszarów miejskich poprzez ograniczenie skali występowania negatywnych zjawisk społecznych i zapewnienie warunków zrównoważonego rozwoju miasta ukierunkowanego na poprawę jakości życia mieszkańców Mszczonowa. Wśród celów szczegółowych, służących realizacji celu głównego wymieniono między innymi „poprawę stanu środowiska naturalnego i racjonalne korzystanie ze środowiska naturalnego przy jego poszanowaniu”. W Programie zwrócono uwagę, że Gmina Mszczonów jest atrakcyjnym miejscem dla turystyki wypoczynkowej i rekreacyjnej na co wpływ mają walory przyrodniczo-krajobrazowe oraz duża liczba zabytków. W 2010 gmina wykreowała produkt turystyczny „Weekend z Termami Mszczonów”, który

integruje ofertę Kompleksu Basenów Termalnych z ofertą aktywnego wypoczynku. W ramach tego produktu zostały zawarte porozumienia partnerskie z gminami: Puszcza Mariańska, Radziejowice i Żabia Wola oraz z miastem Żyrardów. Zostały wyznaczone i oznakowane 3 trasy piesze o długościach od 4,5 km do 13,6 km, 8 tras rowerowych o łącznej długości 216 km i 2 trasy do narciarstwa biegowego o łącznej długości 4,6 km. Uruchomione trasy na terenach współpracujących gmin przebiegają przez 5 rezerwatów przyrody, 2 obszary Natura 2000 oraz pozwalają zapoznać się z wieloma obiektami zabytkowymi. Opracowane zostały przewodniki, mapy, materiały promocyjne oraz uruchomiono Punkt Informacji Turystycznej na terenie Term.

5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

5.2.1. Charakterystyka geograficzno-przyrodnicza gminy Mszczonów

Miejsko-wiejska gmina Mszczonów o powierzchni 151,90 km² graniczy z gminami województwa mazowieckiego: Puszcza Mariańska i Radziejowice powiatu żyrardowskiego, Żabia Wola powiatu grodziskiego, Tarczyn powiatu piaseczyńskiego, Pniewy i Błędów powiatu grójeckiego oraz gminami województwa łódzkiego: Kowiesy w powiecie skierniewickim oraz Biała Rawska w powiecie rawskim. Gmina Mszczonów należy do obszaru o stosunkowo wysokich walorach przyrodniczych i krajobrazowych. Gmina położona jest prawie w całości na terenie mezoregionu Wysoczyzny Rawskiej należącej w makroregionie Wzniesienia Południowo-Mazowieckie, na granicy z leżącą na północy Równiną Łowicko-Błońską, należącej do makroregionu Niziny Środkowomazowieckiej. Krajobrazowo obszar Gminy to pofałdowana wysoczyzna morenowa z najwyższymi terenami w okolicy Piekara (210,6 m n.p.m.), najniższe położone są rejony Wólki Wręckiej (151,9 m n.p.m.). Sieć hydrograficzna jest słabo rozwinięta i tereny gminy należą do zlewni Bzury i Jezioraki. Tereny gminy odwadniają: Okrzesza, Pisia-Gągolina, Korabiewka oraz Jezioraka. Na terenie gminy Mszczonów gleby wykształciły się na podłożu osadów czwartorzędowych, głównie plejstocénskich. Cały obszar gminy zajmują gleby płowe i gleby brunatne, wytworzone z glin zwałowych i piasków, należące do rolniczych kompleksów przydatności: żytniego bardzo dobrego i miejscami do kompleksu żytniego dobrego. Krajobraz gminy został w znacznym stopniu antropogenicznie przekształcony wskutek rozwijającego się intensywnie osadnictwa. Na terenie gminy jedynie w południowo-wschodniej jej części zachowały kompleksy leśne ale średnia lesistość wynosząca w gminie 16,5% jest znacznie poniżej średniej krajowej (ok. 30%). Pod względem klimatycznym obszar gminy Mszczonów położony jest w strefie przejściowej pomiędzy klimatem morskim Europy Zachodniej a kontynentalnym Europy Wschodniej, którą charakteryzuje zmienność stanów pogody występująca dzięki napływowi oceanicznych mas powietrza, przynoszących latem ochłodzenia, a zimą ocieplenia. Ciekawym mikroklimatem wyróżnia się Osuchów, co spowodowane jest położeniem miejscowości w najwyższym punkcie Niziny Mazowieckiej, 100 metrów wyżej niż Warszawa. Z tego względu Osuchów jest nazywany „dachem Mazowsza”.

Podział na jednostki fizyczno-geograficzne oraz obszary ochronne na terenie gminy Mszczonów

Na terenie gminy Mszczonów około 1/3 jej powierzchni zajmują obszary objęte ochroną prawną i są to rezerваты „Grądy Osuchowskie”, „Stawy Gnojna im. Rodziny Bieleckich”, fragmenty Obszarów Chronionego Krajobrazu Bolimowsko-Radziejowickiego z doliną środkowej Rawki oraz Doliny Rzeki Jeziorki. Rezerwat leśny „Grądy Osuchowskie”, utworzony w 1982 r. na prawie 100 ha, znajduje się na terenie Leśnictwa Osuchów w celu ochrony różnorodnych zbiorowisk grądowych oraz boru bagiennego o charakterze reliktowym – bagna stanowią 10% powierzchni rezerwatu. Zespół Przyrodniczo-Krajobrazowy „Stawy Gnojna im. Rodziny Bieleckich”, utworzony na powierzchni prawie 20 hektarów w 2004 r. w celu ochrony zbiorowisk wodno-łukowych i różnorodnych gatunków ptaków.

5.2.2. **Zarys dziejów obszaru gminy**

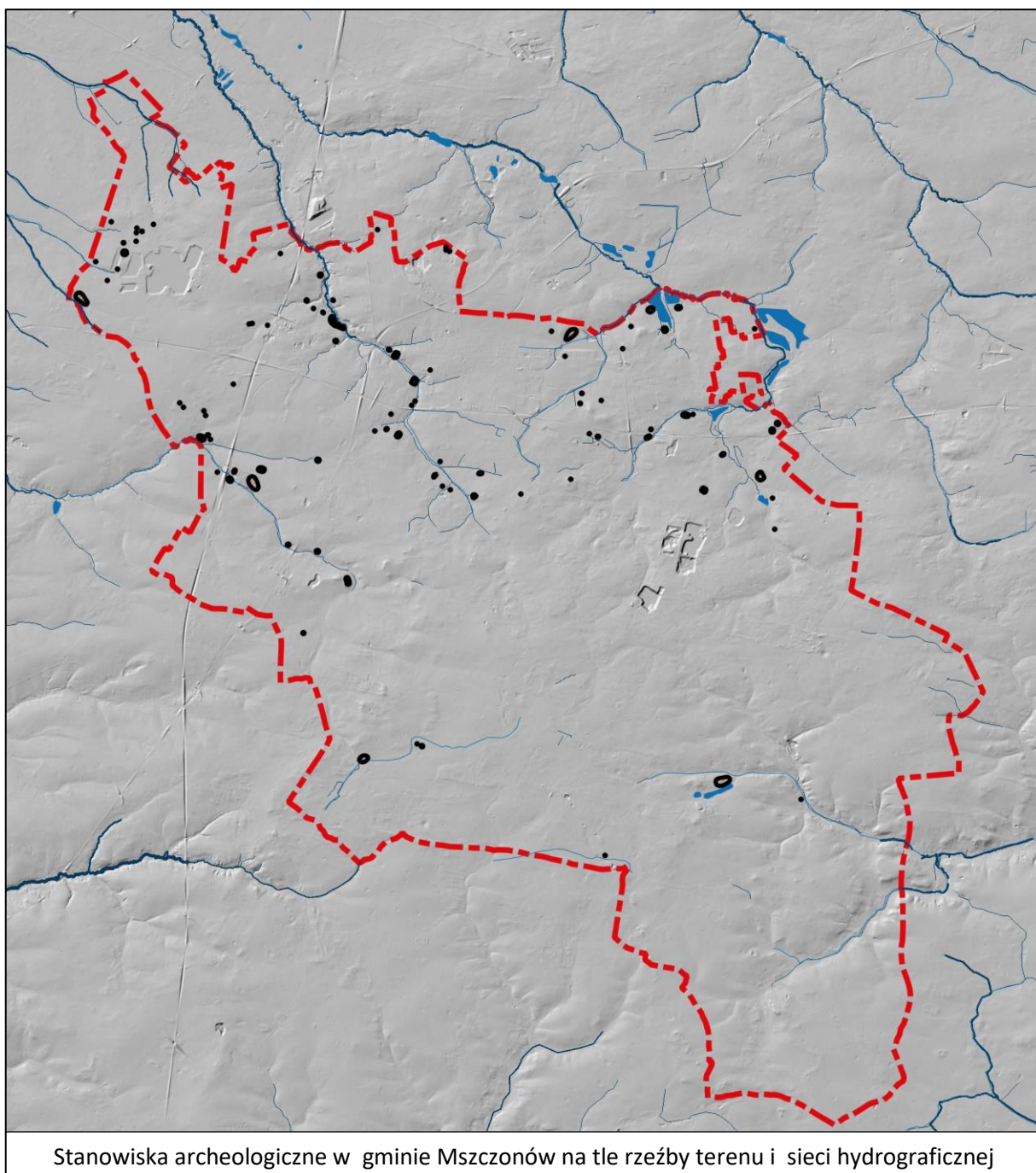
Osadnictwo w Gminie Mszczonów od pradziejów do średniowiecza

Tereny gminy Mszczonów były intensywnie zasiedlane od pradziejów do czasów nam współczesnych. Potwierdzeniem tego są liczne stanowiska archeologiczne odkryte podczas planowanych badań powierzchniowych wykonywanych w latach 80-90-tych XX w. i na początku XXI w., a także badań wykopaliskowych. Na przestrzeni dziejów obserwowany jest ścisły związek osadnictwa z siecią hydrograficzną. Stanowiska archeologiczne zlokalizowane są przede wszystkim wzdłuż Wieprza, na krawędzi i stoku jego doliny oraz wzdłuż Giełczwi. W efekcie badań powierzchniowych w ramach ogólnopolskiej akcji Archeologicznego Zdjęcia Polski, które uwzględniały także wcześniejsze badania oraz luźne znaleziska ujawniono na terenie całej gminy 100 stanowisk na których zarejestrowano 164 fakty osadnicze. Liczba odkrytych stanowisk nie odzwierciedla w pełni rzeczywistego osadnictwa w okresach pradziejowych i czasach historycznych i wynika przede wszystkim z braku dostępu do danych AZP z części terenów gminy, których brak był w archiwum MWKZ a część była dostępna w archiwum wojewódzkiego konserwatora zabytków w Łodzi, ale z powodu obostrzeń związanych z sytuacją epidemiologiczną w okresie przeprowadzanej kwerendy była niedostępna weryfikacji. Część terenów gminy jest także niedostępna badaniom z uwagi na zalesienie, zajęcie terenów pod zabudowę i tereny inwestycyjne. Występujący na stanowiskach archeologicznych mało charakterystyczny materiał zabytkowy (ceramika, a przede wszystkim narzędzia i półwytwory z krzemienia) zazwyczaj nie dawał możliwości dokładnego rozpoznania kultur archeologicznych a jedynie szerokie ramy chronologiczne, na przykład: epoka kamienia – wczesny brąz, neolit – wczesny brąz.

Na wyszczególnionych w tabeli 3, 100 stanowiskach archeologicznych wyróżniono 164 zespoły chronologiczno-funkcjonalne zabytków (na niektórych stanowiskach reprezentowane były znaleziska przynależne do więcej niż jednej jednostki chronologiczno-kulturowej) a wyszczególnione w tabeli rozróżnienie na osady i ślady osadnictwa związane jest jedynie z liczebności materiału zabytkowego który wystąpił na powierzchni stanowiska, i w przypadku większej liczby artefaktów znalezisko określa się jako „osadę”, co oczywiście nie zawsze musi odzwierciedlać długotrwałość lub krótkotrwałość zasiedlania danego miejsca.

Najliczniej reprezentowane – 36 zespołów, są znaleziska datowane według badaczy na epokę kamienia – wczesny okres epoki brązu, reprezentowane przede wszystkim przez mało charakterystyczne wytwory i półwytwory krzemienne, które były w użyciu przez długi czas. Drugą grupę pod względem liczebności (24 zespoły) stanowią znaleziska należące od wczesnej epoki brązu, wśród których wyróżniono 10 zespołów z materiałem przypisanym kulturze trzcinieckiej a 14 ogólnie jako „wczesny brąz”. Kolejną najliczniejszych znalezisk stanowią znaleziska od okresu wczesnego średniowiecza, wśród których badacze wydzielili 9 zespołów datowanych na wczesne średniowiecze, 10 zespołów na okres wczesne średniowiecze-średniowiecze, 13 zespołów jako średniowiecze i 11 zespołów jako średniowiecze-nowożytność. Niestety wśród wymienionych grup znalezisk brak było (poza dwoma znaleziskami: z Mszczonowa i Zbieroza oraz kilkoma znaleziskami z okresu nowożytnego) precyzyjnego wydatowania znalezisk, szczególnie z okresu wczesnego średniowiecza. Znaleziska z tego okresu są bardzo cenne, ponieważ pochodzą z okresu kształtowania się wczesnych państwowych. Niestety zdecydowana większość materiału ze stanowisk wczesnośredniowiecznych datowana jest ogólnikowo na okres wczesnego średniowiecza, trwający od VI do końca XIII w. i należy domniemywać, że w większości pochodzą z późnych faz wczesnego średniowiecza.

Na terenie gminy rozpoznano 8 zespołów z okresu neolitu, wśród których wydzielono 2 znaleziska przypisane ludności kultury ceramiki sznurowej i jedno ludności kultury pucharów lejkowatych. Bardzo cenne są znaleziska pochodzące z najstarszych okresów pradziejowych – ze

starszej i środkowej epoki kamienia (paleolit i mezolit), które odkryto na 7 stanowiskach – 3 znaleziska z okresu paleolitu schyłkowego i 4 znaleziska z okresu mezolitu.

Kolejną grupę – w sumie 10 znalezisk - stanowią zabytki datowane od późniejszych faz epoki brązu (z wydzielonym na 2 stanowiskach materiałem kultury łużyckiej) poprzez okresy halsztacki i lateński (kultura grobów kloszowych – „mazowiecki odłam” kultury pomorskiej wydzielony na jednym stanowisku) do okresu wpływów rzymskich. Jak zwykle w przypadku materiału zebranego z powierzchni stanowisk liczną grupę stanowią znaleziska określane przez archeologów jako: „starożytnie” – 9 zespołów, „nieokreślone” (3 zespoły). Na znaleziska te składają się materiały, których nie da się przyporządkować konkretnym kulturom archeologicznym, czy też okresom pradziejowym. Spowodowane jest to małą liczebnością materiału zabytkowego, z reguły bardzo rozdrobnionego materiału ceramicznego, mało charakterystycznych znalezisk jak np. odłupki krzemienne, które były w użyciu przez cały okres pradziejów, lub fragmentów przedmiotów o niemożliwej do określenia

funkcji a tym samym „nieczułych” na ich datowanie. Nieliczną grupę reprezentują znaleziska określone jako „nowożytnie” (jedynie 7 zespołów), nawet w połączeniu z wydzieloną przez badaczy grupą datowaną na średniowiecze-nowożytność (11 zespołów) są to wciąż nieliczne znaleziska w porównaniu do innych terenów Mazowsza. Powodem nie jest zastosowana podczas badań Archeologicznego Zdjęcia Polski metodologia. W czasie kiedy przeprowadzano część badań terenowych, to jest na początku XXI w. instrukcja badań Archeologicznego Zdjęcia Polski uwzględniała już konieczność wyznaczania stanowisk z okresu staropolskiego i nowożytnych – do XIX wieku.

Z przedstawionej analizy materiału zabytkowego, odkrytego podczas badań powierzchniowych można stwierdzić, że tereny gminy Mszczonów były zasiedlane w pradziejach, szczególnie we wczesnych fazach epoki brązu a następnie w okresie od wczesnego średniowiecza.

Dzięki znaleziskom z okresów pradziejowych z terenu gminy Mszczonów, możliwe jest przedstawienie zarysu pradziejów gminy. W próbie tej posiłkować się możemy dodatkowo licznymi znaleziskami zabytków archeologicznych na pozostałych ziemiach Mazowsza czy też Polski, dzięki którym archeolodzy w miarę dobrze rozpoznali i opisali procesy osadnicze zachodzące w pradziejach.

Paleolit i mezolit – starsza i środkowa epoka kamienia

Najstarsze ślady pobytu człowieka na terenach gminy Mszczonów odkryto na stanowiskach zlokalizowanych na terenie Dwórzna, Grabców i Olszówki sięgają okresu schyłkowego paleolitu i wiązać je można z kręgiem kultur ludów koczowniczych trudniących się głównie polowaniem na renifery i drobniejszą zwierzynę oraz zbieractwem. Paleolit schyłkowy obejmuje okres późnego zlodowacenia, nieznacznie przekraczając granicę plejstocenu i obejmuje początki holocenu, zamykającym się w przedziale czasowym pomiędzy 14 tysiącleciem p.n.e. do 8 -7 tysiąclecia p.n.e.. Pozostałościami bytności ludów penetrujących te ziemie są charakterystyczne zabytki krzemienne służące do wyrobu grotów strzał i narzędzi do obróbki skór. Pobyt łowców i zbieraczy z tego okresu, ze względu na charakter gospodarki – sezonowe obozowiska - był krótkotrwały i dlatego znaleziska należą do nielicznych i ubogich.

Okres mezolitu, nazywany środkową epoką kamienia, na ziemiach polskich datuje się na czas od około 8300 do około 4000 lat p.n.e. . Jest to okres ocieplenia klimatu, w którym panowały sprzyjające warunki dla osadnictwa. Tereny w okolicach większych rzek i ich dopływów, z licznymi piaszczystymi pagórkami, były typowymi miejscami obozowisk mezolitycznych myśliwych i rybaków. Jedynymi pozostałościami po ludności mezolitycznej są materiały krzemienne, głównie są to odpadki powstałe podczas wytwarzania narzędzi krzemiennych lub napraw narzędzi krzemiennych. Nielicznie znajdowane gotowe wyroby krzemienne to najczęściej zbrojniki strzał, z reguły takie, które zostały porzucone lub zniszczone w trakcie użytkowania. Ludność w okresie mezolitu reprezentowała typ gospodarki zbieracko-łowieckiej, co wymuszało przemieszczanie się z miejsca na miejsce w poszukiwaniu terenów obfitujących w pożywienie, często podążając za stadami zwierząt, na które polowano. Charakter gospodarki przyswajającej „dobrą” naturę rzutował z pewnością na strukturę społeczną, model osadniczy grup ludzkich. Stanowiska z tego okresu ujawniono na polach Dwórzna, Grabców-Józefpolskich, Markowa-Świnic oraz Olszówki.

Neolit – młodsza epoka kamienna

Najstarszymi kolonizatorami ziem Polskich w okresie neolitu była ludność pochodzenia południowego tzw. kręgu kultur naddunajskich, których śladów na terenie Gminy Mszczonów jak do tej pory nie stwierdzono. Na terenie Gminy natrafiono na ślady kolonizatorów pochodzących z rolniczej **kultury pucharów lejkowatych (KPL)**, która reprezentowała już zawansowane rolnictwo i hodowlę udomowionych zwierząt. Nazwa - kultura pucharów lejkowatych - pochodzi od charakterystycznych form naczyń glinianych, których część wylewowa była ukształtowana w formie zbliżonej do lejka.

Ludność tej kultury zajmuje szczególną rolę w pradziejach ziem polskich, ponieważ zintensyfikowali oni na masową skalę rolnictwo. Wylesiano ogromne obszary by prowadzić na ich uprawy i hodowlę. Wprowadziła też orkę sprzężającą. Jest to najczęściej występująca kultura archeologiczna z okresu neolitu. Trwała ona na naszych ziemiach od około 3900 lat p.n.e. do około 1900 lat p.n.e. Na terenie Gminy Mszczonów jak do tej pory natrafiono na jedno stanowisko tej kultury w Wymysłowie.

Okres neolitu zamyka na opisywanym obszarze kultura ceramiki sznurowej. Nazwa pochodzi od charakterystycznego sposobu zdobienia naczyń glinianych odciskami sznura. Posługiwała się już przedmiotami i ozdobami metalowymi (miedź, brąz, srebro i nawet złoto). Społeczność o charakterze, jak się przypuszcza, koczowniczym – pasterskim. Rozpowszechniona szeroko w Europie środkowej i wschodniej. Liczna w Polsce południowej i wschodniej. Okres jej występowania to w przybliżeniu 2800 – 1900pne. Ludność reprezentująca tą kulturę wypełniła terytoria opuszczone przez społeczności KPL. Na terenie gminy Mszczonów odkryto, jak do tej pory, dwa stanowiska związane z tą kulturą w Gnojnej i Markowie-Towarzystwo.

Epoka brązu

Znaleziska z epoki brązu, szczególnie najstarszych faz tej epoki są najliczniej rozpoznane na terenie gminy Mszczonów. Na ślady najwcześniejszych osadników związanych z ludnością **kultury trzcinieckiej** z wczesnego okresu epoki brązu natrafiono na stanowiskach archeologicznych w Badowie-Mściskach, Mszczonowie, Pogorzalkach, Świnicach, Wymysłowie i Zdieszynie. Okres największego rozwoju tej kultury przypada na okres 1500 – 1300 l. p.n.e, kiedy to ludność tej kultury zajmuje rozległe obszary międzyrzecza Mazowsza poprzez Lubelszczyznę po zachodnią Ukrainę. Ludność tej kultury posiadała umiejętność wytopu metali, w szczególności brązu i wytwarzała z niego zarówno narzędzia, broń jak i ozdoby. Nie odstąpiła jednak od wytwórczości krzemieniarskiej i właściwie przez cały okres jej trwania posługiwała się wyrobami krzemiennymi. Ludność tej kultury prowadziła raczej osiadły tryb życia trudniąc się głównie rolnictwem. Ludność kultury trzcinieckiej grzebała swoich zmarłych najczęściej w obrządku szkieletowym pod nasypami kurhanów, chociaż występują także groby szkieletowe płaskie, bez nasypu.

Bardzo nielicznie na terenie gminy Mszczonów reprezentowane są stanowiska ludności **kultury lużyckiej**. Znaleziska zabytków przypisywanych ludności tej kultury powszechnie występują na terenie Polski i Europy i datowane są od epoki brązu do epoki żelaza. Mieszczą się więc w dość rozległym przedziale chronologiczno-kulturowym, zarówno w środkowej jak i młodszej epoce brązu do epoki żelaza (od 1700-1500 p.n.e, faza środkowa do 700-400 p.n.e, faza późna sięgająca do epoki żelaza - tzw. Halsztat D). Należy do tzw. Kręgu kultur pól popielnicowych do którego zaliczana jest głównie ze względu na formę pochówków ciepłopalnych, w których zwęglone szczątki umieszczano w urnach i zakopywano w ziemi. Na cmentarzyskach znajdowane są liczne urny, często z bogatym wyposażeniem. Ludność tej kultury opanowała w wysokim stopniu umiejętność wytopu metali kolorowych, a w późnej fazie swojego rozwoju, także żelaza. Charakteryzowała się bogatym zdobnictwem wytwarzanych przedmiotów i naczyń. Zamieszkiwała zamknięte osady, nierzadko mające charakter obronny oraz budowała trudno dostępne warownie. Z terenu Polski znane są także grodziska tej kultury. Ślady związane z pobytem ludności tej kultury odkryto na stanowiskach w Markowie i Zdieszynie.

Okres lateński

Wśród stanowisk zarejestrowanych na podstawie znalezionych na powierzchni materiałów zabytkowych na terenie gminy Mszczonów znalazły się datowane na okres lateński – okres w pradziejach Europy Środkowej i Zachodniej trwający od 400 p.n.e. do początku naszej ery. W tym czasie Europa znajdowała się pod kulturowymi wpływami stylu lateńskiego wywodzącymi się z obszarów zamieszkałych przez Celtów. Również do kręgu związanego z tzw. zespołem kultur pól

popielnicowych należy badane wykopaliskowo przed II wojną światową cmentarzysko w Osuchowie ludności **kultury grobów kloszowych**. Na obszarze swojego występowania w zwyczajach pogrzebowych ludności tej kultury występuje obrządek ciałałpalny. Ubogie wyposażenie grobowe stanowią ozdoby oraz narzędzia, bardzo rzadko broń.

Okres Wpływów Rzymskich i Wędrówek Ludów.

Na północ od terenów gminy Mszczonów na wielką skalę w wiekach od IV w. p.n.e. do II w. n.e., prowadzono wytop żelaza, z którego następnie produkowano broń i narzędzia gospodarcze. Uznaje się, że było to drugie, po ośrodku w Górach Świętokrzyskich centrum hutnictwa metalurgicznego na terenie Polski. Archeolodzy przypuszczają, że wytwarzana w wielkich ilościach broń eksportowana była na rynek zewnętrzny: do plemion germańskich walczących z Imperium Rzymskim. Produkcja żelaza na terenach tych była możliwa ze względu na występowanie rudy darniowej, ławkowej i bagiennej oraz dużych ilości marglu, który był wykorzystywany w procesie technologicznym przy wytopie żelaza. Wokół znajdowała się puszcza dzięki której pozyskiwano niezbędny do wytopu w dymarkach węgiel drzewny. Na terenie Gminy Mszczonów znaleziono jak do tej pory jedynie jedno stanowisko w miejscowości Ciemno-Gnojna z tego okresu, zamykającego się w przedziale czasowym III wieku p.n.e do V wieku naszej ery. Materiał ceramiczny znaleziony na stanowisku nie pozwalał na jednoznaczne określenie przynależności kulturowej. Przynależność etniczna ludów zamieszkujących tereny obecnej Gminy jest tym bardziej nie znana. Tworzyły ją być może plemiona zaliczane przez starożytnych autorów do, między innymi germańskich ludów. Dla terenów Polskich byliby to Wandalowie. Nie brak jednak teorii o miejscowym - autochtonicznym pochodzeniu ludności, pozostającej pod wpływem starożytnego Rzymu i ludów migrujących przez jego prowincje. Liczni badacze sugerują, że ludność zamieszkująca w tym czasie tereny w dorzeczu Wisły mogła stanowić element protosłowiański. Znaleźiska przedmiotów kultury materialnej manifestują się elementami uzbrojenia, są to miecze, „umba” tarcz, noże, groty włóczni i strzał, oraz bogatym zdobnictwem przedmiotów metalowych, zarówno z metali szlachetnych, jak i brązu, miedzi. Są to głównie różnego rodzaju zapinki (fibule), guzy, pierścienie itp. Często spotykane są rzymskie denary zarówno z okresu Republiki jak i cesarstwa.

Wczesne średniowiecze i średniowiecze

Okres ten jest nierozzerwalnie związany z żywiołem słowiańskim i początkami Państwowości Polskiej. Najstarsze datowane znaleziska z okresu wczesnego średniowiecza z terenu gminy Mszczonów pochodzą ze schyłku tego okresu, to jest z XIII w. brak jest datowanych stanowisk z wcześniejszych faz wczesnego średniowiecza. Przez analogie do sąsiadujących obszarów możemy sądzić, że były to osady otwarte w formie mniejszych lub rozległych osad, niekiedy wzmocnionych ostrokołem. Późniejsze osadnictwo, do XV w. związane może być już z rycerskimi nadaniami, które z czasem przechodzą w większe majątki szlacheckie zaliczane już do okresu Staropolskiego. Z okresu tego dysponujemy już źródłami pisanymi, z których pochodzą wzmianki o najstarszych miejscowościach w gminie. Dla porządku poniższe informacje dotyczące najstarszych wzmianek o miejscowościach w gminie podajemy w porządku alfabetycznym a dane skąd je zaczerpnięto pochodzą z dwu źródeł: *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany*, pod red. Kazimierza Rymuta, oraz *Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich w średniowieczu. Edycja elektroniczna* (<http://www.slownik.ihpan.edu.pl>)

ADAMOWICE – pierwsza wzmianka w dokumentach dotycząca wsi pojawiła się w 1380 r. i nazwę wsi zapisano jako **Adamowycze**, w dokumencie z 1428 r jako **Adamouicze** z 1483 jako **Jadamowycze** z 1495 jako **Adalnowicze**, z 1579 r. jako **Jadamowice**.

Prywatna wieś szlachecka, położona w drugiej połowie XVI w. w powiecie mszczonowskim ziemi sochaczewskiej województwa rawskiego.

ADAMÓW – po raz pierwszy w źródłach pisanych w 1921 w Skorowidzu miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej opracowanym na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z 30. IX 1921 r.

BADOWO – dziś wsie Badowo-Dańki, Badowo-Mściska, Badów Górny, oraz Badowo-Kłody, część Badowa Górnego. Pierwsza wzmianka w dokumentach dotycząca wsi pojawiła się w 1380 r. : *omnes ville Badowo*.

BOBROWCE - pierwsza wzmianka w dokumentach dotycząca wsi pojawiła się w 1431 r. i nazwę wsi zapisano jako **Bobrowcze**, w dokumencie z 1522 r jako **Bobrowicze** z 1579 jako **Bobrowce**.

Prywatna wieś szlachecka, położona w drugiej połowie XVI w. w powiecie bielskim ziemi rawskiej województwa rawskiego.

BRONISŁAWÓW – po raz pierwszy nazwa pojawia się w Słowniku Geograficznych Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich w 1887 r..

BUDY-STRZYŻE – po raz pierwszy jako *Strzyżewskie budy* pojawia się w 1829 r. na Mapie Kwatermistrzowskiej oraz w 1887 w Słowniku Geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich.

BUDY-ZASŁONA – po raz pierwszy jako *Strzyżewskie budy* pojawia się w 1829 r. na Mapie Kwatermistrzowskiej oraz w 1887 w Słowniku Geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich.

CHUDOLIPIE - pierwsza wzmianka w dokumentach dotycząca wsi pojawiła się w 1535 r. i nazwę wsi zapisano jako *s lipya*, w dokumencie z 1580 r jako **Lipie Potrziwskich**, z 1792 jako **Chude Lipie**.

Prywatna wieś szlachecka, położona w drugiej połowie XVI w. w powiecie tarczyńskim ziemi warszawskiej województwa mazowieckiego.

CIEMNO-GNOJNA - pierwsza wzmianka w dokumentach dotycząca wsi pojawiła się w 1380 r. i nazwę wsi zapisano jako **Gnoyna**, w dokumencie z 1452 r jako **Gnoyno**.

CZEKAJ - pierwsza wzmianka w dokumencie z 1792 r. jako karczma **Czekay**.

DĘBINY OSUCHOWSKIE - pierwsza wzmianka jako **Demby** w Tabella miast, wsi, osad Królestwa Polskiego z wyrażeniem ich położenia i ludności. I-II. Warszawa 1827 r.; w 1881 r jako folwark Dęby w II tomie Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego innych krajów słowiańskich. Pod red. F. Sulimierskiego, B. Chelbowskiego, W. Walewskiego.

DŁUGOWIZNA - pierwsza wzmianka jako **Długowizna** w 1881 r w II tomie Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego innych krajów słowiańskich. Pod red. F. Sulimierskiego, B. Chelbowskiego, W. Walewskiego.

DWÓRZNO - pierwsza wzmianka w dokumentach dotycząca wsi z 1380 r. jako **Dworzno**, w dokumencie z 1473 r. jako **Dworzano**.

Prywatna wieś szlachecka, położona w drugiej połowie XVI w. w powiecie tarczyńskim ziemi warszawskiej województwa mazowieckiego.

EDWARDOWO - pierwsza wzmianka dotycząca wsi pojawiła się w 1933 r. w Skorowidzu miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej z oznaczeniem terytorialnie ich właściwych władz i urzędów oraz urządzeń komunikacyjnych. Pod red. T. Bystrzyckiego. Przemyśl-Warszawa 1933.

GEŁBA - pierwsza wzmianka w dokumentach z 1380 r. jako **Gamba**, w dokumencie z 1428 r. także jako **Gamba**, z 1487 jako **Gaba**.

Prywatna wieś szlachecka, położona w drugiej połowie XVI w. w powiecie mszczonowskim ziemi sochaczewskiej województwa rawskiego.

GRABCE JÓZEFPLSKIE - Grabce, dziś Grabce Józefpolskie, Grabce-Towarzystwo, Grabce Wręckie – trzy wsie. Jako **Budy grabie** w 1827 r. w Tabella miast, wsi, osad Królestwa Polskiego z wyrażeniem ich położenia i ludności. I-II. Warszawa 1827 r.

GURBA - pierwsza wzmianka w dokumentach z 1377 r. jako **Gurka**, w dokumencie z 1380 r. jako **Gurba**.

HUTA PIEKARSKA – część Lindowa, dawniej wieś. Jako **Huta Piekarska** w 1827 r. w Tabella miast, wsi, osad Królestwa Polskiego z wyrażeniem ich położenia i ludności. I-II. Warszawa 1827 r.

JANÓWEK – po raz pierwszy nazwa pojawia się w 1921 w Skorowidzu miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej opracowanym na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z 30. IX 1921 r.

KACZKÓW - pierwsza wzmianka w dokumentach z 1368 r. jako **Kaczkowo**, w dokumencie z 1579 r. jako **Kaczkow**.

KAMIONKA - pierwsza wzmianka w dokumentach z 1504 r. jako **Camyonka**, w dokumencie z 1548 r. jako **Kamionka**.

Prywatna wieś szlachecka, położona w drugiej połowie XVI w. w powiecie mszczonowskim ziemi sochaczewskiej województwa rawskiego.

KOWIESOWO - po raz pierwszy w źródłach pisanych w 1921 w Skorowidzu miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej opracowanym na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z 30. IX 1921 r.

KOWIESY - pierwsza wzmianka w 1792 r. jako **Kowiesy** na *Mappa Szczelna województwa rawskiego zrzadzona przez Karola de Perthees. 1792.*

LINDÓW - po raz pierwszy na Topograficzna karta Królestwa Polskiego. (Warszawa) 1839.

LUBLINÓW - pierwsza wzmianka jako **Lublinów** w 1884 r w V tomie Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego innych krajów słowiańskich. Pod red. F. Sulimierskiego, B. Chelbowskiego, W. Walewskiego.

LUTKÓWKA - obecnie trzy wsie: Lutkówka, Lutkówka Druga i Lutkówka-Kolonia. Pierwsza wzmianka w dokumentach z 1428 r. jako **Luthcowa Volya**, w dokumencie z 1429 r. jako **Wolya Luthkowska**, jako **Luthcowa Vola** w 1441, jako **Wolya Luthkowa** w 1474, jako **Luthkova Volya** w 1504, jako **Lvthkowka** w 1505, jako **Lutkowka** w 1580.

Prywatna wieś szlachecka, położona w drugiej połowie XVI w. w powiecie tarczyńskim ziemi warszawskiej województwa mazowieckiego.

MAŁACHOWSZCZYŻNA – po raz pierwszy nazwa pojawia się w 1921 w Skorowidzu miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej opracowanym na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z 30. IX 1921 r.

MARIANKA - pierwsza wzmianka jako **Maryanka** w 1885 r w VI tomie Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego innych krajów słowiańskich. Pod red. F. Sulimierskiego, B. Chelbowskiego, W. Walewskiego.

- MARKÓW** - obecnie dwie wsie: Marków-Świnice i Marków-Towarzystwo. Pierwsza wzmianka w dokumentach z 1368 r. jako ***Smarkowska Wola***, w dokumencie z 1380 r. jako ***Markowo***, jako ***Markowo*** w 1411 r.
- MICHALIN** - pierwsza wzmianka w 1885 r w VI tomie Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego innych krajów słowiańskich. Pod red. F. Sulimierskiego, B. Chelbowskiego, W. Walewskiego
- MSZCZONÓW** - pierwsza wzmianka o Mszczonowie pojawia się w 1245 roku w dokumencie wystawionym przez mazowieckiego księcia Konrada I, który w Mszczonowie potwierdził w obecności swoich synów nadanie wsi Chotła dla klasztoru w Miechowie. Prawa miejskie Mszczonów posiada co najmniej od 1377 r. z nadania księcia mazowieckiego Ziemowita III. Mszczonów do wieku XIV był własnością książęcą i znajdował się w nim niewielki dwór myśliwski, w którym książę zatrzymywał się na czas polowań. Od poł. XVI w. własność Radziejowskich, a następnie Prażmowskich.
- NOSY** – obecnie Nosy-Poniatki; pierwsza wzmianka w 1425 r. jako ***Nossy***, w 1526 jako ***Nossi***. Prywatna wieś szlachecka, położona w drugiej połowie XVI w. w powiecie tarczyńskim ziemi warszawskiej województwa mazowieckiego.
- PIEKARY** - wieś istniała już w XVI w.
Prywatna wieś szlachecka, położona w drugiej połowie XVI w. w powiecie mszczonowskim ziemi sochaczewskiej województwa rawskiego.
- PODLINDOWO** – po raz pierwszy nazwa pojawia się w 1921 w Skorowidzu miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej opracowanym na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z 30. IX 1921 r.
- POWĄZKI** – pierwsza wzmianka w 1380 r. jako ***Powansky***, w 1429 jako ***Powąski***.
Prywatna wieś szlachecka, położona w drugiej połowie XVI w. w powiecie mszczonowskim ziemi sochaczewskiej województwa rawskiego.
- STRZYŻE** – - wieś istniała już w XVI w.
Prywatna wieś szlachecka, położona w drugiej połowie XVI w. w powiecie mszczonowskim ziemi sochaczewskiej województwa rawskiego.
- WRĘCZA** – - wieś istniała już w XVI w.
Prywatna wieś szlachecka, położona w drugiej połowie XVI w. w powiecie mszczonowskim ziemi sochaczewskiej województwa rawskiego.
- WYGNANKA** – pierwsza wzmianka w 1445 r.
- ZBIROŹA** – pierwsza wzmianka w 1473 r. jako ***Sbyroska***, w 1474 jako ***Sbyrosz***, ***Sbiroscha***, w 1502 jako ***Sbyroshey***, w 1505 ***Sbyroza***, w 1507 jako ***Szbyrosza***.
Prywatna wieś szlachecka, położona w drugiej połowie XVI w. w powiecie tarczyńskim ziemi warszawskiej województwa mazowieckiego.
- ZIMNA WODA** – pierwsza wzmianka w 1527 r.
- ZIMNICE** - wieś istniała już w XVI w. Prywatna wieś szlachecka, położona w drugiej połowie XVI w. w powiecie mszczonowskim ziemi sochaczewskiej województwa rawskiego.

Mazowsze zostało przyłączone do państwa Polan prawdopodobnie około 975 r. Jednak już na początku XI w. Mieclaw wykorzystując bezkrólewie ogłosił ziemie mazowieckie niezależnym państwem, tak zwanym „Państwem Mieclawa” i od tego momentu datuje się odrębność polityczna od Korony Polskiej, która trwała aż do wieku XVI. Mazowsze odróżniało się od reszty ziem Polski, było

dzielnicą z liczną drobną, ubogą szlachtą, w której miasta fundowali książęta mazowieccy oraz kościół i lokowano je zazwyczaj na prawie chełmińskim, jak na przykład lokacja Warszawy około 1300 r. Na początku XIII w. Mazowszem władał Konrad I mazowiecki, który broniąc Mazowsza przed Prusami nadał ziemię chełmińską Zakonowi Krzyżackiemu. Mszczonów pojawia się w źródłach w dokumencie z 1245 r., w który książę Konrad I w obecności swoich synów poświadcza nadanie wsi Chotla dla klasztoru w Miechowie. Dokument ten, który został jedynie wydany w Mszczonowie a dotyczy wsi zupełnie nie związanej z terenami gminy, pośrednio może świadczyć, że w Mszczonowie znajdować się mógł dworek książęcy, z którego korzystano podczas polowań i przy ich okazji dochodziło do tego typu poświadczeń. Po śmierci Siemowita, który władał Mazowszem po Konradzie I nastąpił podział ziem Mazowsza na księstwa: płockie, czerskie i rawskie i tereny dzisiejszej gminy Mszczonów znalazły się w dużej części w obrębie księstwa rawskiego na granicy z księstwem czerskim. Mszczonów leżał na szlaku drogowym z Czerska i Grójca przez Sochaczew do Płocka a po utworzeniu księstwa rawskiego i przeniesieniu kasztelanii do Rawy również droga z Rawy do Sochaczewa przez Mszczonów. Drogi przebiegały przez tereny puszczy i prowadziły wzdłuż brzegów Rawki. W 1324 r. książę Siemowit II w dokumencie wystawionym w Rawie dokonał zamiany miejscowości Gzdów będącej na uposażeniu kościoła w Mszczonowie na część Mszczonowa. W dokumencie tym wymieniony jest proboszcz Mszczonowa Gunter oraz potwierdzony jest fakt istnienia kościoła, który według niektórych badaczy pochodzi z XI lub XII wiekowej fundacji i jest jednym z najstarszych w archidiakonacie czerskim. Wtedy także zapewne w granicach archidiakonatu powstała parafia mszczonowska, obejmująca dużą część obecnej gminy Mszczonów. Do 1380 r. potwierdzone jest istnienie 3 miejscowości należących do parafii: Mszczonów, Gurba i Gzdów (wieś wymieniona w dokumencie z 1324 r.). W dokumencie z 1380 r. wystawionym w Wiskitkach biskup poznański Mikołaj potwierdza na prośbę proboszcza Mszczonowskiego Marcina Szczaka należne kościołowi w Mszczonowie dziesięciny z wsi należących do parafii. W dokumencie tym oprócz Mszczonowa wymienia się 31 wsi – z których 6 nie leżały terytorialnie w okolicach Mszczonowa – i są to Adamowice, „omnes Badowo” (wszystkie cztery Badowo), Dragoń Mały, Gnojna, Gąba, Grzegorzewice, Gurba, Gzdów, Karnice, Korabiewice, Koziny, Marków, Osuchów, Piekary, Popiele, Powązki, Radziejowice, Strzyże, Szeligi, Zdzeszyn i Zimnice. Przed 1377 nastąpiła lokacja miasta przez księcia mazowieckiego Ziemowita III, co zostało potwierdzone w datowanym na 1377 r. dokumencie. Jeszcze w XVI w. krajobraz okolic Mszczonowa charakteryzował się osadnictwem „wyspowym” wśród rozległych obszarów leśnych, ówczesnych puszczy królewskich: Bolimowskiej, Wiskickiej, Jaktorowskiej i Korabiewickiej. W XV w. Mszczonów był siedzibą niewielkiego powiatu mszczonowskiego, przed 1476 r. utworzono parafię w Osuchowie i wzniesiono kościół – pierwsza wzmianka o parafii pochodzi z 1445 r. Po włączenie Mszczonowa z ziemią sochaczewską do Korony w 1476 r., prawo patronatu kościoła mszczonowskiego przypadło królom polskim, jako właścicielom miasta. Królowie nadali prawa patronatu kościoła mszczonowskiego kapitulie poznańskiej, która inkorporowała bogatą parafię mszczonowską czerpiąc z niej zyski i nie pozwalając na dzielenie parafii – pomimo wzrostu liczby wsi na terenie parafii - co mogłoby uszczuplić dochody kapituły. Od połowy XVI w. Mszczonów stanowi własność Radziejowskich a następnie Prażmowskich. Do czasu wojen ze Szwecją nastąpił okres rozwoju Mszczonowa i okolic. Okres Potopu szwedzkiego zaznaczył się w powiecie mszczonowskim katastrofą demograficzno-gospodarczą. Większość wsi powstałych przed XVII w. ocalała, ale zostały wyludnione, co poświadcza wykaz pogłównego z 1674 r., który wymienia: Mszczonów, Osuchów, Radziejowice, Korabiewice, Wręcza, Grzegorzewice, Świnice i Marków, Korytów, Wólka Wręcka, Karnice, Żuków, Słabomierz, Gurba, Badowo nagórne, Gzdów, Wólka Radziejowicka, Kierz, Gąba, Zbojska, Gnojna, Zdzeszyn, Strzesze, Badowo Kłody, Kamionka, Zimnice, Badowo Mściski, Badowo Dański, Piekary, Kaczków, Adamowice, Szeligi, Koziny seu

Powązki. Pod koniec XVII w. w Mszczonowie zaczęli osiedlać się Żydzi a w II połowie XVII w., następują początki gminy żydowskiej w Mszczonowie, kiedy to w dokumencie datowanym na 1763 r. gmina żydowska otrzymała pozwolenie na założenie cmentarza. Starosta mszczonowski Aleksander Ossoliński zgadzał się także na założenie bóżnicy, która miała się znajdować w sąsiedztwie cmentarza. Pod koniec XVIII w. , w 1778 r. Żydów dopuszczono do praw miejskich w zamian za ich udział w obowiązkach, jakie spoczywały na mieszczanach, ponieważ miasto w wyniku wojen i klęsk żywiołowych, znalazło się na skraju katastrofy finansowej. Porozumienie z 1778 r. miało swoje konsekwencje w przyszłości, ponieważ dzięki niemu w mieście nie było ograniczeń w osiedlaniu się ludności żydowskiej i jedynie tradycja a nie przymus administracyjny decydował o miejscach osadnictwa.

Na początku XVIII w. kolejna wojna ze Szwedami: wojna północna, w której przemarsze wojsk saskich, polskich, szwedzkich, rosyjskich spowodowały zubożenie ziem powiatu. Wojnie towarzyszyła zaraza, która dodatkowo dziesiątkowała ludność powiatu. Po 1795 r. rozległa parafia w Mszczonowie została podzielona: najpierw powstała parafia w Radziejowicach (1826 r.). w latach 1800, 1862, 1867 wielkie pożary zniszczyły zabudowę mieszkalną Mszczonowa. W pożarze z 15 na 16 sierpnia 1800 r. spaliły się dwa kościoły i dopiero w po powstaniu styczniowym wybudowano nowy kościół. Po pożarze w 1867 r. siedzibę powiatu przeniesiono do znacznie mniejszego Błonia, co świadczy o skali zniszczeń spowodowanych pożarami. Odbudowane po pożarach miasto posiadało uregulowaną siatkę ulic, powstały garbarnie i fabryka zapalek. Na przełomie XIX i XX w. w Mszczonowie funkcjonowały: fabryka zapalek, 2 browary, 3 garbarnie, wytwórnia kafli. W 1897 r. na 5124 mieszkańców Mszczonowa 2523 osoby były pochodzenia żydowskiego.

Na początku I wojny światowej Mszczonów zamieszkiwało ponad 8 tysięcy mieszkańców.

Latem 1915 r. z na ziemi mszczonowskiej wyparto Rosjan i skończyły się rządy rosyjskie. Okres 1915–1918 to dla społeczeństwa podbitego kraju z jednej strony typowa polityka okupanta nakładającego kontrybucję, z drugiej zaś – większe swobody narodowe, rozwój szkolnictwa i samorządu terytorialnego.

Na początku II wojny światowej Mszczonów został zbombardowany przez Niemców a w okolicach Piekar lotnictwo polskie zestrzeliło niemiecki samolot. Przez miasto 6 września 1939 wycofywały się oddziały Armii Łódź, następnie wieczorem do miasta wkroczyły oddziały niemieckie idące na Warszawę. Nocą z 10 na 11 września doszło do brawurowego ataku 31 pułku Strzelców Kaniowskich pod dowództwem ppłk. Wincentego Wnuka, który doprowadził do opanowania miasta i zniszczenia sprzętu wojsk niemieckich. Było to jedno z nielicznych zwycięstw żołnierzy polskich w kampanii wrześniowej i w rocznicę tego wydarzenia w Mszczonowie odbywają się inscenizacje Bitwy Mszczonowskiej organizowane przez grupy rekonstrukcyjne.

W odwecie wojska niemieckie zastosowały odpowiedzialność zbiorową i dokonały bestialskich mordów na obywatelach miasta: rozstrzelano księdza Józefa Wierzejskiego, burmistrza Aleksandra Tańskiego oraz dr Stanisława Zarachowicza. Miasto zostało podpalone, na plebanii zniszczono XVI i XVII wieczne księgi parafialne.

Także 11 września 1939 r. doszło do bitwy pod Osuchowem. W jej trakcie zgrupowanie Kresowej Brygady Kawalerii dowodzone przez ppłk Stefana Mossora, które miało ślaniać odwrót oddziałów Armii Łódź, starło się z dwoma niemieckimi pułkami piechoty. Bitwa w lesie Osuchowskim trwała 7 godzin i skończyła się okrążeniem oddziałów polskich i ich rozbiciem. Jedynie pierwszy szwadron 20 pułku ułanów śmiałą szarżą przedarł się przez oddziały niemieckie w kierunku Lutkówki i tym samym wyrwał z okrążenia. Szarża ułanów pod Osuchowem jest także odtwarzana przez grupy rekonstrukcyjne.

We wrześniu 1939 r., zaraz po wkroczeniu do miasta, Niemcy zastrzelili 13 osób pochodzenia żydowskiego, a inną grupę spalili żywcem w synagodze. W końcu 1940 r. wszyscy mszczonowscy Żydzi musieli się przenieść do wyznaczonego getta. Część z nich pracowała w niemieckich zakładach produkcyjnych oraz do okolicznych gospodarstwach rolnych, innych wysłano do niemieckiego obozu pracy w Płaszowie. W czasie II wojny światowej liczba Żydów w mieście wahała się od 2000 do 2200 osób. W lutym 1941 r. Niemcy wygnali większość Żydów do Warszawy, którzy zostali następnie wysłani do obozu zagłady w Treblince. W okresie okupacji niemieckiej zginęła połowa mieszkańców miasta a zabudowa miejska została zniszczona w 80-85%.

Niemiecka okupacja Mszczonowa skończyła się 16 stycznia 1945 r. Powolny rozwój miasta zapoczątkowała lokalizacja dwóch zakładów przemysłowych pod koniec lat 50-tych XX w. Jednak prawdziwy rozkwit Mszczonowa nastąpił po zakończeniu PRL-u, pod koniec lat 80-tych XX w. kiedy to samorządy mogły się w końcu poczuć rzeczywistymi gospodarzami na swoim terenie. Obecnie miasto jest jednym z najdynamiczniej rozwijających się w Polsce.

5.2.3. Dziedzictwo niematerialne

Dziedzictwo niematerialne jest źródłem tożsamości i ciągłości różnych grup społecznych na danym terenie. Termin ten został przyjęty przez organizację UNESCO w październiku 2003 r. w Paryżu w Konwencji o ochronie dziedzictwa niematerialnego.

Zgodnie z treścią artykułu 2 Konwencji dziedzictwem niematerialnym są: „praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedza i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturowa - które wspólnoty, grupy i, w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności.

Niematerialne dziedzictwo kulturowe, zgodne z definicją podaną powyżej, przejawia się w następujących dziedzinach:

- tradycje i przekazy ustne, których nośnikiem jest język: bajki, legendy, przysłowia, zagadki, pieśni, oracje, opowieści wspomnieniowe i wierzeniowe, historie, przemowy, modlitwy, śpiewy, lamenty pogrzebowe, zawołania, zaklęcia;
- sztuki widowiskowe;
- zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne: rytuały i zwyczaje doroczne, sytuacyjne, rodzinne, chrzciny, wesela, pogrzeby, ceremonie lokalne, zwyczaje odpustowe, pielgrzymki, gry i zabawy, folklor dziecięcy, sposoby świętowania, praktyki nawiązywania kontaktów międzyludzkich, gwarę;
- umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym;
- wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata: tradycyjne sposoby leczenia, zamawiania medyczne, meteorologia ludowa, wiedza o wszechświecie.

Dziedzictwo niematerialne gminy związane jest między innymi z podtrzymywaniem lokalnych tradycji, pielęgnujących tożsamość regionu. W Izbie Pamięci Ziemi Mszczonowskiej w Mszczonowie jedna z sal ekspozycyjnych poświęcona jest mszczonowskiemu rzemiosłu, które przez wiele wieków decydowało o rozwoju miasta. W innej sali zorganizowano ekspozycję pamiątek związanych ze znanymi postaciami w historii miasta i ziemi Mszczonowskiej, w kolejnej sali zrekonstruowano izbę

mieszkalną wyposażoną w tak zwane mszczonowskie meble, wykonane przez mszczonowskich rzemieślników.

Jednolitość historyczno-kulturowa obszaru gminy ma odzwierciedlenie w kultywowaniu podobnych tradycji i zwyczajów. Przejawia się to poprzez, między innymi, uczestnictwo w obrzędach kościelnych, uczestnictwo w dożynkach gminnych, rozwijanie lokalnego rękodzieła, dbałość o zabytki sakralne i świeckie oraz imprezy promujące produkty lokalne. Na mocy ustawy z dnia 17 grudnia 2004 r. o rejestracji i ochronie nazw i oznaczeń produktów rolnych i środków spożywczych oraz o produktach tradycyjnych utworzono Krajową Listę Produktów Tradycyjnych. Jednym z głównych celów powstania tej listy jest promocja i rozpowszechnianie informacji o produktach wytwarzanych tradycyjnymi, historycznie ugruntowanymi metodami na terenie kraju, po to, aby następnie móc je skuteczniej promować także za granicą. Z terenu gminy Mszczonów nie ma produktów wpisanych na Listę Produktów Tradycyjnych MRiRW. Należałoby wypracować z lokalną społecznością (np. na Dożynkach Gminnych lub podobnych uroczystościach lub w formie otwartego konkursu skierowanego do mieszkańców gminy) lokalnego produktu kulinarnego i jego zarejestrowanie na liście Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi lokalnych produktów.

Równie ważnym elementem spójności obszaru są wspólne doświadczenia historyczne, świadczące o zaangażowaniu mieszkańców w walkę o odzyskanie niepodległości. Na terenie Mszczonowa oraz w Osuchowie odbywają się inscenizacje bitew stoczonych w kampanii wrześniowej 1939 r. przez żołnierzy polskich na terenie gminy Mszczonów z licznym udziałem grup rekonstrukcyjnych. Jest to inscenizacja Bitwy Mszczonowskiej stoczonej w nocy z 10 na 11 września 1939 r., która to bitwa była jednym z nielicznych zwycięstw żołnierzy polskich w kampanii wrześniowej, oraz inscenizacja szarży ułańskiej pod Osuchowem, która także miała miejsce 11 września 1939 r. i w której wyniku część oddziałów polskich przedarła się z okrążenia przez wojska niemieckie pod Osuchowem.

5.2.3. Infrastruktura kultury na terenie Gminy Mszczonów

Opracowano na podstawie materiałów dostępnych na stronach internetowych Urzędu Miasta i Gminy (<https://www.mszczonow.pl/>) i stronach poświęconych poszczególnych instytucji.

Mszczonowski Ośrodek Kultury w Mszczonowie (<https://mok.mszczonow.pl/>)

Jest samorządową instytucją kultury i do jego zadań i obowiązków między innymi należy:

- prowadzenie edukacji kulturalnej dzieci, młodzieży i dorosłych;
- prowadzenie prac nad nowymi formami upowszechniania kultury oraz ich wdrażanie;
- świadczenie usług z zakresu kultury;
- organizowanie kursów i szkoleń;
- organizowanie imprez artystycznych dla mieszkańców miasta i gminy
- organizowanie własnych form amatorskiego ruchu artystycznego takich jak zespoły muzyczne, taneczne, teatralne i inne;
- popularyzowanie i promowanie twórczości artystycznej;
- organizowanie lokalnego rynku kultury.

Co roku w ramach prowadzonej przez MOK działalności odbywają się następujące imprezy:

- Wieczór Kolęd - koncert w sali teatralnej MOK,
- Gminne Przeglądy Przedstawień Jasełkowych im. Wojciecha Siemiona (styczeń),
- Spotkania Artystyczne Szkół (eliminacje miejsko-gminne) : konkurs piosenki (październik),

- Rocznica Uchwalenia Konstytucji 3 Maja (maj),
- Narodowe Święto Niepodległości,
- recytatorski (marzec), teatralny (maj), plastyczny (luty)
- Spotkania z piosenką - „STRUNA”,
- Jarmark Mszczonowski - impreza plenerowa połączona ze świętem miasta (czerwiec),
- Odpust w Lutkówce (sierpień);
- „Spotkania artystyczne szkół”,
- Festyn - „Zakończenie wakacji”,
- „Ferie zimowe”,
- Gminne Dożynki w Osuchowie (wrzesień),

Gmina wydaje lokalną gazetę: Merkuriusz Mszczonowski - gminny biuletyn informacyjny, którego archiwalne numery od 2001 r. dostępne są na stronie internetowej Gminy Mszczonów.

Miejska Biblioteka Publiczna (MBP) w Mszczonowie wraz z filią w Osuchowie (<https://biblioteka.mszczonow.pl/>)

Tworzą sieć biblioteczną Miasta i Gminy Mszczonów. Biblioteka służy mieszkańcom Mszczonowa upowszechniając i promując czytelnictwo, prowadząc działalność informacyjną oraz kulturalno-edukacyjną, podejmuje współpracę z mieszkańcami, lokalnymi organizacjami, stowarzyszeniami i instytucjami. Głównymi formami działania są spotkania, warsztaty i wystawy tematyczne, lekcje biblioteczne, spotkania autorskie. Lokal Biblioteki w Mszczonowie znajduje się na terenie kompleksu gimnazjum.

Izba Pamięci Ziemi Mszczonowskiej (<https://www.izba.mszczonow.pl/1868,strona-glowna-ipzm>)

Powstała dzięki współpracy samorządu i lokalnej grupy pasjonatów historii, którzy nie tylko wyeksponowali w niej swoje zbiory, ale także merytorycznie i fizycznie angażowali się w jej tworzenie. Izba składa się z czterech sal tematycznych. Pierwsza, wrześnieowo - okupacyjna zawiera zabytki i opracowania związane z najtragiczniejszym okresem w dziejach Mszczonowa, jakim była wojna 1939 r. oraz okupacja hitlerowska. W tym czasie zginęła połowa mieszkańców miasta, a jego zabudowa uległa zniszczeniu w 80-85%. Druga sala poświęcona została mszczonowskiemu rzemiosłu, które od wieków decydowało o kierunkach rozwoju Mszczonowa i stanowiło podstawę jego gospodarki. W trzeciej sali, nazwanej salą sław, znaleźć można pamiątki po tych mieszkańcach Ziemi Mszczonowskiej, którzy swoimi talentami rozślawiali ją w Polsce i na świecie. Czwarta sala-to przedwojenna, zrekonstruowana izba mieszkalna, wyposażona w tzw. mszczonowskie meble, jakie powstawały w lokalnym zagłębiu rzemieślniczym. Warto zaznaczyć, że równolegle z Izbą Pamięci Ziemi Mszczonowskiej sukcesywnie tworzony jest internetowy serwis nazwany Wirtualnym Muzeum Ziemi Mszczonowskiej.

Izba Pamięci Rodziny Maklakiewiczów (<https://www.izba.mszczonow.pl/1905,strona-glowna-iprm>)
Gromadzi pamiątki i informacje dotyczące rodziny Maklakiewiczów. W ramach podstawowej działalności Izby organizowane były lekcje gry na instrumentach dla mieszkańców Gminy Mszczonów na akordeonie, gitarze oraz perkusji.

Mszczonowskie Stowarzyszenie Historyczne (<https://www.izba.mszczonow.pl/1917,strona-glowna-msh>)

Mszczonowskie Stowarzyszenie Historyczne skupia lokalnych pasjonatów historii. W jego skład weszli m.in.: przedstawiciele miejscowych szkół, ZHP, OSP, twórcy Izby Pamięci Ziemi Mszczonowskiej, członkowie Grupy Rekonstrukcji Historycznej „Strzelcy 31pp”, a także zespołu zajmującego się organizacją wrześniewej inscenizacji bitwy mszczonowskiej. Zadaniem Stowarzyszenia jest pozyskiwanie środków zewnętrznych na sfinansowanie wszelkich inicjatyw związanych z kultywowaniem tradycji i historii Ziemi Mszczonowskiej, a także renowacją miejscowych zabytków

Grupa Rekonstrukcji Historycznej „STRZELCY im. 31 pułku Strzelców Kaniowskich”
(<https://www.izba.mszczonow.pl/1918,strona-glowna-grh>)

Grupa Rekonstrukcji Historycznej „STRZELCY im. 31 pułku Strzelców Kaniowskich” skupia rekonstruktorów i członków wspomagających, którzy swoją działalnością kultywują pamięć o bohaterskich żołnierzach 31 pułku Strzelców Kaniowskich. Pułk ten 11 września 1939 roku, dowodzony przez podpułkownika Wincentego Wnuka, pokonał w bitwie mszczonowskiej oddziały XVI Korpusu Pancernego Wehrmachtu. Niewiele było polskich zwycięstw w wojnie obronnej '39 i dlatego tym cenniejsze dla historii są chwalebne wydarzenia z Mszczonowa.

Specjalnością członków GRH „STRZELCY im. 31 pułku Strzelców Kaniowskich” jest obsługa strzelającej repliki moździerza Stokes - Brandt kalibru 81 mm. Grupa posiada także repliki: granatnika wz.36 (46 mm), rkm-u Browning wz. 28 oraz ckm wz. 30. Oprócz mundurów piechoty z września 1939 roku członkowie grupy dysponują bronią i umundurowaniem powstańców warszawskich. Rekonstruktorzy posiadają ponadto pojedyncze egzemplarze umundurowania: sowieckiego i niemieckiego z okresu II wojny światowej, a także 1 AWP. Grupa przystąpiła również do kompletowania umundurowania żołnierzy piechoty carskiej z okresu I wojny światowej.

5.2.4. Infrastruktura turystyczna terenie Gminy Mszczonów

Na terenie Gminy istnieje kilka ciekawych szlaków turystycznych przeznaczonych do rekreacji pieszej, rowerowej i konnej. Wśród nich wymienić należy:

Wyznaczone i oznakowane szlaki piesze / nordic walking:

3 trasy piesze o długościach od 4,5 do 13,6 km:

1. Trasa "Ulicami Mszczonowa" - 4,5 km;
2. Trasa "Stawy św. Anny" - Mszczonów - Stawy św. Anny - Zbiroża - Mszczonów - 13,6 km;
3. Trasa "W stronę Rezerwatu Stawy Gnojna" - Mszczonów - Ciemno - Gnojna - Mszczonów - 12 km.

Na terenie Gminy wytyczono i oznakowano 8 tras rowerowych:

1. Szlakiem "Pisi Gągolino" - Mszczonów - Radziejowice - Żyrardów - Mszczonów - 46 km;
2. Trasa "Traktem Tarczyńskim" - Mszczonów - Grzegorzewice - Mszczonów - 15,6 km;
3. Trasa "W stronę Rezerwatu Grądy Osuchowskie" - Mszczonów - Lutkówka - Osuchów - Mszczonów - 38,2 km;
4. Trasa "Śladem rzeki Korabiewki" - Mszczonów - Korabiewice - Olszanka - Puszcza Mariańska - Mszczonów - 40 km;
5. "Śladami Chełmońskiego" - Radziejowice - Kuklówka - Żabia Wola - Żelechów - 25,5 km;
6. "Łąki Żukowskie" - Mszczonów - Żuków - Studzieniec - Puszcza Mariańska - 17,5 km;

Na terenie Gminy wyznaczono i oznakowano dwie trasy do narciarstwa biegowego o łącznej długości 4,6 km, które znajdują się w okolicy Stawów św. Anny.

5.3 Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Zgodnie z art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (t. j. Dz. U. 2021 poz. 710 ze zm.), formami ochrony zabytków są:

- ✓ wpis do rejestru zabytków;
- ✓ uznanie za pomnik historii;
- ✓ utworzenie parku kulturowego;
- ✓ ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Na obszarze gminy Mszczonów funkcjonują dwie z wymienionych wyżej form ochrony: wpis do rejestru zabytków oraz ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego dla terenu gminy.

5.3.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków

Na terenie gminy Mszczonów znajdują się dwadzieścia dwa (!) zespoły zabytków lub zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków. Wszystkie zostały wymienione w tabeli nr 1 poniżej. Są to tym samym najcenniejsze element krajobrazu kulturowego na terenie gminy podlegający ścisłej ochronie konserwatorskiej, wynikającej z przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Tabela nr 1: Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków w Gminie Mszczonów

	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	WPIS DO REJESTRU
1.	BADOWO-DAŃKI	„park dworski, poł. XIX”	Wpis do rejestru zabytków nr 533 z 05.05.1980
2.	BADOWO-MŚCISKA	„zespół dworski, 1 poł. XIX, XX: - dwór, drewn.”	Wpis do rejestru zabytków nr 558 z 25.03.1981 r.
3.	BADOWO-MŚCISKA	„zespół dworski, 1 poł. XIX, XX: - park,”	Wpis do rejestru zabytków nr 544 z 05.05.1980 r.
4.	BADÓW GÓRNY	„zespół dworski, 1920: - dwór, drewn.”	Wpis do rejestru zabytków nr 615 z 28.07.1983
5.	BADÓW GÓRNY	„zespół dworski, 1920: - park,”	Wpis do rejestru zabytków nr 524 z 05.05.1980 r.
6.	CIEMNO-GNOJNA	„park dworski, XIX”	Wpis do rejestru zabytków nr 999 z 31.12.1996 r.
7.	LUTKÓWKA	„- kościół par. pw. Świętej Trójcy, drewn., poł. XVIII”	Wpis do rejestru zabytków nr 256 z 18.07.1960 r.
8.	LUTKÓWKA	„dzwonnica ”	Wpis do rejestru zabytków nr 256 z 18.07.1960 r.
9.	LUTKÓWKA	„cmentarz przykościelny”	Wpis do rejestru zabytków nr 891 z dnia 22.12.1992 r.
10.	MSZCZONÓW	„dom, ul. Żyrardowska, 2 poł. XIX”	Wpis do rejestru zabytków nr 458 z dnia 29.03.1977

11.	MSZCZONÓW	„cmentarz rzym.-kat., ul. Dworcowa, 1 poł. XIX, - kaplica grobowa ”	Wpis do rejestru zabytków nr 847 z dnia 19.12.1991
12.	MSZCZONÓW	„cmentarz rzym.-kat., ul. Maklakiewicza, 2 poł. XIX”	Wpis do rejestru zabytków nr 844 z dnia 19.12.1991
13.	MSZCZONÓW	„cmentarz żydowski, XVIII”	Wpis do rejestru zabytków nr 877 z dnia 20.03.1992
14.	OSUCHÓW	„zespół kościoła par., - kościół pw. św. Stanisława, 1881-94”	Wpis do rejestru zabytków nr 1029 z 02.04.1973 r.
15.	OSUCHÓW	„zespół kościoła par., - cmentarz przykościelny - ogrodzenie z bramą, 2 poł. XIX,”	Wpis do rejestru zabytków nr 892 z 21.12.1992 r.
16.	OSUCHÓW	„zespół kościoła par., - dzwonnica, drewn., XVIII”	Wpis do rejestru zabytków nr 1029 z 02.04.1973 r.
17.	OSUCHÓW	„zespół pałacowy, poł. XIX, - pałac”	Wpis do rejestru zabytków nr 1030 z 06.06.1973 r.
18.	OSUCHÓW	„zespół pałacowy, poł. XIX, - park”	Wpis do rejestru zabytków nr 487 z 01.06.1973 r.
19.	OSUCHÓW	„3 aleje przydrożne, 2 poł. XIX”	Wpis do rejestru zabytków nr 587 z 19.05.1982 r.
20.	OSUCHÓW	„cmentarz rzym.-kat., 1 poł. XIX”	Wpis do rejestru zabytków nr 845 z 19.12.1991 r.
21.	PIEKARY	„zespół dworski, XVIII, poł. XIX: - dwór”	Wpis do rejestru zabytków nr 1157 z 22.05.1975 r.
22.	PIEKARY	„zespół dworski, XVIII, poł. XIX: - park,”	Wpis do rejestru zabytków nr 486 z 16.09.1978 i 22.09.2010

5.3.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

Zgodnie z art. 3 pkt 1 i 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytek ruchomy, to rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będących dziełem człowieka lub związanych z jego działalnością, stanowiących świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Z przyczyn bezpieczeństwa zgromadzonych zabytków w programie opieki nad zabytkami nie podaje się szczegółów dotyczących zabytków ruchomych.

5.3.3. Ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Do obowiązków organów samorządowych wszystkich szczebli należy uwzględnienie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Wyłącznie od gminy zależy należyte zagospodarowanie otoczenia wokół zabytku, gdyż właściwą formą tej ochrony jest miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego a planowanie przestrzenne jest również podstawowym narzędziem kształtowania i ochrony krajobrazu.

Zgodnie z art. 7 u.o.z.o.z. jedną z form ochrony jest ustalenie ochronne w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, co w art. 18 u.o.z.o.z. zostało przełożone na ogólne zobowiązanie do ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, do uwzględnienia m. in. przy sporządzaniu i aktualizacji

miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Z kolei w art. 19 u.o.z.o.z. doprecyzowuje, że w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego powinno się uwzględniać w szczególności ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków i ich otoczenia oraz potrzeby innych zabytków nieruchomych znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków i parków kulturowych. O ustaleniu ochrony w miejscowym planie zagospodarowania jako odrębnej formy ochrony zabytków możemy mówić wyłącznie w odniesieniu do stref ochrony konserwatorskiej, które wymienia art. 19 ust. 3 u.o.z.o.z. W strefie ochrony konserwatorskiej obowiązują określone ograniczenia, nakazy i zakazy wniesione ustaleniami planu i strefa nie musi pokrywać się z obszarami wpisanymi do rejestru zabytków.

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego obowiązujące na terenie Gminy Mszczonów zostały szczegółowo omówione w rozdziale poświęconym relacji gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy).

5.4 Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Gminna ewidencja zabytków formalnie nie stanowi formy ochrony zabytków wymienionych w art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (t. j. Dz. U. 2021 poz. 710 ze zm.). Pomimo to, w piśmiennictwie prawniczym, w związku z zapisami art. 7 pkt 4 i art. 19 ust. 1 i 1 a u.o.z.o.z.) ustawy o ochronie zabytków i opieki nad zabytkami pojawił i funkcjonuje termin „nienazwanych form ochrony zabytków” w odniesieniu do gminnej ewidencji zabytków, w związku z przypisanymi tej ewidencji skutkami prawnymi (wspomniany wyżej art. 19 ust. 1 i 1 a u.o.z.o.z.). Pomimo nieujęcia gminnej ewidencji zabytków w art. 7 u.o.z.o.z. to może być ona kwalifikowana jako forma ochrony zabytków. Zgodnie z art. 21 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami gminna ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzenia programów opieki nad zabytkami.

Zgodnie z art. 22 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- inne zabytki nieruchome wyznaczone przez burmistrza (prezydenta miasta, wójta) w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granice niezgodnie z prawem (Dz. U. Nr 113, poz. 661) oraz Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2019 r. poz. 1886) określają zakres informacji, który powinna zawierać karta adresowa zabytku nieruchomego. Znowelizowane w 2019 roku rozporządzenie nakłada na wojewódzkich konserwatorów zabytków obowiązek poinformowania o zamiarze włączenia karty ewidencyjnej zabytku do wojewódzkiej ewidencji zabytków, o włączeniu tej karty, o sporządzeniu nowej karty ewidencyjnej zabytku, o zamiarze wyłączenia karty ewidencyjnej zabytku z wojewódzkiej ewidencji zabytków lub o wyłączeniu tej karty - wojewódzki konserwator zabytków zawiadamia niezwłocznie właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości lub rzeczy ruchomej, która

przestała być zabytkiem, a także wójta (burmistrza, prezydenta miasta) o włączeniu karty ewidencyjnej, wraz z odpowiednio potwierdzoną kopią takiej karty. Zawiadomienie o zamiarze włączenia karty ewidencyjnej zabytku, o sporządzeniu nowej karty ewidencyjnej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty ewidencyjnej zabytku z wojewódzkiej ewidencji zabytków umieszcza się na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej do czasu zamieszczenia informacji odpowiednio o włączeniu karty ewidencyjnej zabytku, o włączeniu nowej karty ewidencyjnej zabytku do wojewódzkiej ewidencji zabytków albo o wyłączeniu karty ewidencyjnej zabytku z wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Kolejnym etapem obowiązku informacyjnego jest obowiązek powstający na etapie wykonywania gminnej ewidencji zabytków. O zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków, o włączeniu tej karty, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku, o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków lub o wyłączeniu tej karty, wójt (burmistrz, prezydent miasta) zawiadamia niezwłocznie właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości, która przestała być zabytkiem na gminy, które zamierzają prowadzić gminną ewidencję zabytków, obowiązek informacyjny o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków, o włączeniu tej karty, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku, o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków lub o wyłączeniu tej karty, wójt (burmistrz, prezydent miasta) zawiadamia niezwłocznie właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości, która przestała być zabytkiem. Zawiadomienia o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku będącego historycznym układem urbanistycznym lub ruralistycznym, historycznym zespołem budowlanym, terenem, na którym znajduje się znaczna ilość zabytków archeologicznych lub nieruchomością o nieuregulowanym stanie prawnym do gminnej ewidencji zabytków, o włączeniu tej karty, o sporządzeniu nowej karty adresowej takiego zabytku, o zamiarze wyłączenia karty adresowej takiego zabytku z gminnej ewidencji zabytków lub o wyłączeniu tej karty dokonuje się w drodze obwieszczenia umieszczonego na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej.

Ustawa z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie innych ustaw znacząco wzmocniła rangę gminnej ewidencji zabytków nakładając obowiązek uzyskania pozwolenia na budowę lub rozbiórkę w stosunku do obiektów budowlanych i obszarów niewpisanych do rejestru, ale ujętych w gminnej ewidencji zabytków. Włączenie zabytku do gminnej ewidencji zabytków skutkuje ich ochroną (obiekty i obszary) i ujęcie w gminnej ewidencji zabytków uwzględnia się w:

- miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego gminy - Wojewódzki Konserwator Zabytków może wyznaczyć nakazy i zakazy dotyczące obszarów bądź budynków
- studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin i innych dokumentach planistycznych - Wojewódzki Konserwator Zabytków może wyznaczyć nakazy i zakazy dotyczące obszarów bądź budynków
- decyzji o warunkach zabudowy - Gmina przed wydaniem decyzji przesyła ją do uzgodnienia Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków
- decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego - Gmina przed wydaniem decyzji przesyła ją do uzgodnienia Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków
- decyzji o realizacji inwestycji drogowej, lokalizacji linii kolejowej lub realizacji inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego - wojewoda lub starosta przed wydaniem decyzji przesyła ją do uzgodnienia Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków
- prawie budowlanym – pozwolenia na budowę lub rozbiórkę uzgadniane są z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków

W art. 24 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2021 poz. 710 ze zm.) ustawodawca nałożył na Ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego określenie, w drodze rozporządzenia, przesłanek, od których spełnienia jest uzależnione wyłączenie kart ewidencyjnych i adresowych z ewidencji. Wobec niezrealizowania tego obowiązku należy domniemywać, że wyłączenie zabytku z gminnej ewidencji zabytków jest możliwe w odniesieniu do zabytku, który utracił wartości, na podstawie których został włączony do ewidencji albo jego wartość nie została potwierdzona w nowych ustaleniach. O wyłączeniu z gminnej ewidencji zabytków decyduje Burmistrz z urzędu lub na wniosek właściciela zabytku – w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. W przypadku wyłączenia zabytku z gminnej ewidencji zabytków na Burmistrzu spoczywa obowiązek poinformowania właściciela lub posiadacza zabytku, zgodnie z Rozporządzeniem z dnia 10 września 2019 r. (Dz. U. z 2019 r. poz. 1886)

Gmina Mszczonów posiada Gminną Ewidencję Zabytków przyjętą Zarządzeniem Nr 113/21 Burmistrza Mszczonowa z dnia 7 grudnia 2021 r. Listę obiektów, które znalazły się w Gminnej Ewidencji Zabytków opublikowano w formie załączników do wymienionego Zarządzenia.

Gminna Ewidencja Zabytków prowadzona jest w formie zbioru kart adresowych dla zabytków nieruchomości i stanowisk archeologicznych z terenu gminy, według wzoru przyjętego Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniającym rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2019 r. poz. 1886).

5.4.1. Zabytki nieruchome ujęte w gminnej ewidencji zabytków Gminy Mszczonów

Gminna Ewidencja Zabytków jest dokumentem otwartym. Zgodnie z art. 22 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w gminnej ewidencji zabytków mogą być ujęte inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków).

Tabela nr 2: Zabytki nieruchome w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Mszczonów – w zestawieniu ujęto także obiekty wpisane do rejestru zabytków. Stanowiska archeologiczne zostały ujęte w tabeli nr3

	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	DATOWANIE		
1.	BADOWO-DAŃKI	Park dworski	XIX w.	Prywatna	Stan zachowania bardzo zły, zarośnięty samosiewkami z zatartymi elementami kompozycji.
2.	BADOWO-DAŃKI	dwór	II poł. XIX w.	Prywatna	Stan zachowania bardzo zły: nad częścią budynku dach częściowo zawalony, otwory okienne i drzwiowe niezabezpieczone; budynek grozi zawaleniem.
3.	BADOWO-MŚCISKA	dwór	pocz. XIX w.	Prywatna	Stan zachowania dobry
4.	BADOWO-MŚCISKA	Park dworski	I poł. XIX w.	Prywatna	Stan zachowania dobry
5.	BADÓW GÓRNY	dwór (spalony)	I poł. XIX w.	Prywatna	dwór spalony, zachowane fundamenty
6.	BADÓW GÓRNY	park dworski	I poł. XIX w.	Prywatna	Stan zachowania: dostateczny
7.	CIEMNO-GNOJNA	park dworski	XIX w.	Prywatna	Stan zachowania dobry, zachowany pierwotny układ parku

8.	CIEMNO-GNOJNA	spichlerz, ob. budynek mieszkalny	1 ćw. XX w.	Prywatna	Stan zachowania bardzo dobry, budynek odbudowany
9.	GURBA	park w zespole dworskim	XIX w.	Prywatna	Park nie zachowany, pozostałości alei dojazdowej. Teren dawnego parku podzielony geodezyjnie na działki
10.	LUTKÓWKA	kościół parafialny p.w. św. Trójcy	1744 r.	Parafia	Stan zachowania dobry
11.	LUTKÓWKA	dzwonnica przy kościele p.w. Św. Trójcy	I poł. XVIII w.	Parafia	Stan zachowania dobry
12.	LUTKÓWKA	cmentarz przykościelny przy kościele p.w. Św. Trójcy	I poł. XVIII w.	Parafia	Stan zachowania dobry
13.	MSZCZONÓW	willa	II poł. XIX w.	Prywatna	Stan zachowania dobry
14.	MSZCZONÓW	cmentarz rzymsko-katolicki	przed 1840 r.	Parafia?	Stan zachowania zły
15.	MSZCZONÓW	cmentarz rzymsko-katolicki	przed 1896 r.	Parafia?	Stan zachowania dobry
16.	MSZCZONÓW	cmentarz żydowski	XVIII w.	Gmina? Gmina żydowska?	Stan zachowania – cmentarz wtórnie ogrodzony, obecnie uporządkowany, macewy wyeksponowane, oheł odtworzony – obecny stan zachowania dobry
17.	MSZCZONÓW	kościół parafialny p.w. św. Jana Chrzciciela	1862-1865	Parafia	Stan zachowania dobry.
18.	MSZCZONÓW	cmentarz przykościelny w zespole kościoła parafialnego p.w. św. Jana Chrzciciela	XIII w.	Parafia	Stan zachowania dobry.
19.	MSZCZONÓW	młyn	1 ćw. XX w.	Prywatna	Stan zachowania dostateczny, obecnie nie użytkowany.
20.	NOSY-PONIATKI	cmentarz mariawicki	1906 r.	Parafia	Stan zachowania dobry.
21.	OSUCHÓW	kościół parafialny p.w. św. Stanisława Biskupa i Męczennika wraz z otaczającym drzewostanem w granicach cmentarza kościelnego	1881-1894	Parafia	Stan zachowania dobry.
22.	OSUCHÓW	cmentarz przykościelny z ogrodzeniem i bramą przy kościele parafialnym p.w. św. Stanisława Biskupa i Męczennika	1881-1894	Parafia	Stan zachowania dobry.
23.	OSUCHÓW	dzwonnica przy kościele parafialnym p.w. św. Stanisława Biskupa i Męczennika	1881-1894	Parafia	Stan zachowania dobry.
24.	OSUCHÓW	pałac (dwór)	1866-1881	Państwowa (województwo?)	Stan zachowania dobry.
25.	OSUCHÓW	park krajobrazowy	II poł. XIX w.	Państwowa (województwo?)	Stan zachowania dobry.
26.	OSUCHÓW	aleja lipowa przydrożna: w trzech odcinkach	XIX/XX w.	Gmina? powiat?	Stan zachowania dostateczny
27.	OSUCHÓW	cmentarz rzymsko-katolicki	I poł. XIX w.	Parafia?	Stan zachowania dostateczny
28.	PIEKARY	dwór	pocz. XX w.	Prywatna	Stan zachowania dobry/dostateczny

29.	PIEKARY	park krajobrazowy	I poł. XIX w.	Prywatna	Stan zachowania dostateczny/zły
30.	PODLINDOWO	cmentarz ewangelicki, wojenny z I wojny światowej	ok. poł. XIX w.	Gmina?	Stan zachowania zły, obecnie brak nagrobków na cmentarzu
31.	ZIMNICE	cmentarz ewangelicki i żołnierzy niemieckich z I wojny światowej	II poł. XIX w.	Gmina?	Stan zachowania zły, obecnie brak nagrobków na cmentarzu

5.4.2 Stanowiska archeologiczne ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Mszczonów

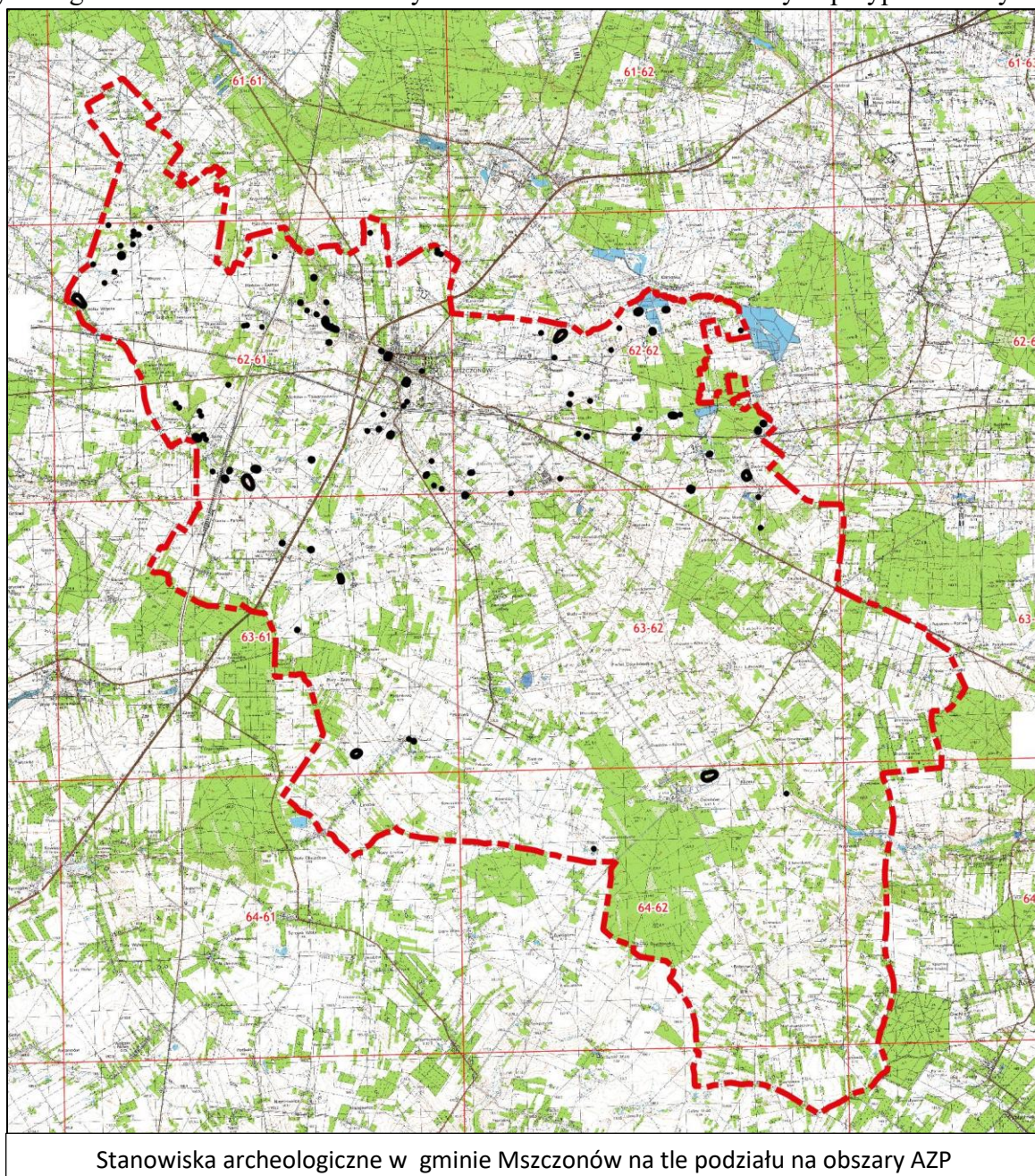
Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zabytek archeologiczny to zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem”. Są to więc pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyska, kurhany oraz relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej. Zabytki archeologiczne stanowią szczególną grupę zabytków, ponieważ są to obiekty rozproszone są obecne praktycznie wszędzie, także z dala od terenów współcześnie zamieszkałych. Zgodnie z prawem każdy obiekt archeologiczny, niezależnie od własności gruntu, na którym został odnaleziony, jest własnością państwa. Europejska konwencja o ochronie archeologicznego dziedzictwa kulturowego uznaje zabytki archeologiczne za źródło „zbiorowej pamięci europejskiej i instrument dla badań historycznych i naukowych”. Badania archeologiczne prowadzone na stanowiskach mogą mieć charakter inwazyjny (niszczący) oraz badania nieinwazyjne z wykorzystaniem metod geofizycznych, teledetekcyjnych. Obie metody badań dają możliwość poznania poszczególnych stanowisk, zabytków czy problemów związanych z szeroko rozumianą przeszłością, w tym zwłaszcza w sytuacjach zagrożenia zniszczeniem lub uszkodzeniem substancji zabytkowej (nawarstwień, obiektów, materiałów i ich kontekstów).

Podstawą do ewidencjonowania stanowisk archeologicznych z terenu gminy Mszczonów jest prowadzony od 1978 r. ogólnopolski program badawczy – konserwatorski Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP). Dokumentacja AZP, na którą składają się karty ewidencyjne zabytków archeologicznych lądowych, jest zbiorem otwartym i jest nieustannie uzupełniana w procesie archeologicznego rozpoznania kraju. „Karty ewidencyjne zabytków archeologicznych lądowych wchodzą w zasób wojewódzkiej ewidencji zabytków i są źródłem najbardziej aktualnej wiedzy o zabytkach archeologicznych na terenie Gminy. Na ich podstawie sporządzane są karty adresowe gminnej ewidencji zabytków ujęte w w prowadzonych przez gminy Gminnych Ewidencjach Zabytków.

Na terenie gminy Mszczonów zlokalizowano 100 stanowisk archeologicznych, które zostały ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków prowadzonej przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Warszawie. Wszystkie stanowiska ujęte w GEZ Gminy Mszczonów zostały zweryfikowane pod kątem zgodności z aktualnymi danymi adresowymi, to jest aktualną nazwą miejscowości. Prezentowana tabeli nr 3 lista 100 stanowisk zawiera stanowiska występujące w Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków z aktualnie obowiązującą formą nazwy miejscowości.

Stanowiska archeologiczne ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Mszczonów to przede wszystkim stanowiska nowoodkryte podczas badań powierzchniowych, przeprowadzonych w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP), a także stanowiska „archiwalne”, przede wszystkim znane z wcześniejszych odkryć. Prace prowadzone w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski, z uwagi na przyjętą metodologię pozyskiwania i dokumentowania znalezisk są najcenniejsze. Teren gminy Mszczonów znajduje się na następujących arkuszach AZP – w nawiasach podano lata, w których

przeprowadzono badania AZP: 61-61 (wiosna 1988 r. – badania weryfikacyjne); 62-61 (1981 r. oraz 2000 r.), 62-62 (1980 r. i 2000 r.), 63-61 (1982 r.), 63-62 (1982 r. i 1987 r.), 64-62 (1984 r. i 1987 r.). Na większości obszarów badania AZP przeprowadzano dwukrotnie, co wynikało z konieczności weryfikacji danych pozyskanych podczas badań na początku lat 80-tych XX w. Uzyskane wówczas bardzo nieliczne zabytki (stanowiska archeologiczne) pozwalały sądzić, że nie odzwierciedlają rzeczywistego stanu osadnictwa na badanych obszarze. Tak też w niektórych przypadkach było, na

przykład na obszarze 62-61 badania w 1981 r. ujawniły jedynie 8 stanowisk na obszarze a badania w 2000 r. przyniosły odkrycie prawie 70 stanowisk, na obszarze 62-62 badania w 1980 r. ujawniły 15 stanowisk a badania weryfikacyjne w 2000 r. przeszło 40 nowych stanowisk. Na pozostałych obszarach badania weryfikacyjne nie przyniosły tak spektakularnych różnic pomiędzy badaniami przeprowadzanymi w różnych latach. Nieliczne ze stanowisk zlokalizowanych na terenie gminy Mszczonów były badane wykopaliskowo. Wśród stanowisk na których prowadzono prace wykopaliskowe należy stanowisko w Mszczonowie 62-61/65, na którym zostały przeprowadzone

w 1994 r. nadzory z udziałem archeologa i które przyniosły odkrycie przeprawy przez rzekę, relikty bliżej nieokreślonych konstrukcji drewnianych na stoku doliny. W 1996 r. na cmentarnej odkryto pochówek kobiety, datowany na lata 1000-1050. Z kolei w Osuchowie przed wojną badane było stanowisko kultury grobów podkloszowych, ale niestety nie udało się ustalić miejsca prowadzonych badań.

Tabela 3: Wykaz stanowisk archeologicznych z terenu gminy w wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz gminnej ewidencji zabytków. Stanowiska wyróżnione „zacienianiem” nie zostały zlokalizowane w terenie i nie ujęto ich w gminnej ewidencji zabytków

	Zweryfikowana nazwa miejscowości	obszar AZP	Nr stan. na obszarze	Nr stan. w miejsc.	CHRONOLOGIA	FUNKCJA
1.	Adamowice	63-61	3	1	epoka kamienia	ślad osadnictwa
2.	Adamowice	63-61	4	2	średniowiecze	ślad osadnictwa
3.	Badowo-Dańki	62-62	53	BRAK	epoka kamienia – wczesny brąz	ślad osadnictwa
4.	Badów Górny	62-61	46	BRAK	epoka kamienia – wczesny brąz neolit – wczesny brąz	ślad osadnictwa ślad osadnictwa
5.	Badowo-Mściska	62-62	20	BRAK	epoka kamienia – wczesny brąz wczesny okres epoki brązu wcz. średniowiecze? / średniowiecze	ślad osadnictwa ślad osadnictwa ślad osadnictwa
6.	Badowo-Mściska	62-62	21	BRAK	nieokreślony średniowiecze / nowożytność	ślad osadnictwa ślad osadnictwa
7.	Badowo-Mściska	62-62	22	BRAK	okres halsztacki – okres lateński? średniowiecze / nowożytność	ślad osadnictwa. cmentarzysko? ślad osadnictwa
8.	Badowo-Mściska	62-62	23	BRAK	epoka kamienia – wczesny brąz	ślad osadnictwa
9.	Badowo-Mściska	62-62	24	BRAK	epoka kamienia – wczesny brąz starożytność, okres halsztacki	ślad osadnictwa ślad osadnictwa
10.	Badowo-Mściska	62-62	25	BRAK	epoka kamienia – wczesny brąz wczesny okres epoki brązu średniowiecze	ślad osadnictwa ślad osadnictwa ślad osadnictwa
11.	Badowo-Mściska	62-62	26	BRAK	wczesny okres epoki brązu	ślad osadnictwa
12.	Bronisławów	62-62	51	BRAK	starożytność	ślad osadnictwa
13.	Ciemno-Gnojna	62-62	10	BRAK	średniowiecze – nowożytność	osada
14.	Ciemno-Gnojna	62-62	11	BRAK	neolit – brąz epoka kamienia – wczesny brąz okres halsztacki – okres lateński wcz. średniowiecze / średniowiecze	ślad osadnictwa ślad osadnictwa ślad osadnictwa osada
15.	Ciemno Gnojna	62-62	15 (2000 r.)	BRAK	epoka kamienia – wczesny brąz	ślad osadnictwa
16.	Ciemno-Gnojna	62-62	16	BRAK	epoka kamienia – wczesny brąz okres wpływów rzymskich?	ślad osadnictwa ślad osadnictwa
17.	Ciemno-Gnojna	62-62	49	BRAK	epoka kamienia – wczesny brąz wczesny brąz okres halsztacki wcz. średniowiecze/średniowiecze	ślad osadnictwa ślad osadnictwa ślad osadnictwa (cmentarzysko?) osada
18.	Dwórzno	62-62	12	BRAK	mezolit	funkcja nieokreślona
19.	Dwórzno	62-62	13	BRAK	neolit – brąz	funkcja nieokreślona
20.	Dwórzno	62-62	15 (1980 r.)	1	późny paleolit	funkcja nieokreślona
21.	Dwórzno	62-62	34	BRAK	epoka kamienia - wczesny brąz wcz. średniowiecze średniowiecze (XV/XVI w.)	ślad osadnictwa ślad osadnictwa osada

22.	Gąba	63-61	1	1	okres nowożytny (XVII w.)	śląd osadnictwa
23.	Gąba	63-61	2	2	epoka kamienia okres nowożytny (XV-XVIII w.)	śląd osadnictwa osada
24.	Gnojna	62-62	56	BRAK	neolit	śląd osadnictwa
25.	Grabce	62-61	73	BRAK	paleolit	śląd osadnictwa
26.	Grabce Józefpolskie	62-61	12	BRAK	mezolit	śląd osadnictwa
27.	Grabce Józefpolskie	62-61	69	BRAK	neolit – okres halsztacki	śląd osadnictwa
28.	Gurba	62-61	15	BRAK	starożytność epoka kamienia – wczesny brąz średniowiecze	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada
29.	Gurba	62-61	21	BRAK	wcz. średniowiecze średniowiecze	śląd osadnictwa osada
30.	Gurba	62-61	22	BRAK	wcz. średniowiecze średniowiecze	śląd osadnictwa śląd osadnictwa
31.	Gurba	62-61	60	BRAK	średniowiecze / nowożytność	osada?
32.	Gurba	62-61	61	BRAK	średniowiecze / nowożytność	osada?
33.	Huta Piekarska	63-61	6		epoka kamienia	śląd osadnictwa
34.	Huta Piekarska	63-61	7		średniowiecze – nowożytność	śląd osadnictwa
35.	Kaczków	62-62	48	BRAK	starożytność (epoka brązu)	śląd osadnictwa
36.	Kamionka	62-61	47	BRAK	nieokreślony	kopiec?
37.	Kamionka	62-61	48	BRAK	neolit neolit?-wczesny brąz	śląd osadnictwa śląd osadnictwa
38.	Kamionka	62-61	51	BRAK	epoka kamienia? wczesny brąz późne średniowiecze	śląd osadnictwa osada
39.	Kamionka	62-62	52	BRAK	epoka kamienia-wczesny brąz wczesny brąz średniowiecze	śląd osadnictwa osada? osada
40.	Lindów	63-61	8	3	nowożytność	osada
41.	Lublinów	62-61	31	BRAK	epoka kamienia – wczesny brąz wczesny brąz	śląd osadnictwa śląd osadnictwa
42.	Marków	62-61	72	BRAK	epoka brązu	śląd osadnictwa
43.	Marków-Świnice	62-61	7	BRAK	neolit – wczesny brąz	śląd osadnictwa
44.	Marków-Świnice	62-61	68	BRAK	mezolit – brąz	śląd osadnictwa
45.	Marków- Towarzystwo	62-61	5	BRAK	okres nowożytny	śląd osadnictwa (warsztat garncarski?)
46.	Marków- Towarzystwo	62-61	6	BRAK	neolit – wczesny brąz	śląd osadnictwa
47.	Marków- Towarzystwo	62-61	10	BRAK	epoka kamienia – wczesny brąz neolit – wczesny brąz wczesny brąz średniowiecze	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa
48.	Marków- Towarzystwo	62-61	13	BRAK	wcz. średniowiecze / średniowiecze	śląd osadnictwa
49.	Marków- Towarzystwo	62-61	67	BRAK	średniowiecze – nowożytność	funkcja nieokreślona
50.	Mszczonów	62-61	2	BRAK	epoka kamienia – wczesny brąz wczesny brąz	śląd osadnictwa śląd osadnictwa
51.	Mszczonów	62-61	3	BRAK	epoka kamienia – wczesny brąz	śląd osadnictwa
52.	Mszczonów	62-61	4	BRAK	epoka kamienia – wczesny brąz wczesny brąz	śląd osadnictwa śląd osadnictwa

53.	Mszczonów	62-61	14	BRAK	wcz. średniowiecze wcz. średniowiecze / średniowiecze	śląd osadnictwa śląd osadnictwa
54.	Mszczonów	62-61	40	BRAK	wcz. średniowiecze / średniowiecze	śląd osadnictwa
55.	Mszczonów	62-61	41	BRAK	okres halszacki? późny okres lateński?	śląd osadnictwa
56.	Mszczonów	62-61	42	BRAK	wcz. średniowiecze? wcz. średniowiecze	śląd osadnictwa osada
57.	Mszczonów	62-61	62	BRAK	wcz. średniowiecze	cmentarzysko
58.	Mszczonów	62-61	65	BRAK	okres nowożytny XV/XVI-XVIII w.	miasto
59.	Mszczonów	62-62	32	BRAK	epoka kamienia – wczesny brąz wcz. średniowiecze?/średniowiecze	śląd osadnictwa śląd osadnictwa
60.	Mszczonów	62-61	70	BRAK	średniowiecze	skarb monet
61.	Olszówka	61-61	12	1	epoka kamienia – epoka brązu	śląd osadnictwa
62.	Olszówka	62-61	35	BRAK	późny neolit	śląd osadnictwa
63.	Olszówka	62-61	36	BRAK	starożytność	śląd osadnictwa
64.	Olszówka	62-61	38	BRAK	mezolit? wczesny brąz starożytność	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa
65.	Olszówka	62-61	39	BRAK	paleolit schyłkowy neolit epoka kamienia – wczesny brąz wczesny brąz starożytność	śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa
66.	Olszówka	62-61	53	BRAK	neolit?	śląd osadnictwa
67.	Olszówka	62-61	54	BRAK	wczesny brąz?	śląd osadnictwa
68.	Olszówka	62-61	55	BRAK	epoka kamienia – wczesny brąz wczesny brąz	śląd osadnictwa śląd osadnictwa
69.	Osuchów	63-62	1	1	średniowiecze – nowożytność	osada
70.	Osuchów	64-62	5	1	okres halszacki – lateński	cmentarzysko
71.	Pogorzałki	62-62	1	1	wczesny okres epoki brązu	osada
72.	Pogorzałki	62-62	50	BRAK	wczesny okres epoki brązu epoka brązu	śląd osadnictwa śląd osadnictwa
73.	Sosnowica	62-61	50	BRAK	epoka kamienia – wczesna epoka brązu	śląd osadnictwa
74.	Szeligi	62-61	23	BRAK	epoka kamienia – wczesny brąz wcz. średniowiecze	śląd osadnictwa śląd osadnictwa
75.	Świnice	62-61	57	BRAK	starożytność epoka kamienia – wczesny brąz wczesny okres epoki brązu	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa
76.	Świnice	62-61	58	BRAK	wczesny okres epoki brązu wczesny okres epoki brązu średniowiecze	śląd osadnictwa śląd osadnictwa – cmentarzysko? śląd osadnictwa
77.	Świnice	62-61	59	BRAK	wczesny okres epoki brązu	śląd osadnictwa
78.	Świnice	62-61	71	BRAK	epoka kamienia	śląd osadnictwa
79.	Wólka Wręcka	62-61	34	BRAK	wcz. średniowiecze / średniowiecze	śląd osadnictwa
80.	Wólka Wręcka	62-61	66	BRAK	średniowiecze - nowożytność	śląd osadnictwa
81.	Wręcza A (obręb geod)	62-61	52	BRAK	starożytność epoka kamienia-wczesny brąz	śląd osadnictwa śląd osadnictwa
82.	Wręcza A (obręb geod)	62-61	56	BRAK	neolit wczesny brąz	śląd osadnictwa śląd osadnictwa

83.	Wynanka	64-62	1	1	nowożytność (XVI-XVIII w.)	osada
84.	Wymysłów	62-61	43	BRAK	epoka kamienia – wczesny brąz wczesny okres epoki brązu średniowiecze – nowożytność	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa
85.	Wymysłów	62-61	44	BRAK	epoka kamienia-wczesny brąz	śląd osadnictwa
86.	Wymysłów	62-61	45	BRAK	starożytność epoka kamienia – wczesny brąz neolit wczesny okres epoki brązu średniowiecze	śląd osadnictwa osada osada śląd osadnictwa śląd osadnictwa
87.	Wymysłów	62-61	49	BRAK	epoka kamienia – wczesny brąz wczesny okres epoki brązu średniowiecze	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa
88.	Zbizoża	62-62	18	BRAK	średniowiecze / nowożytność?	śląd osadnictwa
89.	Zbizoża	62-62	19	BRAK	wcz. średniowiecze (XIII w.) średniowiecze / nowożytność (XV-XVII)	śląd osadnictwa osada
90.	Zbizoża	62-62	37	BRAK	nieokreślony	funkcja nieokreślona
91.	Zbizoża	62-62	38	BRAK	epoka kamienia – wczesny brąz średniowiecze (XV w.)	śląd osadnictwa śląd osadnictwa
92.	Zdzieszyn	62-61	16	BRAK	epoka kamienia – wczesny brąz	ślady osadnictwa
93.	Zdzieszyn	62-61	17	BRAK	epoka kamienia – wczesny brąz starożytność (okres halsztacki?) wcz. średniowiecze / średniowiecze	śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa
94.	Zdzieszyn	62-61	18	BRAK	starożytność (okres halsztacki?)	śląd osadnictwa
95.	Zdzieszyn	62-61	19	BRAK	epoka kamienia – wczesny brąz	śląd osadnictwa
96.	Zdzieszyn	62-61	20	BRAK	wczesny brąz wcz. średniowiecze / średniowiecze	śląd osadnictwa śląd osadnictwa
97.	Zdzieszyn	62-61	32	BRAK	epoka kamienia – wczesny brąz starożytność	śląd osadnictwa śląd osadnictwa
98.	Zdzieszyn	62-61	33	BRAK	epoka kamienia – wczesny brąz	śląd osadnictwa
99.	Zimna Woda	63-62	2		epoka kamienia	śląd osadnictwa
100.	Zimnice	64-62	4	1	epoka brązu / wczesna epoka żelaza nowożytność (XVIII-XIX w.)	śląd osadnictwa śląd osadnictwa

Mapę stanowisk archeologicznych zlokalizowanych na terenie gminy zawiera załącznik nr 1 do niniejszego Programu.

5.5 Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

Badowo-Dańki: zespół dworsko-parkowy z XIX w.

Park wpisany do rejestru zabytków pod nr 533 z dnia 05.05.1980 r.

Park krajobrazowy w Badowo-Dańkach pochodzi z XIX w., w parku dwór pochodzący z II połowy XIX w. zbudowany dla Dembowskich oraz dwukondygnacyjny spichlerz na granicy parku wzniesiony około połowy XIX w. Po II wojnie światowej park z dworem i gruntami należał do Rolniczej Spółdzielni Produkcyjnej i uległ szybkiej dewastacji.

Park w Badowo-Dańkach jest niewielkim obiektem. Jego kompozycja wskazuje, że przez park wiodła pod dwór aleja jesionowa z podjazdem przed frontem, prawdopodobnie późniejsza droga dojazdowa wiodła w narożniku północnym parku. W części płn. wschodniej parku jesiony, które stanowiły granicę parku z sadem

Dwór wybudowany II połowie XIX w. dla Dembowskich. Ostatnim właścicielem była Janina primo voto Sokołowska, secundo voto Enstova. Dwór murowany z cegły, otynkowany z zachowanym ubogim detalem architektonicznym wyrabianym w tynku, podpiwniczony. Bryła na rzucie wydłużonego prostokąta, jednokondygnacyjna z ryzalitem w części zachodniej przykryta dachami dwuspadowymi z facjatami od południa (na zachowanych zdjęciach z lat 80-tych XX w. brak jest facjat), w części nad ryzalitem dach lekko podwyższony. Elewacja frontowa dziesięcioosiowa z dwuosiowym ryzalitem (cz. zachodnia), elewacje zwieńczone profilowanym gzymsem podokapowym, okap wsparty na kroksztynach. W elewacji ogrodowej od południowego wschodu drewniany ganek. Otwory okienne i drzwiowe obecnie niezabezpieczone z dekoracyjnymi łukowymi nadprożami.

Badowo-Mściska: zespół dworsko-parkowy z pocz. XIX w. i I poł. XIX w.

Dwór wpisany do rejestru zabytków pod nr 558 z dnia 25.03.1981 r., park wpisany do rejestru nr 544 z dnia 05.05.1980 r.

Dworek wybudowany na początku XIX w. dla rodziny Pstrokońskich. W 1887 r. kupiony przez Wieszczyckich. W 1913 r. przeprowadzono remont, w 1936 r. otynkowano i uzupełniono detale drewnianego wystroju architektonicznego wg. projektu Wandy Kobylińskiej. Po wojnie pozostawał w rękach rodziny Wieszczyckich. W latach 1980-90 przeprowadzono całkowitą rewaloryzację dworu.

Dwór drewniany, modrzewiowy na podmurówce z kamienia wapiennego ze ścianami konstrukcji zrębowej „na jaskółczy ogon” oraz sumikowo-łątkowej, otwory okienne i drzwiowe w słupach. Bryła zwarta, jednokondygnacyjna, podpiwniczona z użytkowym poddaszem nakryta dachem dwuspadowym z naczółkami pokrytym gontem; z wolimi oczkami: po trzy od frontu i od ogrodu. Elewacje z pobielonych bali, frontowa i ogrodowa niesymetryczne z gankami; elewacja frontowa (północna) sześćoosiowa, elewacja ogrodowa (południowa) pięćoosiowa.

Park założono w I połowie XIX przez Pstrokońskich. Z pierwszego założenia zachowały się pojedyncze drzewa: dąb, buki, graby, wiązy. W 1877 r. majątek przeszedł w ręce Wieszczyckich i z tego okresu pochodzi park krajobrazowy. Do dworu wiedzie aleja lipowa, przed frontem dworu niewielki podjazd. Południową granicę parku stanowił szpaler grabowy.

Badów Górny: zespół dworsko-parkowy z 1920 r.

Zespół figuruje w literaturze także pod nazwą miejscową Badowo-Kłody.

Dwór wpisany do rejestru zabytków pod nr 615 z dnia 28.07.1983 r., - dwór spłonął około 2010 r., park wpisany do rejestru nr 524 z dnia 05.05.1980 r

Park dworski powstał po I wojnie światowej. Właścicielem majątku był hodowca koni Słubicki, w latach 1937-38 majątek przeszedł w ręce Krupka. Po II wojnie światowej właścicielem terenu zostały Zakłady Mechaniczne w Pruszkowie i w dworze funkcjonował ośrodek kolonijny. Obecnie w rękach prywatnego właściciela.

Autor projektu parku nieznany. Park założony wśród lasów sosnowych z dworkiem w płn. części założenia do którego prowadziła droga z południowego zachodu. Pierwotnie park nie ogrodzony.

Na północ od dworu trawniki rozdzielone lipami. Od dworu na południe rozchodziły się trzy osie widokowe: w kierunku południowo wschodnim, południowo zachodnim oraz południowym, utworzonym ze szpaleru lilaków, leszczyny, jałowca i robinii.

Ciemno-Gnojna: park dworski z pocz. XIX w.

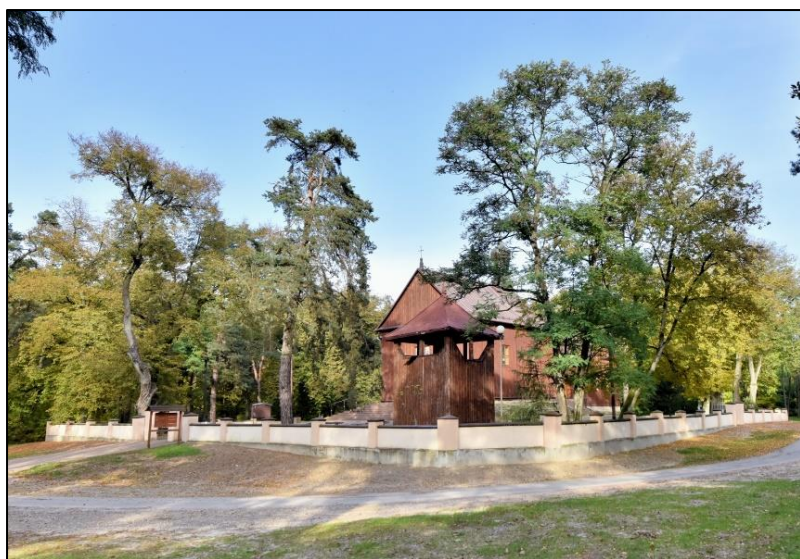
Park wpisany do rejestru zabytków pod nr 999 z dnia 31.12.1996 r.

Założenie powstało na początku XIX w. Ostatni właściciele Bieleccy utrzymywali ogród jako użytkowy. Założenie składa się z 3 części: parkowej ze stawem, sadu oraz folwarku. Na terenie założenia znajdował się dwór, który na początku lat 90-tych XX w. został rozebrany, budynek spichlerza został odbudowany oraz mleczarni (obecnie stajni) przebudowany na stajnię. Przy południowej granicy znajduje się zniszczona lodownia. Założenie ogrodzone od północy i zachodu murem kamiennym a od wschodu kutym ogrodzeniem na podmurówce.

Lutkówka: zespół kościoła parafialnego p.w. Św. Trójcy z 1744 r.

Kościół, dzwonnica wpisane do rejestru zabytków pod nr 256 z 18.07.1960 r., cmentarz przykościelny wpisany do rejestru nr 891 z dnia 22.12.1992 r.

Parafia w Lutkówce po raz pierwszy wzmiankowana w źródłach w 1445 r., zapewne pierwszy kościół fundowany był w XIII w., kolejny wzniesiony w XVI w. restaurowany w 1617 r., zniszczony w 1673 r. i albo odrestaurowany lub wzniesiony na nowo w 1744 r. staraniem kasztelana ciechanowskiego Władysława Grzegorzewskiego. Kościół remontowany w latach 1827, 1846, 1855,

1887, 1889. W latach 1905-1906 dobudowano zakrystię.

Kościół orientowany, na podmurówce z kamieni polnych, konstrukcji zrębowej z lisicami, oszalowany pionowo deskami, aneksy murowane z cegły, otynkowane. Bryła przekształcona z aneksami: od północy zakrystia, od południ kaplica pod którymi znajdują się krypty, jednonawowa z niższym prosto zamkniętym prezbiterium, przekryte dachami dwuspadowymi pokrytymi blachą, nad nawą sygnaturka kryta dachem cebulastym. Fasada

zwieńczona trójkątnym szczytem z czterema lisicami, z murowanymi schodami i wejściem w osi fasady. Elewacje boczne rozczłonkowane sześcioma lisicami oraz parami okien

Dzwonnica usytuowana na południowy-zachód od kościoła. Wzniesiona w I połowie XVIII w., drewniana, oszalowana pionowo deskami ze ścianami od wewnątrz wzmocnionymi krzyżami św. Andrzeja. Bryła na planie prostokąta zbliżonego do kwadratu, nieprzekształcona, jednoprzestrzenna zamknięta dachem namiotowym pokrytym blachą. Więźba dachowa wsparta na parze słupów umieszczonych w centrum dzwonnicy. Elewacje oszalowane deskami do trzech czwartych wysokości, powyżej rozczłonkowane dwudzielnymi, prostokątnymi prześwitami.

Cmentarz przykościelny zapewne istniał już podczas funkcjonowania pierwszego kościoła w Lutkówce, to jest w XIII w. Cmentarz ograniczony jest murem ogrodzeniowym kościoła. Obecnie

na terenie cmentarza najstarsza jest krypta grobowa z 1864 r. mjr. Józefa Wiśniewskiego, znajdująca się przy prezbiterium kościoła. Inne nagrobki powierzchniowo nie zachowane.

Mszczonów: willa fabrykanta kafla Braneckiego z II poł. XIX w.

Willa wpisana do rejestru zabytków pod nr 458 z dnia 29.03.1977

Willa wybudowana po połowie XIX w. dla fabrykanta kafla Braneckiego. Budynek murowany, podpiwniczony otynkowany z bogatym wystrojem architektonicznym zaakcentowanym pomalowanymi na brązowo detalami architektonicznymi obramienia okien, kroksztyn. Bryła rozczłonkowana poprzez dostawiony w tylnej elewacji budynek dawnego magazynu kafla oraz asymetrycznie rozmieszczone werandy w ścianach szczytowych, jednokondygnacyjna z dwukondygnacyjnymi pseudoryzalitami w elewacji frontowej i tylnej, zamknięta

dachami dwuspadowymi nad pseudoryzalitami oraz trójspadkowymi nad częściami bocznymi, pokrytym blachą. Elewacje ujęte w narożach pasami boni, frontowa siedmioosiowa z wejściem z wachlarzowatymi schodami z czterema kolumnami korynckimi wspierającymi balkon z ozdobną balustradą, w drugiej kondygnacji pseudoryzalit trzyosiowy z dachem osłoniętymi balustradą nad którą aedícula z puttami podtrzymującymi monogram dawnego właściciela; okna obramione z gzymsami nadokiennymi wspartymi na ozdobnych kroksztynach ze zdobionymi girlandami pomiędzy kroksztynami oraz łukami wypełnionymi parami amorków, ozdobny gzyms wieńczący z ozdobnymi kroksztynami z girlandami pomiędzy nimi. Elewacja tylna mniej ozdobna.

Mszczonów: cmentarz rzymsko-katolicki (stary), sprzed 1840 r. – ulica Dworcowa i Maklakiewicza

Cmentarz wpisany do rejestru zabytków pod nr 847 z dnia 19.12.1991 r.

Cmentarz grzebalny, parafialny rzymsko-katolicki założony przed 1840.

Cmentarz ogrodzony otynkowanym murem z kamiennymi słupkami pomiędzy otynkowanymi przęsłami. Obecny układ całości cmentarza nieczytelny z chaotycznie rozmieszczonymi kwaterami mogił i nagrobków. Najstarszy nagrobek na cmentarzu pochodzi z 1846 r. Na cmentarzu mogiła powstańców z 1863 r., żołnierzy polskich z 1939 r., oraz kaplica murowana z cegły.

Mszczonów: cmentarz rzymsko-katolicki (stary), sprzed 1896 r. – ulica Maklakiewicza

Cmentarz wpisany do rejestru zabytków pod nr 844 z dnia 19.12.1991 r.

Cmentarz grzebalny założony przed 1896. Cmentarz ogrodzony metalowym płotem pomiędzy ceglanyimi słupkami na wysokiej podmurówce. Układ cmentarza bardzo dobrze czytelny. Najstarszy nagrobek na cmentarzu pochodzi z 1887 r. Na cmentarzu mogiła żołnierzy polskich i rosyjskich z czasów I wojny światowej, żołnierzy polskich z 1939 r.

Mszczonów: cmentarz żydowski z XVIII w., ul. Poniatowskiego

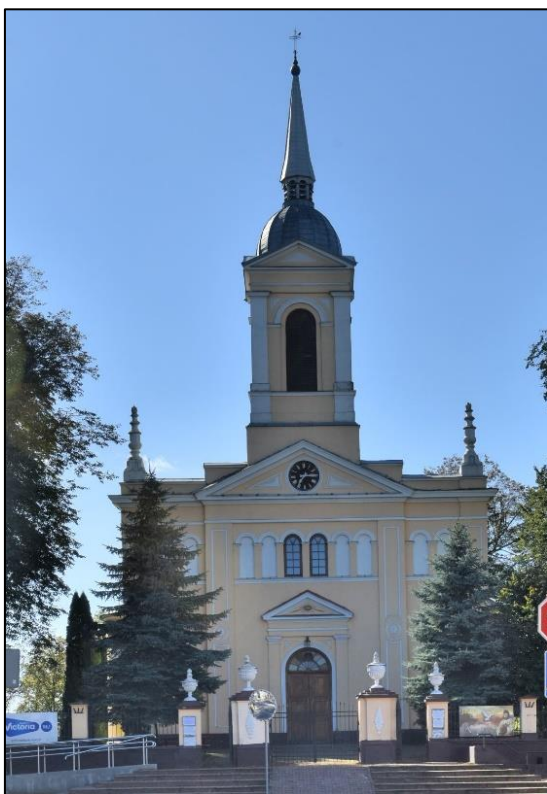
Cmentarz wpisany do rejestru zabytków pod nr 877 z dnia 20.03.1992 r.

Cmentarz założono w 1763 r. Najstarsze macewy pochodzą z 1772, 1778, 1784, 1791 r. W 1927 r. cmentarz zajmował działkę o wymiarach 103 x 111 x 128x133 m z wejściem w południowo wschodnim narożniku. Przy bramie znajdował się dom przedpogrzebowy. W 1964 r. cmentarz zamknięto do celów grzebalnych. Część działki cmentarza została wydzielona i zabudowana. Na początku XXI w. cmentarz ogrodzono, odbudowano ohel na grobami cadyka Jakowa Dawida syna Izraela Icchaka z Warki (zm. 1877 r.) oraz AHarona ha-Kohena syna Mosze – nadarzyńskiego dajana (sędziego).

Mszczonów: kościół parafialny p.w. Św. Jana Chrzciciela z lat 1862-1865.

Kościół objęty zapisami ochronnymi w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego Gminy Mszczonów.

Parafia w Mszczonowie wzmiankowana w dokumentach z 1324 r. Pierwszy kościół fundowany w XI-XII w. Przed 1603 r. został spalony murowany kościół z kaplicą Radziejowskich i następnie odbudowany w 1660 r, ponownie spalony w 1800 r. Obecny kościół wzniesiony w latach 1862-1865 wg. projektu architekta Franciszka Tournelle'a przez budowniczego Antoniego Kaliszewskiego. Hełm na wieży z XX w. W latach 1976-1977 remont elewacji kościoła. Kościół nieorientowany, murowany z cegły, otynkowany. Bryła złożona z korpusu nawowego z parą półkolistych absyd w osiach elewacji bocznych, niższego i węższego półkoliście zamkniętego prezbiterium z dobudowanymi niższymi aneksami. Korpus nawy zamknięty dachem dwuspadowym, nad absydami dachy stożkowe, prezbiterium przykryte dachem dwuspadowym przechodzącym w stożkowy, aneksy zamknięte dachami dwupołaciowymi. W osi fasady czworokątna wieża zamknięta hełmem kopulastym i iglicą. Elewacja fasady spięta w narożach pilastrami z pseudoryzalitem ujętym pilastrami z głównym wejściem w jego osi; wejście

z portalem ujętym pilastrami na których profilowane belkowanie zwieńczone trójkątnym naczółkiem, powyżej pas sześciu prostokątnych, półkoliście zamkniętych blend z których w parze środkowej przebite okna; pseudoryzalit zamknięty gzymsem i trójkątny fronton w którym zegar, Skraje fasady zwieńczone parą wazonów. W osi fasady wieża z elewacjami spiętymi pilastrami oraz prostokątnymi zamkniętymi półkoliście oknami. Elewacje boczne artykułowane gzymсами kordonowym i wieńczącym, absydami w osiach elewacji z prostokątnymi otworami okiennymi zamkniętymi łukowo oraz blendami w absydach. Elewacja prezbiterium czteroosiowa z prostokątnymi oknami zamkniętymi łukami na skrajach oraz blendami w środku.

Cmentarz przykościelny założono w XIII w. – erygowanie parafii w XIII w. Cmentarz założony na rzucie nieregularnego wieloboku z kościołem w centrum.

Nosy-Poniatki: cmentarz mariawicki

Cmentarz parafialny starokatolicki założony w 1906 r. Cmentarz ogrodzony metalową siatką ze słupami betonowymi, bez podmurówki. Układ cmentarza dobrze czytelny, regularny. Najstarszy nagrobek na cmentarzu pochodzi z 1926 r.

Niedaleko cmentarza znajduje się kościół mariawicki p.w. Trójcy Przenajświętszej. Drewniany kościół o konstrukcji zrębowej, oszalowany deskami został wybudowany w 1907 r. na gruncie podarowanym przez jednego z parafian.

Osuchów: zespół kościoła parafialnego p.w. Św. Stanisława Biskupa i Męczennika z lat 1881-1894.

Kościół, dzwonnica wpisane do rejestru zabytków pod nr 1029 z 02.04.1973 r. r., cmentarz przykościelny wpisany do rejestru nr 892 z 21.12.1992 r.

Parafia wzmiankowana w 1445 r. (jako Suchowo), w 1616 r. drewniany kościół. Parafia ponownie erygowana w 1750 lub 1797 r. wraz z budową drewnianego kościoła, rozebranego w 1881 r. Obecny kościół murowany wzniesiony w latach 1881-1894 według projektu budowniczego Bronisława Muklanowicza. W 1976 r. odnowiono elewację kościoła, a od 1977 r. kontynuowano prace remontowe w ramach których wymieniono nad piwnicami drewniane stropy na ogniotrwale, naprawiono więźbę dachową, wymieniono pokrycie dachów na blachę miedzianą.

Kościół orientowany, murowany z cegły, otynkowany. Bryła złożona z korpusu nawowego, niższego i węższego prezbiterium zamkniętego trójbocznie, do którego od południa przylega zakrystia oraz kruchty (płn-zach) i wieży, zamkniętych dachami nad nawami zakrystią i kruchtą dwuspadowym, nad prezbiterium pięciopalcinowym, oraz wieżą z hełmem w kształcie ośmiopalcinowego ostrosłupa. Wszystkie dachy pokryte blachą miedzianą. Elewacja fasady ujęta w narożach trójjuskowymi szkarpmi zwieńczona trójkątnym

szczytem, w osi wejście poprzedzone schodkami z portalem ujętym dwiema kolumnami na cokołach, dźwigających ostry łuk, zwieńczony trójkątnym daszkiem, ponad portalem duży okulus. W szczycie fasady trzy ostrołukowe blendy z okulusem w środkowej, najwyższej blendzie. Elewacje boczne z dwuuskowymi szkarpmi, artykułowane gzymsami, z prostokątnymi oknami zamkniętymi ostrymi łukami, z których okna w osiach elewacji w postaci triady otworów okiennych z wyższym oknem środkowym. Prezbiterium z dwuuskowymi szkarpmi z prostokątnymi oknami zamkniętymi ostrymi łukami. Wszystkie okna zwieńczone pasowym obramieniem.

Dzwonnica wzniesiona w II połowie XVIII w. Posadowiona na murowanej z cegły i otynkowanej podmurówce, drewniana, oszalowana pionowo deskami, ściany na osiach od wewnątrz

wsparte na słupach i dodatkowo wzmocnione parami krzyży św. Andrzeja. Wieżba dachowa otwarta, krokwiowa. Bryła na planie zbliżonym do kwadratu, dach namiotowy pokryty blachą. Górne partie elewacji rozcłódkowane parami prostokątnych prześwitów, w elewacji południowej wejście poprzedzone ceglany schodkami.

Cmentarz przykościelny w granicach ogrodzenia kościelnego, powstał zapewne po budowie pierwszego kościoła. Najstarszy obecnie istniejący nagrobek pochodzi z 1840 r. (nagrobek Agnieszki Skulskiej).

Osuchów: zespół pałacowo-parkowy

Pałac i park wpisane do rejestru zabytków pod nr 1030 z 06.06.1973 r.

Parafia w Osuchowie (jako Suchów) wzmiankowana jest po raz pierwszy w 1445r. W XVI w.

majątek należał do rodziny Osuchowskich. W 1676 Osuchów z dworem należał do Radziejowskich. Pod koniec XIX w. jako właściciele pojawiają się Wołowscy. Prawdopodobnie fundatorem pałacu był Feliks Wołowski. Rysunki pałacu z tego okresu ukazują go bez aneksów bocznych i portyku przy fasadzie. W 1899 r. majątek z pałacem zakupił Michał Tyszkiewicz jako posag dla córki Joanny Janiny, żony Edwarda Broel-Platera. W latach 1918-27 zostały dobudowane aneksy oraz portyk z tarasem. Po śmierci Joanny właścicielką pałacu została Izabella Platerowna, którą reforma

rolna pozbawiła własności. Po wojnie w pałacu mieściła się szkoła, poczta, mieszkania prywatne. Około 1983 pałac przeszedł na własność Zakładu Ubezpieczeń Społecznych.

Pałac murowany, z cegły na zaprawie wapiennej, z piwnicami, otynkowany z bogatym wystrojem architektonicznym. Bryła pałacu zwarta, podpiwniczona, na rzucie wydłużonego prostokąta z dwoma aneksami od strony wschodniej i zachodniej, dwukondygnacyjna z poddaszem w korpusie głównym nakrytym czterospadowym dachem i jednokondygnacyjna w aneksach bocznych przykrytych dachami pulpitowymi z tarasami. W fasadzie prostokątny pseudoryzalit z czterokolumnowym portykiem dźwigającym taras zamknięty trójkątnym szczytem, w elewacji ogrodowej (południowej) dwukondygnacyjny ryzalit zamknięty trójkątnym szczytem, poprzedzony tarasem zamkniętym półkoliście. Elewacje artykułowane niskim cokołem, w którym okna piwnic rozdzielone gzymsem kordonowym w formie zdwojonej opaski przechodzącej na obydwie aneksy, oraz gzymsem wieńczącym w formie uproszczonego belkowania, wszystkie naroża elewacji boniowane. Elewacja frontowa 16 osiowa z trzyosiowym pseudoryzalitem, elewacja ogrodowa 16 osiowa z trzyosiowym ryzalitem, elewacje wschodnia i zachodnia jednoosiowe, okna parteru ujęte dekoracyjnymi opaskami, z masywnymi nadprożami; wszystkie okna piętra z ozdobnymi opaskami.

Wokół pałacu park romantyczny powstały prawdopodobnie na początku XIX w. z lasu grądowego. W II połowie XIX w. park unowocześniono nadając mu charakter parku krajobrazowego, wykopano stawy i wkomponowano je w naturalne zagłębienia terenu. Układ przestrzenny parku budują dwa wydłużone prostokąty: jeden to intensywnie zadrzewiony park, drugi składa się z 8 stawów. Układ posiada jedną oś kompozycyjną północ-południe przebiegającą przez budynek pałacu, od północy oś zamyka zwartą grupą drzew a od strony południowej biegnie daleko w krajobraz otaczający założenie aż do zwartej zieleni otaczającej kościół.

Osuchów: przydrożna aleja lipowa (w trzech odcinkach)

Wpis do rejestru zabytków pod nr 587 z 19.05.1982 r.

Przydrożne aleje w Osuchowie stanowią układ związany z XIX w. założeniem parkowo-pałacowym i kościelnym. Powstały one prawdopodobnie w okresie budowy obecnego pałacu i zakładania parku w Osuchowie. Poszczególne odcinki charakteryzują się tym samym elementem spinającym, którym jest lipa drobnolistna.

Trzy odcinki starej alei:

1. jednostronne zadrzewienie lipowe przy kościele
2. aleja lipowa z dużym udziałem jesionów przed parkiem, wzdłuż głównej drogi
3. aleja lipowa przy drodze Osuchów – Lutkówka, biegnąca z południowego- zachodu na północny-wschód

Osuchów: cmentarz rzymsko-katolicki

Wpis do rejestru zabytków pod nr 845 z 19.12.1991 r.

Cmentarz grzebalny, parafialny rzymsko-katolicki założony w I połowie XIX w. Cmentarz ogrodzony płotem z betonowych paneli prefabrykowanych. Układ całości cmentarza czytelny z czytelnymi kwaterami mogił i nagrobków. Najstarszy nagrobek na cmentarzu pochodzi z 1856 r. Na cmentarzu znajdują się groby żołnierzy Wojska Polskiego, którzy polegli w walkach z Niemcami w okolicach Osuchowa we wrześniu 1939 r.

Piekary: zespół dworsko-parkowy

Dwór wpisany do rejestru zabytków pod nr 1157 22.05.1975 r., park wpisany do rejestru pod nr 486 z 16.09.1978 i 22.09.2010 r.

Dwór wybudowany zapewne na początku XIX w. Pierwszymi znanymi właścicielami byli Popławscy. W 1903 r. majątek został sprzedany kupcowi warszawskiemu Kalsteinowi, który w 1908 r. dwór odnowił. Następnie dwór należał do Ilskiego, potem Eugeniusza Wiśniewskiego, którego plenipotent Symforian Gołtów Woyszwiłło opiekował się dworem do 1979 roku.

Dwór murowany z cegły, podpiwniczony, otynkowany. Bryła na rzucie prostokąta, zwarta jednokondygnacyjna z częściowo mieszkalnym poddaszem, zamknięta

dachem naczółkowym pokrytym dachówką ceramiczną z dwoma woli okami w połaciach dachowych od północy i od południa; od południa czterokolumnowy ganek, od wschodu oszklona weranda pokryta dachem dwuspadowym od zachodu taras. Elewacje ujęte pilastrami w narożach, artykułowane profilowanym gzymsem wieńczącym. Elewacja północna ośmioosiowa, południowa dziewięcioosiowa, wschodnia trzyosiowa i zachodnia jednoosiowa, niesymetryczna. Okna z obramowane profilowanymi opaskami wyrobionymi w tynku z wydatnymi parapetami. W elewacji południowej ganek z czterema kolumnami na wysokich cokołach, wspierających tympanon z kamienną płaskorzeźbą przedstawiającą Madonnę z Dzieciątkiem w owalnym wieńcu kwiatów.

Park został założony w latach budowy dworu, czyli na początku XIX w. Na przełomie XIX/XX w. założeniu ustalił się krajobrazowy styl parku. Od 1903 r. wygląd parku praktycznie nie zmienił się. Park założono w terenie płaskim, układ przestrzenny oparty jest na jednej osi kompozycyjnej o kierunku północ-południe, przebiegającej przez środek dworu, z dworem jako punktem centralnym układu. Pierwotna droga dojazdowa do dworu biegła prawdopodobnie od południa – obecnie biegnie od północy i prowadzi między zabudowaniami folwarcznymi. W południowej części park – ogród ozdobny i dwa stawy.

Podlindowo: cmentarz ewangelicki i wojenny z I wojny światowej

Cmentarz ewangelicki założony około połowy XIX w., w 1915 r. na cmentarzu pochowano żołnierzy niemieckich. Cmentarz założony na planie prostokąta, obwiedziony jest wałem. Obecnie brak jest zachowanych nagrobków

Zimnice: cmentarz ewangelicki i żołnierzy niemieckich z I wojny światowej

Cmentarz ewangelicki założony w II połowie XIX w., w 1914 r. na cmentarzu pochowano żołnierzy niemieckich poległych w I wojnie światowej. Cmentarz założony na planie prostokąta, obwiedziony jest niewysokim wałem. Nieczytelne rozplanowanie cmentarza. Do chwili obecnej zachowane 2 nagrobki.

Kapliczki przydrożne

Liczne na terenie Polski kapliczki i krzyże przydrożne są materialnym świadectwem wierzeń, zwyczajów ale także wydarzeń historycznych, które upamiętniały wydarzenia, bardzo często

o wymiarze jednostkowym, odnoszącym się do konkretnej rodziny czy postaci. Miejsce, w którym postawiono kapliczkę bądź krzyż nigdy nie było przypadkowe i zawsze miał swoje uzasadnienie. Kapliczki najczęściej mają charakter dziękczynny oraz błagalny. Ich fundatorami najczęściej byli mieszkańcy danej wsi, często pojedyncze osoby czy też rodziny ale także właściciele okolicznych ziem.

W gminnej ewidencji zabytków Gminy Mszczonów nie ujęto do tej pory żadnych kapliczek ani krzyży przydrożnych. Gminna Ewidencja Zabytków jest zbiorem otwartym i w porozumieniu z LWKZ Burmistrz Mszczonowa może wprowadzić do GEZ.

6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ

Dla oceny stanu i perspektyw dziedzictwa kulturowego gminy Mszczonów oraz możliwości gminy w tym zakresie, przeprowadzono analizę SWOT (Strength – siła, Weakness - słabość, Opportunity - szansa, Threat – zagrożenie).

Po stronie słabych stron i zagrożeń uwzględniono także zagrożenia systemowe, których występowanie wynika ze słabości stanowionego prawa, niewystarczającej presji ze strony aparatu Państwa a nie jest spowodowane działaniem, bądź zaniechaniem działania ze strony administracji lokalnej czy też właścicieli lub użytkowników obiektów zabytkowych.

MOCNE STRONY Gminy Mszczonów	SŁABE STRONY Gminy Mszczonów
• bardzo duży potencjał turystyczny związany z walorami przyrodniczymi i krajobrazowymi oraz bardzo licznymi zabytkami ujętymi w rejestrze zabytków oraz dziedzictwem historycznym obszaru • szeroko znany w regionie ośrodek rekreacyjny Termy Mszczonów dostępny i przyciągający przez cały rok – wykreowany na bazie ośrodka produkt turystyczny „Weekend z Termami Mszczonów” • cenne dla rozwoju turystyki walory przyrodnicze i krajobrazowe z obszarami chronionego krajobrazu: Bolimowsko-Radziejowickim z doliną Środkowej Rawki Dolina Rzeki Jeziorki oraz rezerwat przyrody „Grądy Osuchowskie” - sprzyjające rozwojowi turystyki z naciskiem na zdrowy styl życia i wypoczynek na łonie natury, • istniejąca infrastruktura tematycznych szlaków turystycznych przez atrakcje przyrodnicze i zabytki gminy: „W stronę Rezerwatu Grądy Osuchowskie”, „Podpatrując przyrodę i podziwiając zabytki”, „Szlak Starych Dworków”	• nierównomierny na terenie gminy dostęp do infrastruktury kulturalnej – zbyt mała liczba ośrodków jak domy kultury, biblioteki w poszczególnych miejscowościach gminy, • wysoki koszt rewaloryzacji i rewitalizacji obiektów zabytkowych • słabo rozwinięta infrastruktura turystyczna i szlaków turystycznych w stosunku do posiadanych walorów i potencjału, • niewykorzystanie przez sąsiadujące samorządy nowej formy ochrony krajobrazu kulturowego polegającej na utworzeniu parku kulturowego • niska lesistość gminy, • stosunkowo mały procent powierzchni gminy zajęty przez formy ochrony przyrody • niewystarczające wykorzystanie zasobów środowiska kulturowego gminy: • słaba oferta sieci gastronomicznej, brak w ofercie produktów lokalnych z terenu Gminy i Lokalnej Grupy Działania • brak skutecznego systemu zachęt ze strony państwa do podejmowania prac adaptacyjnych, konserwatorskich w obiektach figurujących w ewidencji zabytków (nie wpisanych do rejestru),

• Stawy Świętej Anny w Zbierzy stanowiące miejsce letniego wypoczynku i rekreacji • rzeka Jeziorka jest jedną z najczystszych rzek w województwie mazowieckim, • brak większych zakładów mogących zanieczyszczać powietrze i środowisko, • bardzo dobre położenie geograficzne – bliskość Warszawy oraz przy ważnych szlakach komunikacyjnych (S8, DK 50); • Mszczonów jako ośrodek skupiający i animujący życie kulturalne na terenie gminy z nowoczesnym Mszczonowskim Ośrodkiem Kultury, • Ciekawy szlak turystyczny „Ulicami Mszczonowa” • położenie pomiędzy dwoma silnymi ośrodkami przemysłowymi i kulturalno-oświatowymi, Warszawą a Łodzią; • dobrze rozwinięta sieć komunikacyjna (drogowa, kolejowa) łącząca gminę z ośrodkami gospodarczymi województwa • istniejąca infrastruktura szlaków turystyki rowerowej, pieszej • potencjał wytyczenia nowych szlaków pieszo-rowerowych w oparciu o cenne tereny przyrodnicze oraz zabytki gminy (turystyka sakralna: liczne kapliczki i zespoły kościelne w Mszczonowie, Osuchowie, Lutkowie, kościoły mariawitów w Nosach-Poniatkach, zespoły pałacowo-parkowe włączone w Szlak Starych Dworków, dwa cmentarze z okresu I wojny światowej, • zasoby kulturowe gminy: zespoły kościelne, liczne zespoły dworsko-parkowe, o których randze świadczą wpisy do rejestru zabytków, • funkcjonująca Lokalna Organizacja Turystyczna Mazowska Zachodniego, skupiająca jednostki samorządu z terenu powiatu żyrardowskiego, dbająca o rozwój turystyki na poziomie ponad gminnym • ciekawe inscenizacje historyczne - rekonstrukcja bitwy mszczonowskiej z września 1939 r., • aktywna działalność Mszczonowskiego Ośrodka Kultury oraz Miejskiej Biblioteki Publicznej w Mszczonowie z filią w Osuchowie, • ciekawe ekspozycje oraz zbiory w Izbie Pamięci Ziemi Mszczonowskiej	• niedostateczne zabezpieczenie sakralnych obiektów zabytkowych • niewiedza właścicieli obiektów zabytkowych o obowiązkach wynikających z figurowania obiektu w gminnej ewidencji zabytków, • niewystarczające środki finansowe w budżecie na wsparcie działań z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego • polityka finansowa rządu, której skutkiem jest deficyt budżetowy gmin poprzez nakładanie na samorządy nowych zadań bez dodatkowego wsparcia finansowego na ich realizację • niewystarczająca aktywności ze strony lokalnych stowarzyszeń, jak na przykład Lokalna Grupa Działania w promocji gminy, współpracy z organizacjami otoczenia biznesu i tworzenia oferty inwestycyjnej gminy • niedostateczna baza noclegowa i gastronomiczna – szczególnie mała liczba gospodarstw agroturystycznych • niewystarczająca promocja atrakcji turystycznych i brak sieciowania usług na obszarze LGD – brak organizatora turystyki • niewystarczający dostęp do obiektów zabytkowych pozostających w rękach prywatnych właścicieli ale także w rękach państwa: na przykład zespół pałacowo-parkowy w Osuchowie, • niewystarczające wykorzystanie potencjału krajobrazowego gminy dla rozwoju turystyki i rekreacji • brak zainteresowania tradycją i folklorem ze strony młodzieży, • kształtowanie nowej zabudowy wsi, bez uwzględniania tradycji budowlanej • obowiązek opieki nad zabytkami a zasady dofinansowania obiektów zabytkowych pozostających w ewidencji zabytków (nie wpisanych do rejestru) przerzucający koszty utrzymania obiektów na barki właścicieli • niska skuteczność ochrony obszarowej środowiska kulturowego (znacznie niższa w stosunku do ochrony środowiska przyrodniczego) • przeciążenie dróg transportem ciężarowym
---	---

• aktualna gminna ewidencja zabytków nieruchomych • dobra dostępność zabytków sakralnych wpisanych do rejestru zabytków • w miarę korzystna struktura własności obiektów zabytkowych: zabytki najcenniejsze we władaniu gminy, kościoła katolickiego i odpowiedzialnych i świadomych właścicieli z sektor prywatnego • ciekawa historia terenów gminy mająca duży potencjał dla inicjatyw popularyzatorskich historii gminy • liczne kapliczki i krzyże przydrożne, których obecność uatrakcyjnią szlaki turystyki pieszej i rowerowej • aktywna i zaangażowana społeczność lokalna udzielająca się w lokalnych stowarzyszeniach • potencjał demograficzny z wysokim odsetkiem ludności w wieku produkcyjnym • dobre warunki edukacyjne w poszczególnych miejscowościach gminy • rozbudowana baza społeczna do inicjatyw lokalnych w postaci Stowarzyszeń, jednostek OSP • opieka społeczności lokalnej nad kapliczkami i krzyżami przydrożnymi • bogaty kalendarz imprez cyklicznych organizowanych i współorganizowanych przez Gminę, z których wiele jest włączonych w kalendarz imprez o charakterze powiatowym a nawet regionalnym, • nastawienie na rozwój rolnictwa ekologicznego • aktywni i skuteczni w pozyskiwaniu środków zewnętrznych samorządowcy oraz przedsiębiorcy i aktywni mieszkańcy działający w organizacjach pozarządowych, • wysokie kompetencje oraz przychylność władz samorządowych • wzrost wykształcenia i zamożności obywateli – w ciągu 5 lat podwojenie procentu ludności z wykształceniem wyższym z 7 na prawie 16% • przedsiębiorczość i powszechna zaradność społeczeństwa	
SZANSE	ZAGROŻENIA

• integracja europejska i możliwość pozyskania funduszy unijnych w ramach perspektywy finansowej 2021-2027 na dalszy rozwój • Termy Mszczonowskie jako potencjał do tworzenia produktów turystycznych o charakterze sieciowym, • współpraca z Lokalną Organizacją Turystyczną Mazowsza Zachodniego w rozwoju lokalnych produktów turystycznych i ich promocji, • liczne programy krajowe oraz unijne programy pomocowe służące zachowaniu i remontom obiektów stanowiącym dziedzictwo narodowe • potencjał współpracy i Jednostkami Samorządu Terytorialnego na rzecz długofalowych przedsięwzięć marketingowych gmin współpracujących, na przykład na bazie wspólnego dziedzictwa kulturowego (postać Józefa Chelmońskiego), historii Mazowsza Zachodniego, • Bogactwo historyczne i przyrodnicze obszaru gmina w powiązaniu z istniejącą infrastrukturą w zakresie kultury, oświaty i turystyki daje podstawę do rozwoju przedsiębiorczości opartej na turystyce i rekreacji; • część terenów gminy położona w strefie atrakcyjnej dla budownictwa letniskowego dla aglomeracji warszawskiej sprzyjające rozwojowi turystyki i aktywnego wypoczynku • moda na turystykę „Blisko Natury” oraz turystykę weekendową oraz moda na zdrowy i ekologiczny styl życia • liczne szlaki rowerowe przebiegające przez gminę ze szlakiem rowerowym Krainy Jeziora biegnącym przez gminę • bardzo atrakcyjna historia terenów gminy umożliwiającą wytyczenie ścieżek edukacyjnych • Izba Pamięci Ziemi Mszczonowskiej i Wirtualne Muzeum Ziemi Mszczonowskiej jako ośrodki zachowania i kultywowania lokalnych tradycji	• dynamicznie rozwijająca się na terenie gminy Strefa Przemysłowa w Mszczonowie powodująca cywilizacyjne uciążliwości dla mieszkańców i ryzyko wystąpienia negatywnych efektów presji ludzkiej na środowisko (zanieczyszczenie środowiska, hałas), • rozwój dróg szybkiego ruchu zagrożeniem dla potencjału turystycznego, • ograniczone środki budżetu niepozwalające na realizację inwestycji prorozwojowych • obawa samorządu przed utworzeniem Parku Kulturowego jako formy ograniczającej swobodę inwestowania • niewystarczające inwestycje z zakresu turystyki • niekorzystne procesy demograficzne: postępujące starzenie się społeczeństwa ujemny bilans migracji, ujemny przyrost naturalny • zerwanie ciągłości kulturowej pomiędzy pokoleniami skutkujące zmianą systemu wartości • rozluźnienie się więzi rodzinnych i brak przywiązania do miejsca zamieszkania • polityka finansowa państwa – zmniejszanie subwencji • niedostosowanie oferty kulturalnej do zmieniających się wzorców spędzania czasu wolnego • niedostateczna wiedza o wartościach chronionych obiektów • niedostateczne zabezpieczenie obiektów zabytkowych • niewiedza o obowiązkach wynikających z występowania obiektu w gminnej ewidencji zabytków • niewystarczające środki finansowe w budżecie na wsparcie działań z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego • skomplikowane procedury ubiegania się o środki zewnętrzne, zwłaszcza przez osoby prywatne • bardzo wysokie koszty remontów obiektów zabytkowych • bliskie położenie atrakcyjnych turystycznie miast i obiektów: Żyrardów, Skierniewice, Łowicz, Grójec mogących „odbierać” ruch turystyczny
---	---

• budowa tras rowerowych w ramach przedsięwzięć organizowanych przez Lokalne Grupy Działania • rosnąca świadomość roli kultury w życiu społeczno-gospodarczym • rozwój turystyki oraz rozwijająca się agroturystyka na bazie atrakcji przyrodniczo – kulturowych gminy • możliwość wykorzystania walorów przyrodniczych i dziedzictwa kulturowego do rozwoju agroturystyki • wzrost popytu na usługi turystyczne i wypoczynek na obszarach wiejskich i blisko natury (turystyka kwalifikowana, m.in. rowerowa, nordic-walking, a także wypoczynek sobotnio-niedzielnny dla mieszkańców miast) • postępująca cyfryzacja mediów i zasobów dziedzictwa kulturowego • dostęp do informacji i zasobów sieciowych • duża otwartość młodych mieszkańców na nowe techniki przekazu medialnego • kultywowanie tradycji, świadomość tożsamości lokalnej • wykształcona kadra urzędników samorządowych • rozwój sadownictwa, przetwórstwa i eksportu owoców • rozwój rolnictwa ekologicznego • możliwość współpracy z sąsiednimi gminami w celu podejmowania wspólnych inicjatyw • promocja gminy poprzez uczestnictwo w różnych imprezach kulturalnych, sportowych m.in. • istnienie na bieżąco aktualizowanych stron internetowych gminy i placówek gminnych • możliwość stworzenia kompleksowej spójnej i nowoczesnej polityki informacyjnej władz gminy na bazie Lokalnej Grupy Działania	• udokumentowane zasoby kruszyw i surowców ilastych, które w przypadku ich eksploatacji stanowią potencjalne zagrożenie dla środowiska i krajobrazu oraz stanowisk archeologicznych
---	---

7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

7.1. Priorytety, kierunki działań i zadania programu opieki

Cele, kierunki działań i działania Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Mszczonów wynikają z dokumentów programowych wytworzonych na szczeblu krajowym, wojewódzkim, a szczególnie są

zbieżne z Krajowym programem ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022, Wojewódzkim Programem Opieki nad Zabytkami w województwie mazowieckim na lata 2018–2021 – niestety do chwili obecnej nie wykonano podstawowego dokumentu programowego na szczeblu powiatowym, to jest Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Żyrardowskiego .

W wyniku analizy stanu dziedzictwa kulturowego w gminie Mszczonów został sformułowany priorytet Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Mszczonów na lata 2022-2025:

„Wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków w gminie Mszczonów, w celu zwiększenia potencjału kulturowego i turystycznego gminy”

W osiągnięciu zamierzenia dopomóc mają cele szczegółowe, wśród których należy wymienić:

Cel 1: Ochrona dziedzictwa materialnego i niematerialnego gminy oraz opieka nad nimi;

Cel 2: Kształtowanie tożsamości regionalnej;

Cel 3: Budowanie społecznej akceptacji dla ochrony dziedzictwa kulturowego gminy;

Cel 4: Efektywne zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego dla funkcji edukacyjnych, kulturalnych i turystycznych;

Cel 5: Edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego gminy;

Cel 6: Promocja dziedzictwa kulturowego gminy.

7.2. Kierunki działań programu opieki oraz działania programu

Cel 1: Ochrona dziedzictwa materialnego i niematerialnego gminy oraz opieka nad nimi			
Kierunki działań:	Działania:	Odpowiedzialni za realizację, współdziałający	Źródło finansowania
1. Ochrona nieruchomego dziedzictwa materialnego	aktualizacja wykazu zabytków nieruchomych w planach zagospodarowania przestrzennego pod kątem spójności z gminną ewidencją zabytków; weryfikacja wykazywanych w planach obiektów „w ewidencji konserwatorskiej” ze stanem aktualnej ewidencji konserwatorskiej	Gmina Mszczonów, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
	aktualizacja rysunku planu zagospodarowania przestrzennego o wszystkie stanowiska archeologiczne wyszczególnione w gminnej ewidencji zabytków Gminy Mszczonów	Gmina Mszczonów, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
	Wypracowanie skutecznych metod egzekwowania zapisów ochronnych z miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego	Gmina Mszczonów, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
	objęcie „Planem ochrony zabytków gminy Mszczonów na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych” ochroną i zabezpieczeniem przed niszczeniem – w tym przed kradzieżą, pożarem, zalaniem - obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków.	Gmina Mszczonów, Jednostki Gminne	Budżet Gminy

	Zainicjowanie i Uchwalenie przez Radę Gminy zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków	Gmina Mszczonów, Jednostki Gminne	
	czytelne oznakowanie zabytków wpisanych od rejestru zabytków - forma oznakowania oraz treść powinna być uprzednio uzgodniona z wojewódzkim konserwatorem zabytków w Warszawie,	Gmina Mszczonów, Jednostki Gminne	Budżet Gminy Dotacje MWKZ, MKiDN
	prowadzenie regularnych prac pielęgnacyjnych na cmentarzach z I wojny światowej w Żimnicach i Podlindowie oraz zabytkowej zieleni będących własnością gminy.	Gmina Mszczonów, Jednostki Gminne	Budżet Gminy Dotacje MWKZ, MKiDN
	pozyskiwanie informacji na temat obiektów wpisanych do rejestru – w cyklach najrzadziej dwuletnich - o przeprowadzonych pracach remontowych, budowlanych, pojawiających się zagrożeniach stałych i doraźnych.	Gmina Mszczonów, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
2. Ochrona zabytków ruchomych	ujęcie problematyki ochrony zabytków ruchomych w Planie ochrony zabytków gminy Mszczonów na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych z uwzględnieniem zabytków ujętych w gminnej ewidencji zabytków	Gmina Mszczonów, Jednostki Gminne	
3. Ochrona zabytków archeologicznych	ochrona i zachowanie stanowisk archeologicznych przed zniszczeniem wskutek eksploatacji kopalin (piasku) oraz przed ingerencją nieuprawnionych osób, na przykład „poszukiwaczy skarbów” korzystających z wykrywaczy metali poprzez akcje informacyjne na stronach internetowych gminy, w których znalazłoby się pouczenie o niszczeniu stanowisk i grożących za to sankcjach karnych;	Gmina Mszczonów, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
	objęcie nadzorem miejsc eksploatacji kopalin (piasku) poprzez akcję informacyjną o prawnym wymogu poinformowania Mazowieckiego Woj. Kons. Zabytków lub burmistrza gminy o odkryciu zabytków archeologicznych i konieczności wstrzymania prac eksploatacyjnych	Gmina Mszczonów, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
	upublicznianie w lokalnych publikatorach, na stronach internetowych informacji o odkryciach archeologicznych, w celu kreowania właściwych wzorów zachowań wobec materialnych pozostałości dziedzictwa kulturowego,	Gmina Mszczonów, Jednostki Gminne	Budżet Gminy

4. Dokumentacja i popularyzacja zasobów dziedzictwa kulturowego	uzupełnianie GEZ o inne obiekty zabytkowe, które zostaną uznane za wartościowe, czyli inwentaryzacja tzw. małej architektury: krzyży, kapliczek przydrożnych, w uzgodnieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków ujęcie ich w gminnej ewidencji,	Gmina Mszczonów, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
	stałe uwzględnianie w aktualizowanych dokumentach planistycznych gminy ochrony dziedzictwa kulturowego gminy poprzez zamieszczanie aktualnego wykazu obiektów w gminnej ewidencji zabytków, w tym stanowisk archeologicznych	Gmina Mszczonów, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
	digitalizacja zasobów dziedzictwa kulturowego gminy – na przykład zainicjowanie przez Urząd Miejski w Mszczonowie i prowadzenie przez Izbę Pamięci Ziemi Mszczonowskiej akcji skanowania zdjęć z archiwów rodzinnych, przedstawiających miejscowości gminy Mszczonów, ale także mieszkańców gminy przy ich zajęciach codziennych, obchodzonych uroczystościach, świętach itp., oraz organizowanie wystaw o charakterze tematycznym w szkołach i ośrodkach życia kulturalnego,	Gmina Mszczonów, Jednostki Gminne	Budżet Gminy Dotacje MWKZ, MKiDN
	dalsze dokumentowanie przez Izbę Pamięci w Mszczonowie ginących zawodów, ginących zwyczajów, obrzędów itp.,	Gmina Mszczonów, Jednostki Gminne	Budżet Gminy Dotacje MWKZ, MKiDN
5. Pielęgnacja tradycji i lokalnego folkloru	dokumentowanie w postaci zbierania relacji, wspieranie i upowszechnianie „ginących zawodów”, organizowanie lekcji muzealnych poświęconych tradycjom rzemieślniczym w Mszczonowie w Izbie Pamięci Ziemi Mszczonowskiej,	Gmina Mszczonów, Jednostki Gminne,	Budżet Gminy Dotacje MWKZ, MKiDN
	promocja i wspieranie twórczości ludowej, zarówno materialnej jak i niematerialnej - zwyczaje całoroczne, przyspiewki, tańce, tradycyjne wyroby kulinarne	Gmina Mszczonów, Jednostki Gminne, Koła Gospodyń Wiejskich,	Budżet Gminy Dotacje MWKZ, MKiDN
	wypracowanie z lokalną społecznością (np. na Dożynkach Gminnych lub podobnych uroczystościach lub w formie otwartego konkursu skierowanego do mieszkańców gminy) lokalnego produktu kulinarnego	Gmina Mszczonów, Jednostki Gminne, LGD	Budżet Gminy Dotacje MWKZ,
Cel 2: Kształtowanie tożsamości regionalnej			

1. Wspieranie działań edukacyjnych obejmujących historię i dziedzictwo kulturowe regionu na różnych poziomach nauczania	Zainicjowanie i wspieranie przedsięwzięć mających na celu publikacje na stronach internetowych gminy spuścizny materialnej i niematerialnej regionu, organizowanie lekcji muzealnych w Izbie Pamięci Ziemi Mszczonowskiej, zapraszaniem starszych mieszkańców jako opowiadających o eksponatach, skanowanie zdjęć z przeszłości dokumentujących historię gminy, poszczególnych wsi itp),	Gmina Mszczonów, Jednostki Gminne	Budżet Gminy Dotacje MWKZ, MKiDN
	inicjowanie i pomoc – na przykład opiekujących się Izbą Pamięci w Mszczonowie - w tworzeniu ekspozycji o charakterze regionalnym w placówkach szkolnych, – np. wystawy fotografii pochodzące ze zbiorów rodzinnych które zostały zeskanowane w ramach akcji skanowania starych zdjęć	Gmina Mszczonów, Jednostki Gminne	Budżet Gminy Dotacje MWKZ, MKiDN
2. Kształtowanie tożsamości regionalnej w oparciu o wydarzenia historyczne, tradycje,	organizowanie konkursów i wystaw dotyczących dziedzictwa i tradycji związanych z historią terenów dzisiejszej gminy – na przykład zorganizowanie na stronie internetowej Izby Pamięci Ziemi Mszczonowskiej konkursów z historii Mszczonowa, miejsc uwiecznionych na starych zdjęciach, itp	Gmina Mszczonów, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
3. Wykorzystanie pamięci historycznej do integracji społeczności lokalnej i popularyzacji dziedzictwa kulturowego	dalsze wspieranie przez samorząd Mszczonowa Izby Pamięci w Mszczonowie i organizowanych w Izbie ekspozycji tematycznych; wspieranie przedsięwzięć związanych z inscenizacją rocznic Bitwy Mszczonowskiej'39 oraz Szarży ułańskiej w Osuchowie,	Inicjatywy zewnętrzne, włączenie się Gminy Mszczonów i jej jednostek organizacyjnych	Budżet Gminy Dotacje MWKZ, MKiDN,
Cel 3: Budowanie społecznej akceptacji dla ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego gminy			
1. Dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym gminy	opublikowanie na stronie internetowej Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami,	Gmina Mszczonów, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
2. Edukacja mieszkańców w zakresie praw i obowiązków dotyczących opieki nad zabytkami	upowszechnianie wiedzy o prawach i obowiązkach właścicieli obiektów zabytkowych na stronach internetowych gminy; upowszechnianie dobrych praktyk konserwatorskich	Gmina Mszczonów, Jednostki Gminne MWKZ	Budżet Gminy

3. Zaangażowanie mieszkańców w działania na rzecz kultury	wspieranie i promowanie działalności artystycznej, w tym amatorskiej, m. in. poprzez konkursy i wystawy;	Gmina Mszczonów, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
Cel 4: Efektywne zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego dla funkcji edukacyjnych, kulturalnych i turystycznych			
1. Wspieranie właścicieli posiadających obiekty zabytkowe	poinformowanie właścicieli obiektów zabytkowych na temat pozyskiwania nowych źródeł finansowania prac remontowych i konserwatorskich, np. programy ochrony zabytków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, środków pomocowych Unii Europejskiej,	Gmina Mszczonów, Jednostki Gminne	
2. Stymulowanie wykorzystania zasobów dziedzictwa kulturowego dla rozwoju przemysłów kultury i czasu wolnego	wspieranie rozwoju turystyki kulturowej, wiejskiej, sentymentalnej, tematycznej – np. związanej z historią oręża polskiego w okresie II wojny światowej – poprzez udostępnianie stron internetowych gminy organizatorom takich akcji;	Inicjatywy zewnętrzne, włączenie się Gminy Mszczonów i jej jednostek organizacyjnych	Finansowanie zewnętrzne, Budżet Gminy
	współpraca z organizatorami turystyki oraz zagospodarowania czasu wolnego działających lub zamierzających działać na terenie gminy	Inicjatywy zewnętrzne, włączenie się Gminy Mszczonów i jej jednostek organizacyjnych	Finansowanie zewnętrzne, Budżet Gminy
3. Tworzenie pasm turystyczno–kulturowych	promocja na stronach internetowych gminy szlaków turystyki kulturowej w oparciu o atrakcje gminy Mszczonów na przykład architektury dworskiej, sakralnej,	Gmina Mszczonów, Jednostki Gminne	
	promocja na stronach internetowych gminy ciągów wydarzeń w miejscowościach położonych na obszarach poszczególnych pasm, na przykład szlakiem architektury dworskiej i pałacowej; szlakiem kapliczek i krzyży przydrożnych	Gmina Mszczonów, Jednostki Gminne	
	publikacja map i planów z umiejscowieniem obiektów czy wydarzeń historycznych włączonych do pasma turystyki kulturowej; np. zaczynając od publikacji na stronach internetowych gminy,	Gmina Mszczonów, Jednostki Gminne	Budżet Gminy

4. Wykorzystanie dziedzictwa kulturowego dla rozwoju lokalnego poprzez organizację wydarzeń kulturalno-historycznych w miejscach historycznych	dalsze wspieranie przez samorząd Mszczonowa inscenizacji Bitwy Mszczonowskiej'39 oraz Szarży ułańskiej w Osuchowie,	Inicjatywy zewnętrzne, włączenie się Gminy Mszczonów i jej jednostek organizacyjnych	Budżet Gminy Dotacje MWKZ, MKiDN,
--	---	--	--

Cel 5:

Edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego gminy

1. Poszerzanie wiedzy o materialnym dziedzictwie kulturowym i idei jego ochrony przy użyciu nowoczesnych technologii, mediów oraz różnorodnych form edukacji społecznej	Promocja i popularyzowanie na stronie internetowej gminy dobrych praktyk w zakresie rewitalizacji zabytków, dokumentowania zabytków	Gmina Mszczonów, Jednostki Gminne	
2. Popularyzacja akcji edukacyjnych na rzecz niematerialnego dziedzictwa kulturowego do wzmacniania społecznej świadomości	przygotowanie i prezentacja informacji na temat tradycyjnych form budownictwa regionu, jego folkloru, obrzędowości, zwyczajów dorocznych i świątecznych, publikowanie treści zapomnianych już tradycyjnych pieśni itp. na stronach internetowych gminy	Gmina Mszczonów, Jednostki Gminne	
3. Wspieranie programów badawczych i dokumentacyjnych zmierzających do stworzenia pełnej inwentaryzacji zasobów niematerialnych dziedzictwa kulturowego, zwłaszcza zagrożonego	wsparcie młodzieży studiującej kierunku historyczne do włączenia się do programów badawczych i dokumentacyjnych, np. poprzez umożliwienie publikacji na stronach internetowych gminy – poinformowanie o takiej możliwości na stronie internetowej gminy	Gmina Mszczonów, Jednostki Gminne	Budżet Gminy

Cel 6:

Promocja dziedzictwa kulturowego gminy

1. Rozwijanie nowoczesnych form promocji gminy wykorzystującej bogactwo dziedzictwa materialnego i niematerialnego gminy	Prezentacja na sprofilowanych stronach internetowych gminy informacji na temat folkloru, obrzędowości, zwyczajów dorocznych i świątecznych, tradycyjnych form budownictwa. Prezentacja zachowanego budownictwa dworsko-pałacowego	Inicjatywy zewnętrzne, włączenie się Gminy Mszczonów i jej jednostek organizacyjnych	Finansowanie zewnętrzne, Budżet Gminy
2. Promocja istniejących szlaków kulturowych jako istotnych działań dla promocji gminy	w ramach portalu internetowego gminy prowadzenie zakładki tematycznej dotyczącej istniejących szlaków kulturowych z informacją, na temat bazy noclegowej, gastronomicznej, dostępności dla osób niepełnosprawnych	Gmina Mszczonów, Jednostki Gminne	Budżet Gminy

8. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Podstawę instrumentarium realizacji Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Mszczonów stanowi obowiązujące prawo oraz zawarte w nim regulacje. Zakłada się, że określone w Programie kierunki i działania byłyby wykonywane przy pomocy następujących instrumentów:

- 1) **instrumentów prawnych – wynikających z przepisów ustawowych**
 - aktualizacja miejscowych dokumentów planistycznych,
 - tworzenie parków kulturowych,
 - wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów będących własnością gminy,
 - wykonywanie decyzji administracyjnych, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków;
- 2) **instrumentów finansowych**
 - m.in. finansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy,
 - finansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków,
 - korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje, dofinansowania, nagrody, zachęty finansowe dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych;
- 3) **instrumentów koordynacji**
 - m.in. poprzez realizację projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich, powiatowych i gminnych strategiach, planach rozwoju lokalnego itp.,
 - współpraca z Niemieckim i Austriackim Czarnym Krzyżem w sprawowaniu opieki nad grobami nad cmentarzach wojennych w Żimnicach i Podlindowie;
 - współpraca z ośrodkami naukowymi i akademickimi;
- 4) **instrumentów społecznych**
 - działania edukacyjne i promocyjne, współdziałanie z organizacjami społecznymi,
- 5) **instrumentów kontrolnych**

- aktualizacja i weryfikacja gminnej ewidencji zabytków,
- monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego.

9. ZASADY OCENY REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Monitorowanie Programu powinno być stałym i ciągłym procesem obserwacji zmian ilościowych i jakościowych wybranych wskaźników, dającym w efekcie informacje co do skuteczności i słuszności podjętych działań w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego w gminie Mszczonów.

Monitoring obejmował będzie następujące działania:

- systematyczne zbieranie danych liczbowych oraz informacji dotyczących realizacji celów i kierunków działań;
- ocenę osiągniętych rezultatów, stopnia wykonania przyjętych celów oraz oszacowanie kluczowych efektów Programu;
- planowanie zmian, które zostaną zaproponowane w kolejnym Programie na lata 2026-2029.

Nazwa celu	Wskaźnik
Ochrona dziedzictwa materialnego i niematerialnego gminy oraz opieka nad nim	1. Czy zaktualizowano wykazy zabytków w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego pod kątem spójności z gminną ewidencją zabytków? 2. czy zaktualizowano plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych gminy Mszczonów o zabytki ujęte w gminnej ewidencji zabytków? 3. Czy są oznakowane zabytki wpisane do rejestru zabytków? 4. Czy uchwalono zasady udzielania dotacji gminnych przy pracach prowadzonych przy zabytkach wpisanych do rejestru? 5. Czy poinformowano właścicieli i użytkowników obiektów wpisanych do rejestru o wymogach prawa związanych z posiadaniem obiektów zabytkowych? 6. Czy obiekty wpisane do rejestru zabytków posiadają tablice informacyjne i czy wykonano tablice(ile i gdzie) na obiektach? 7. Czy pozyskano informacje dotyczące zagrożeń, prac remontowych na obiektach wpisanych do rejestru zabytków? 8. Czy na stronie internetowej gminy znalazła się informacja dotycząca zagrożenia niszczenia stanowisk archeologicznych przez tzw. detektorystów? 9. Czy odbyły się wizytacje obiektów będących w gminnej ewidencji zabytków? 10. Czy dokonano nowych wpisów obiektów do gminnej ewidencji zabytków i czy wykonano dla nich karty adresowe? 11. Czy przystąpiono do akcji dygitalizacji zasobów dziedzictwa kulturowego: - skanowania zdjęć udostępnionych z archiwów rodzinnych; - publikowania zeskanowanych zdjęć - dokumentowano występy zespołów folklorystycznych? 12. Czy prowadzony jest monitoring reklam na terenie gminy,?
Pomoc w kształtowaniu tożsamości regionalnej	1. Liczba inicjatyw kulturalnych w sferze opieki nad zabytkami (lekcje muzealne, warsztaty, konkursy, wystawy, inscenizacje) 2. Czy wspierano inscenizacje rocznic Bitwy Mszczonowskiej, Szarży ułańskiej w Osuchowie?

	3. Liczba dotacji dla stowarzyszeń i grup nieformalnych na projekty dotyczące promocji tradycji lokalnych
Budowanie społecznej akceptacji dla ochrony dziedzictwa kulturowego gminy	1. Czy opublikowano na stronie internetowej gminy Gminny Program Opieki nad Zabytkami? 2. Liczba konkursów związanych z ochroną i promocją dziedzictwa kulturowego 3. Liczba stowarzyszeń i związków działających na rzecz lokalnego dziedzictwa kulturowego
Zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego dla funkcji edukacyjnych, kulturalnych i turystycznych	1. Liczba zabytków zaadaptowanych na funkcje kulturalne, turystyczne, edukacyjne w gminie 2. Liczba obiektów zabytkowych na terenie gminy, które pozostają niezagospodarowane 3. Liczba wystaw stałych i czasowych poświęconych dziedzictwu kulturowemu gminy 4. Liczba tras rowerowych, ścieżek przyrodniczych propagujących dziedzictwo kulturowe i zasoby przyrodnicze gminy
Edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego gminy	1. Liczba artykułów, publikacji na stronach internetowych Urzędu Gminy dotyczących dziedzictwa kulturowego zainicjowanych przez władze samorządowe 2. Liczba akcji edukacyjnych na rzecz dziedzictwa kulturowego; 3. Liczba akcji edukacyjnych skierowanych do właścicieli obiektów zabytkowych dotyczących zasad konserwatorskich
Promocja dziedzictwa kulturowego gminy	1. Czy w ramach portalu internetowego Gminy prowadzone są zakładki sprofilowane dotyczące dziedzictwa kulturowego? 2. Liczba akcji propagujących szlaki kulturowe i ich tworzenie 3. Liczba akcji promujących turystykę kulturalną o zasięgu lokalnym i ponadlokalnym 4. Liczba wspólnych akcji promocyjnych regionu z sąsiednimi gminami 5. Liczba współorganizowanych przez Urząd Gminy wydarzeń kulturalnych.

Obowiązek sprawozdawczy z wykonania programu opieki nad zabytkami wynika z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2021 poz. 710 ze zm.):

Art. 87:

5. *Z realizacji programów zarząd województwa, powiatu i wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy.*

10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Główny ciężar finansowania opieki nad zabytkami spoczywa na ich właścicielach. Mogą oni w wykonywaniu swoich obowiązków korzystać ze wsparcia ze środków publicznych (budżet krajowy oraz budżet samorządów) oraz prywatnych, jak dotacje od prywatnych darczyńców lub organizacji pozarządowych. Dotacje ze środków krajowych mogą być udzielane na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków i są one udzielane przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego oraz wojewódzkiego konserwatora zabytków. Dotacje ze środków pochodzących z budżetu samorządów mogą wspierać zarówno zabytki wpisane do rejestru, jak i znajdujące się w gminnej ewidencji

zabytków – zgodnie z podjętymi uchwałami na podstawie art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2021 poz. 710 ze zm.).

Poniższe informacje dotyczące finansowania opieki nad zabytkami zaczerpnięto ze strony Narodowego Instytutu Dziedzictwa (https://www.nid.pl/pl/Dla_wlascicieli_i_zarzadcow/finansowanie-opieki-nad-zabytkami/) Podstawowym źródłem finansowania opieki nad zabytkami są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz poszczególnych samorządów. Finansowanie opieki nad zabytkami z tych źródeł odbywa się na zasadzie współfinansowania prac przy obiektach zabytkowych, w oparciu o zapisy Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Dysponentami powyższych środków są:

- Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- Wojewódzcy Konserwatorzy Zabytków,
- organ stanowiący - gminy, powiatu, samorządu województwa.

Wymienione jednostki organizują corocznie nabory wniosków. Dotacja może zostać udzielona osobie fizycznej, jednostce samorządu terytorialnego lub innej jednostce organizacyjnej, będącej właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru lub posiadającej taki zabytek w trwałym zarządzie. Udzielana jest na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, planowanych do przeprowadzenia w roku złożenia wniosku lub następnym, bądź na zasadzie refundacji poniesionych już nakładów przed upływem 3 lat po wykonaniu prac. W przypadku refundacji kosztów prac wniosek powinien być złożony w roku następującym po roku, w trakcie którego zakończono wszystkie prace konserwatorskie i roboty budowlane podlegające dofinansowaniu. Szczegółowy wykaz działań, które mogą podlegać dofinansowaniu określa art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane może obejmować wyłącznie nakłady konieczne poniesione na przeprowadzenie następujących działań:

- 1) sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
- 2) przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
- 3) wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
- 4) opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
- 5) wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego;
- 6) sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz;
- 7) zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
- 8) stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
- 9) odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
- 10) odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
- 11) odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
- 12) modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
- 13) wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
- 14) uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych;
- 15) działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;

16) zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt 7-15;

17) zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Standardowo dotacja udzielana jest w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie powyższych działań. Natomiast wysokość dotacji może zostać zwiększona, nawet do 100% nakładów koniecznych, w wypadku jeżeli:

- zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową,
- wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, lub
- stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Jednocześnie, łączna kwota dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru, udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, wojewódzkiego konserwatora zabytków bądź organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, nie może przekraczać wysokości 100 % nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

Dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru realizowane ze środków w dyspozycji ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, realizowane są głównie w ramach programu „Dziedzictwo kulturowe” priorytet „Ochrona zabytków”.

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego corocznie ogłasza (od 2005 r.) Programy, w ramach których są finansowane zadania z zakresu kultury. Ochronie i opiece nad zabytkami dedykowane są:

Program „Dziedzictwo kulturowe”:

priorytet „Ochrona zabytków”, w ramach którego są dofinansowywane prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków,
priorytet „Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą”, w ramach którego można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań realizowanych poza granicami i na terenie Rzeczypospolitej Polskiej:

- rewaloryzacji oraz prac remontowych i konserwatorskich w zabytkach polskich lub z Polską związanych, znajdujących się poza granicami kraju;
- rewaloryzacji, konserwacji, ochrony i zachowania zabytkowych cmentarzy i miejsc pamięci narodowej poza granicami kraju;
- dokumentowania utraconego i rozproszonego polskiego dziedzictwa kulturowego za granicą, w tym badań naukowych, kwerend bibliotecznych, archiwalnych i inwentaryzacji;
- publikacji oraz promocji badań naukowych nad dziedzictwem narodowym poza granicami kraju;
- upamiętniania wybitnych osób lub zdarzeń historycznych związanych z dziedzictwem narodowym poza granicami kraju;
- pomocy instytucjom stowarzyszonym w Stałej Konferencji Muzeów, Bibliotek i Archiwów Polskich poza Krajem oraz innym instytucjom emigracyjnym i organizacjom polonijnym, prowadzącym działalność w zakresie ochrony dziedzictwa narodowego.

priorytet „Ochrona i cyfryzacja dziedzictwa kulturowego, w ramach którego można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

- digitalizacja zasobów kultury i dziedzictwa narodowego uwzględniająca przeprowadzenie niezbędnych prac konserwatorskich;
- udostępnianie cyfrowych zasobów za pośrednictwem urządzeń multimedialnych lub/oraz sieci rozległych (Internetu) poprzez portale internetowe;

- przechowywanie zasobów cyfrowych z zapewnieniem trwałości i bezpieczeństwa danych cyfrowych.

priorytet „Ochrona zabytków archeologicznych, w ramach którego dofinansowywane są następujące rodzaje zadań:

- ewidencja i inwentaryzacja zabytków archeologicznych metodą badań powierzchniowych, w tym kontynuacja badań w ramach programu Archeologiczne Zdjęcie Polski oraz weryfikacja badań dotychczasowych;
- nieinwazyjne badania archeologiczne, nie związane z planowanymi bądź realizowanymi inwestycjami, wykorzystujące nowoczesne metody i sprzęt;
- opracowanie, wraz z obowiązkową publikacją książkową, wyników przeprowadzonych badań archeologicznych, w tym analiza i konserwacja pozyskanych w ramach tych badań zabytków.

Poza trybem określonym w Programach, Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego realizuje również **dotacje na badania archeologiczne**, jeżeli ich przeprowadzenie jest niezbędne w celu ochrony tych zabytków w przypadku:

- prowadzenia robót budowlanych przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru, objętym ochroną konserwatorską na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub znajdującym się w ewidencji wojewódzkiego konserwatora zabytków albo,
- prowadzenia robót ziemnych lub zmiany charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, co doprowadzić, może do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego.

Dotację na przeprowadzenie badań archeologicznych otrzymać może osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna zamierzająca realizować te działania, w przypadku gdy koszt planowanych badań archeologicznych i ich dokumentacji będzie wyższy niż 2% kosztów planowanych do przeprowadzenia działań. Zasady udzielania określone są w art. 82a i 82b ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz w rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne.

Zgodnie z art. 83 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, na zasadach określonych w przepisach o zasadach finansowania nauki, minister właściwy do spraw nauki może również przyznać środki finansowe na badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne lub inne badania naukowe związane z prowadzeniem prac konserwatorskich i restauratorskich przy obiektach zabytkowych.

Poza podstawowymi źródłami finansowania jakimi są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów samorządów, finansowanie ochrony zabytków odbywa się również przy znaczącym udziale funduszy pochodzących z Unii Europejskiej oraz Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego. Należy jednak zaznaczyć, że bieżące programy w ramach środków pochodzących z Unii Europejskiej ulegają zakończeniu wraz z końcem 2020 roku, należy więc oczekiwać na informacje dotyczące ich kontynuacji bądź powstaniu nowych programów w ramach nowej perspektywy budżetowej Unii na lata 2021-2027

Dotacje gminne

Zgodnie z art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz zgodnie art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. 2021 poz. 1372 ze zm.) finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach jest zadaniem własnym gminy. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest ponadto jej zadaniem własnym. Zasady i tryb postępowania o udzielenie dotacji z budżetu Gminy na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach

wpisanych do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytku określa odpowiednia uchwała, podjęta przez Radę Gminy. Dotacje na prace przy obiektach włączonych do gminnej ewidencji zabytków mogą udzielać organy administracji samorządowej (wójt / burmistrz / prezydent / starosta / marszałek) na podstawie stosownej uchwały. Wojewódzki Konserwator Zabytków nie może udzielać dotacji na prace przy tych obiektach.

Uchwałą Nr XXX/260/21 Rady Miejskiej w Mszczonowie z dnia 24 marca 2021 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji z budżetu Gminy Mszczonów na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub ujętym w gminnej ewidencji zabytków, ustalone zostały zasady udzielania dotacji celowych z budżetu gminy.

Środki unijne

Miniona perspektywa finansowa obowiązywała w latach 2014-2020 a specyfika przydzielania i rozliczania funduszy unijnych promowała przede wszystkim doświadczone podmioty instytucjonalne wyspecjalizowane w absorpcji funduszy, pozostawiając praktycznie poza zasięgiem tych środków prywatnych właścicieli zabytków. Niektóre gminy w Polsce podejmowały próbę pomocy w uzyskaniu środków unijnych i aplikowały jako jednostki samorządu o pulę funduszy, które później mogłyby być rozdzielane w trybie konkursowym.

Według informacji Ministerstwa Funduszy i Polityki Regionalnej między innymi na renowację, konserwację zabytków ma być przeznaczone 2 mld złotych w obowiązującej w latach 2021-2027 perspektywie finansowej.

11. Bibliografia

- 1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r (Dz. U. Nr 78 poz. 483 z późniejszymi zmianami)**
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19970780483>
- 2. Ustawa z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej**
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19971410943>
- 3. Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami**
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20031621568>
- 4. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym**
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19900160095>
- 5. Ustawa z 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym**
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20030800717>
- 6. Ustawa z dnia 7 lipca 1994r. Prawo budowlane**
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19940890414>
- 7. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska**
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20010620627>
- 8. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody**
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20040920880>
- 9. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami**
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19971150741>
- 10. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej)**
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19911140493>
- 11. Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach**
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19970050024>

12. **Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach**
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19970850539>
13. **Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych**
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19330390311>
14. **Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie**
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20030960873>
15. **Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych**
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19910090031>
16. **Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019–2022**
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WMP20190000808>
17. **Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004–2013 oraz Uzupełnienie strategii na lata 2004-2020**
http://bip.mkidn.gov.pl/media/docs/Narodowa_Strategia_Rozwoju_Kultury.pdf
<http://bip.mkidn.gov.pl/media/docs/050617nsrk-uzupelnienie.pdf>
18. **Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030**
http://rpo2020.lubuskie.pl/wp-content/uploads/2013/01/Koncepcja_Przestrzennego_Zagospodarowania_Kraju_203013.pdf
19. **Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju „Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności”**
http://kigeit.org.pl/FTP/PRCIP/Literatura/002_Strategia_DSRK_PL2030_RM.pdf
20. **Strategia Rozwoju Kraju 2020.**
<http://orka.sejm.gov.pl/Druki7ka.nsf/0/7938232EA0AAD4F2C1257AD00052A8F6/%24File/972.pdf>
21. **Założenia do Narodowego Planu Rewitalizacji 2022**
https://rpo.slaskie.pl/dokument/narodowy_plan_rewitalizacji_2022_zalozenia
22. **Ochrona Dziedzictwa Niematerialnego**
https://www.nid.pl/pl/Dla_wlascicieli_i_zarzadcow/opieka-nad-zabytkami/niematerialne-dziedzictwo-kulturowe-unesco/
23. **Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010–2020**
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP20110360423/O/M20110423.pdf>
24. **Strategia Sprawne Państwo 2020**
<http://administracja.mswia.gov.pl/adm/departament-administra/strategia-sprawne-panst/8085,Strategia-Sprawne-Panstwo-2020.html>
25. **Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do roku 2030.**
https://www.mbpr.pl/user_uploads/image/PRAWE_MENU/STRATEGIA%20ROZWOJU%20WOJEWODZTWA%20MAZOWIECKIEGO%20DO%20ROKU%202030/SRWM_do_2030.pdf
26. **Plan zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego**
<https://www.mazovia.pl/wojewodztwo/plan-zagospodarowania-wojewodztwa-mazowieckiego/>
27. **Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w województwie mazowieckim na lata 2018–2021**
http://edziennik.mazowieckie.pl/eli/POL_WOJ_MZ/2018/11075/ogl/pol/pdf
28. **Strategia rozwoju dla Powiatu Żyrardowskiego na lata 2015-2025**
<http://bip.powiat-zyrardowski.pl/Article/get/id,27380.html>
29. **Lokalna Organizacja Turystyczna Mazowska Zachodniego**
<http://www.turystycznemazowsze.pl/article.php?pid=6>

- 30. Stowarzyszenie Gmin i Powiatów Zlewni Rzeki Jezioraki**
<http://krainajeziorki.pl/Aktualnie-Stowarzyszenie>
- 31. Lokalna Grupa Działania Stowarzyszenie „Ziemia Chełmońskiego”**
<http://ziemiachelmonskiego.pl/pl/>
- 32. Miejsowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego w gminie Mszczonów**
<https://www.bip.mszczonow.pl/81,plany-obowiazujace>
- 33. Strategia Rozwoju Gminy Mszczonów na lata 2015-2020 z perspektywą do 2025 roku**
<https://www.mszczonow.pl/198,strategia-rozwoju-gminy>
- 34. Program Rewitalizacji Miasta Mszczonowa na lata 2016-2023**
<https://www.mszczonow.pl/255,program-rewitalizacji-miasta-mszczonowa-na-lata-2016-2023>